

Povijesno-diplomatička analiza povlastica gradskim naseljima na području Slavonije u 13. i 14. stoljeću

Ovčar, Karlo

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:215992>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-26**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET

Karlo Ovčar

**Povijesno-diplomatička analiza povlastica gradskim naseljima na
području srednjovjekovne Slavonije u XIII. i XIV. stoljeću**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2019.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA POVIJEST

AK. GOD. 2018/19.

DIPLOMSKI RAD

**Povijesno-diplomatička analiza povlastica gradskim naseljima na području
srednjovjekovne Slavonije u XIII. i XIV. stoljeću**

Mentor: prof.dr.sc Mirjana Matijević Sokol

Student: Karlo Ovčar

Zagreb, 2019.

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL STUDIES
DEPARTMENT OF HISTORY
ACADEMIC YEAR 2018/2019.

Master's Thesis

**Historical and diplomatical analysis of documents urban settlements on the area of
medieval Slavonija in 13th and 14th century**

Supervisor: prof.dr.sc Mirjana Matijević Sokol

Student: Karlo Ovčar

Zagreb, 2019.

ZAHVALA

Zahvaljujem se, prije svega, svojoj obitelji koja mi je omogućila studiranje i bila mi moralna, financijska i prijateljska podrška tijekom svih godina studiranja. Zatim veliku zahvalu za afirmacijom, proučavanjem i bavljenjem pomoćnim povijesnim znanostima, odnosno diplomatike želio bih dati svojoj mentorici *prof.dr.sc* Mirjani Matijević Sokol bez koje ovaj rad ne bi bilo moguće kvalitetno napisati. Zahvaljujem na njezinim kvalitetnim predavanjima i kolegijima koji su mi itekako pomogli u ovom radu. Zahvaljujem i na njezinoj strpljivosti, razumijevanju te prijateljskom i profesionalnom odnosu. Zahvaljujem se također i gospodinu Borisu Šuljagiću iz HDA u Zagrebu koji je dao sve od sebe da originalne isprave mogu imati u ruci te arhivistu Krešimiru Lukinić iz Hrvatskog državnog arhiva u Varaždinu. Ovaj diplomski rad posvećujem svom pokojnom ocu Zdravku.

SAŽETAK

Ovaj rad bavi se povijesno-diplomatičkom analizom povlastica gradskim naseljima na području srednjovjekovne Slavonije u XIII. i XIV. stoljeću. Rad obuhvaća dvanaest srednjovjekovnih gradova: Varaždin, Pernu (Topusko), Viroviticu, Petrinju, Samobor, Zagreb, Križevce, Bihać, Jastrebarsko, Zelinu, Krapinu i Koprivnicu. U radu su priložene originalne fotografije koje se nalaze u današnjim hrvatskim arhivima i akademiji. Napravljen je transkript originalnih isprava i na temelju njega je učinjena povijesno-diplomatička analiza. Analiza obuhvaća: povijesni kontekst isprave, očuvanost pergamene i same isprave, tintu, pečat i dimenziju. Također, napravljena je usporedba sadržaja s drugim privilegijama koje su izdane od strane iste osobe u razmaku od nekoliko desetaka godina. Originalne isprave pisane su na pergameni, a očuvanost nekih isprava je dobra, a nekih vrlo loša, neke su jasno čitljive, a neke manje.

Ključne riječi: *isprava, privilegija, diplomatika, analiza, srednjovjekovna Slavonija, XIII. i XIV. stoljeće, pergamena*

ABSTRACT

This Master's Thesis deals with historical-diplomatic analysis of urban settlements privileges in the area of medieval Slavonia (Croatia) in the 13th and 14th centuries. The work includes twelve medieval cities: Varaždin, Perna (Topusko), Virovitica, Petrinja, Samobor, Zagreb, Križevci, Bihać, Jastrebarsko, Zelina, Krapina and Koprivnica. This paper presents the original photographs contained in today's Croatian archives and academies. A transcript of the original documents was made and a historical-diplomatic analysis was carried out based on it. The analysis includes: the historical context of the document, the preservation of the parchment and the same document, the ink, the seal and the dimension. Also, a comparison of content with other privileges issued by the same person in the reproduction of a few decades has been made. Original documents are written on parchment, the preservation of some documents is good, and some are very bad, some are clearly legible, and some are less.

Keywords: *document, privilege, diplomatic, analysis, medieval Slavonia, 13th and 14th centuries, parchment*

SADRŽAJ

ZAHVALA

SAŽETAK

ABSTRACT

SADRŽAJ

KORIŠTENE KRATICE

UVOD.....	1
1. DIPLOMATIKA KAO ZNANSTVENA DISCIPLINA	2
2. POVIJESNO OKRUŽJE SREDNJOVJEKOVNE SLAVONIJE	7
3. POVIJESNO-DIPLOMATIČKA ANALIZA ISPRAVA.....	9
3.1 VRIJEME, MJESTO I NAČIN IZDAVANJA ISPRAVA	10
3.2. Varaždin 1220.	14
3.3. Perna (Topusko) 1225.	22
3.4. Virovitica 1234.....	25
3.5. Petrinja 1240.	27
3.6. Samobor 1242.	31
3.7. Zagreb 1242.....	35
3.8. Križevci 1252.	42

3.9. Jastrebarsko 1257.....	49
3.10. Bihać 1262.....	52
3.11. Zelina 1328.....	55
3.12. Krapina 1347.....	58
3.13. Koprivnica 1356.....	63
ZAKLJUČAK.....	69
BIBLIOGRAFIJA.....	72
POPIS FOTOGRAFIJA I SLIKA.....	76
POPIS TABLICA	78

KORIŠTENE KRATICE

CD- *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*

HAZU- Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

HAD- Hrvatski državni arhiv

DAVŽ- Državni arhiv u Varaždinu

UVOD

Ovaj diplomski rad nastojat će prikazati povijesno-diplomatičku analizu isprava na području srednjovjekovne Slavonije u XIII. i XIV. stoljeću obrađujući dvanaest mjesta koja su u XIII. i XIV. stoljeću privilegirali Arpadovići i Anžuvinci. Kronološkim redom privilegiranja, radi se o ovim naseljima: Varaždinu, Perni (Topusko), Virovitici, Petrinji, Samoboru, Zagrebu, Križevcima, Bihaću, Jastrebarskom, Zelini, Krapini i Koprivnici. Po istraživačkim metodama i konceptu rada s obzirom na temu radi se o jednom preglednom radu.

Na samom početku, želio bih naglasiti, da danas još uvijek ne postoji prevelika zainteresiranost za bavljenjem i proučavanjem srednjovjekovnih isprava, stoga proizlazi i to da su još uvijek neke stvari nedovoljno istražene i ne postoji dovoljno historiografskih radova na tu temu. Tako za neke privilegije skoro pa ne postoji literatura, a ako i postoji to je svega nekoliko opće poznatih povijesnih činjenica.

Rad je koncipiran iz tri glavnih cjelina. Prva cjelina nastojat će objasniti važnost diplomatike u proučavanju i analizi kraljevskih povlastica. Dobro poznavanje diplomatske znanosti pomaže nam proučiti isprave na način da, ne samo da vidimo što piše u ispravama, već da nam pomogne prepoznati krivotvorinu od originala, smjestiti je u povijesni kontekst i okruženje.

Zatim će se opisati povijesni kontekst i okruženje srednjovjekovne Slavonije u XIII. i XIV. stoljeću. Nakon povijesnoga konteksta slijedi povijesno diplomatska analiza teksta isprava koje su dostupne u Diplomatičkom zborniku kraljevina Hrvatske, Dalmacije i Slavonije (svesci III, IV, V, IX, XI, XII, XIII I XIV). U poglavlju koji se bavi povijesno diplomatskom analizom, prvo će biti transkript privilegije, fotografija originalne isprave, te nakon toga, na temelju vlastite interpretacije i poznavanju srednjovjekovnog latiniteta, biti će napravljena povijesno diplomatska analiza s obzirom na dostupnost povijesnih činjenica i analiza naših povjesničara.

1. DIPLOMATIKA KAO ZNANSTVENA DISCIPLINA

Kao pomoćna povijesna znanost, diplomatika (franc. *diplomatie*, prema grč. *δίπλωμα*: presavijeno udvoje; isprava, povelja), proučava diplome, odnosno isprave, radi utvrđivanja njihove autentičnosti i posebno njihove vrijednosti u svojstvu povijesnog svjedočanstva. Diplomatika je nastala zbog potrebe da se analiziraju diplomatski izvori, koji imaju važnu ulogu u proučavanju povijesti određenog naroda, područja, institucije i dr.

Riječ *diplomatika* prvi je put upotrijebljena u djelu *Diplomatika u šest knjiga (De re diplomatica libri sex)* iz 1681. godine čiji je autor bio francuski benediktinac J. Mabillon (1632. – 1707.).¹ Glavno djelo diplomatske građe u Hrvatskoj je *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* u 18 svezaka., što ih je sabrao T. Smičiklas sa svojim suradnicima.²

U kontekstu diplomatike, “diploma je pisano svjedočanstvo o jednome pravnom činu, sastavljeno u propisanom obliku kako bi svojom strukturom zajamčilo svoju vjerodostojnost”³, za što su potrebna tri elementa:⁴ 1. isprava mora biti pisana; 2. njezin sadržaj mora biti isključivo pravni čin koji se ne ograničava samo na područje opće političke povijesti, već može sadržavati i podatke za gospodarsku, društvenu, pravnu i kulturnu povijest; 3. oblik u kojem je isprava sastavljena točno je propisan u svim svojim dijelovima, o čemu svjedoče mnogobrojni i vrlo stari priručnici kojima su se služile kancelarije. U početku *diploma* označava svaki dokument napisan na dvije međusobno spojene pločice. U srednjem vijeku riječ *diploma* upotrebljavana je vrlo rijetko i označava carski privilegij. Ponovo se javlja češće u doba humanizma, kada se njome označuju u prvome redu svečane isprave što su ih izdavali visoki feudalci, a zatim i vladari. To osnovno značenje diploma je zadržala do danas.

Dokumente u užem smislu možemo podijeliti na:⁵ javne (dokumenti koje izdaje osoba od javne važnosti, primjerice vladari) te privatne (dokumenti koji svjedoče o poslovima sklopljenima među privatnim osobama). Kada je riječ o ispravama u širem smislu, razlikujemo sljedeće vrste:⁶ *mandata* (dokumenti administrativnog, a ne pravnog karaktera,

¹Hrvatska enciklopedija, s.v. *Diplomatika* <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=15328>. Pristup: 02.03.2019.

²Ibid.

³*Rječnik hrvatskoga jezika* (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2001.).

⁴Jakov Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi* (Zagreb: Školska knjiga, 1984.), 142.

⁵Ibid.

⁶STIPIŠIĆ, 1984., 142.

pomoću njih viša vlast nižoj poručuje određenu naredbu), *epistulae* (spisi koji sadržavaju korespondenciju javnih osoba) *iacta* (spisi koji prate radnje uz pravni čin, mogu nastati prije ili poslije same isprave, a mogu se odnositi na molbe, izvješća, bilješke i sl.)

Svaka isprava ima sudionike, odnosno osobe koje sudjeluju u njenom sadržaju, a te osobe su:⁷*auktor* (osoba koja vrši pravnu radnju, primjerice vladar koji ispravom daje određene privilegije nekom području/gradu/naselju),*destinatar* (osoba kojoj je pravni čin namijenjen), *pisar*(osoba koja piše dokument).Također se kao sudionici isprave mogu pojaviti i:⁸*rogatar*(osoba koja je zamoljena da napiše dokument, pojavljuje se u privatnim dokumentima),*diktator*(osoba koja oblikuje tekst dokumenta u velikim kancelarijama).

U XI. i početkom XII. stoljeća isprave još uvijek nisu bile ustaljena praksa niti su postojala utvrđena pravila pisanja i izdavanja istih, jedino pravilo koje je važno, a to je više bio običaj nego službeno pravilo, je da kralj potvrdi ispravu svojim pečatom. No, tijekom 12. stoljeća isprave postaju sve učestalije i važnije (iako jedino kraljeve) pa se počinju utvrđivati određena pravila oko izdavanja isprava.⁹

Tako se utvrđuje proces nastanka odnosno procedura izdavanja isprave. Uglavnom bi se radilo o tome da auctor ispravu izdaje na temelju zamolbe destinataru. Isprava se može izdati i *ad petitionem* destinataru, što znači da je destinatar prethodno auktoru zamolio da se isprava izda, usmeno ili pismeno. Pravni je čin podrazumijevao provođenje auktorove odluke. Taj čin može biti unilateralan (ako pravna odluka ovisi o htijenju auktoru) ili bilateralan (ako pravna odluka ovisi o volji dviju osoba). Nakon pravnoga čina izdaje se naredba za sastavljanje isprave, a potom slijedi proces pisanja isprave. Taj bi proces podrazumijevao najprije sastavljanje koncepta isprave, a potom i izradu originalnog dokumenta. Da bi isprava bila važeća, morala je proći i proces *rekognicije*, koji je podrazumijevao priznanje da isprava odgovara auktorovoj volji i kriterijima kancelarije. Na temelju rekognicije izdaje se potvrda, tzv. *konvalidacija*, kojom se potvrđuje valjanost isprave, potpisom auktoru ili pečatom. Tekst isprave najčešće se prepisivao u tzv. registre, kako bi bio dostupan prijepis same isprave. Nakon prijepisa isprave u registar, isprava se predavala destinataru, što je podrazumijevalo svečani čin.¹⁰

⁷Ibid.

⁸Ibid.

⁹Zlatko Tanodi, "Ispravnost varaždinske darovnice iz godine 1209.", *Časopis za hrvatsku poviest 1* (1943.), 289. – 315.

¹⁰STIPIŠIĆ, 1984., 160.

U početku je tekst isprave sastavljao onaj koji je tražio ispravu, a pečatar je bio notar, što je bila veoma važna funkcija. Kasnije postaje praksa da notar (kancelar) i piše isprave, a ne samo pečatira. U 13. stoljeću isprava kao pravni dokument ima sve veću važnost, pa se paralelno s time povećao i broj isprava te, posljedično, više nije bilo moguće da kralj daje pristanak za svaku ispravu. Stoga se uvode tzv. *loca credibilia*, odnosno *mjesta od povjerenja* - u to vrijeme to su uglavnom bili kaptoli i samostani. Notara u potpunosti zamjenjuje kancelar, a tu ulogu uglavnom imaju crkveni dužnosnici. Kasnije se uspostavlja i uloga *podkancelara*, koji je mijenjao kancelara u slučaju da ovaj nije mogao u datom trenutku obnašati svoju dužnost.¹¹

Tijekom XIII. stoljeća oblikuju se tri osnovne vrste isprava: (1) *privilegiji (litterae privilegiales)*, (2) *otvoreni listovi (litterae patentes)* i (3) *zatvoreni listovi (litterae clausae)*. Privilegij je ustvari beneficij, a glavna mu je karakteristika viseći pečat te sposobnost da određenom pravnom činu daje trajnu vrijednost.¹²

Kada se istražuje vjerodostojnost diplome, mora se najprije ispitati njena autentičnost, odnosno je li diploma (isprava) istinita ili lažna, drugim riječima - je li diploma uistinu ono čime se predstavlja. To je važan zadatak diplomatike, s obzirom na to da su mnoge isprave sačuvane samo u prijepisu, ali najviše zbog toga što je krivotvorenje diploma bila česta pojava. Tako je i među poznatim diplomama kroz povijest bilo mnogo onih krivotvorenih. Tako je, primjerice, slavni pjesnik Petrarca (1304. – 1374.) utvrdio da su krivotvorene diplome kojima su Cezar i Neron navodno dali neke privilegije Habsburgovcima. Nadalje, poznati humanisti L. Valla (1407. – 1457.) i N. Kuzanski (1400. – 1464.) utvrdili su da je dokument pod nazivom *Konstantinova darovnica (Donatio Constantini)*, kojom Konstantin daruje papi Silvesteru I. (314. – 335.) Zapadnorimsko Carstvo, također krivotvoren. Utvrđeno je i da je krivotvoren dokument kojim Aleksandar III. Veliki Slavenima daje pravo na upravljanje područjem koje su nastanili. M. Vlačić (1520. – 1574.) utvrdio je da su tzv. *Pseudoizidorove dekretalije* (u djelu *Crkvena povijest – Ecclesiastica historia*) također krivotvorene.¹³

Da bi se utvrdila autentičnost neke isprave, diplomatika analizira njezine unutarnje i vanjske karakteristike. Unutarnje karakteristike odnose se na: strukturu isprave, njezin jezik i stil. Strukturu isprave čine tri osnovna dijela: (1) uvod, koji se naziva i *protokol*, (2) sredina

¹¹TANODI, 1943., 3. – 4.

¹²Ibid.

¹³Hrvatska enciklopedija s.v.*Diplomatika*.

koja se naziva tekst ili *korpus* isprave te (3) zaključak koji se naziva *eshatokol*.¹⁴ Svaki se od navedenih djelova, koji se smatraju osnovnim dijelovima isprave, sastoji se od manji dijelova, čiji broj i forma ovise o vrsti same isprave i razdoblju (odnosno uvjetima) kada je nastala.

Uvod isprave, odnosno **protokol**, sastoji se od: invokacije, intitulacije, inskripcije, *formule perpetuitatis* (samo za svečane privilegije, u slučaju običnih privilegija na to mjesto dolazi salutacija).¹⁵ Kod povijesno diplomatske analize valja naglasiti da postoje razlike između svečanih i običnih isprava. One se razlikuju po samom početku. Svečane započinju invokacijom imena Božjega. Stoga isprave izdane Varaždinu i Perni započinju frazom: *In nomine sancte trinitatis et individue unitatis*.

¹⁴STIPIŠIĆ, 1984., 150.

¹⁵Ibid., 151.

U tijelu isprave, odnosno **korpusu**, nalazimo sljedeće dijelove: *arengu* (daje ispravi dignitet, a izražava neku filozofsku i sl. misao kojom se naglašava vladareva briga za narod), *promulgaciju* (koja se od arenge uglavnom odvaja riječju *quapropter* ili *proinde* i predstavlja kratku formulu koja najavljuje sadržaj isprave). U analiziranim ispravama promulgacija se izražava riječima: *Hinc est, quod nos tam presencium quam futurorum volumus noticie declarare...; Ad universorum igitur volumus pervenire notitiam...; Noscat igitur tam presens universitas quam futura...; Eapropter ad noticiam universorum volumus pervenire*. Zatim slijedi naracija ili ekspozicija (dio u kojem se iznosi stanje koje je prethodilo izdavanju isprave, ovdje se također često nabrajaju i zasluge destinataru te se navodi peticiju destinataru i intervenciju drugih osoba s ciljem izvršavanje te peticije), a nakon ekspozicije slijedi *dispozicija*, dio u kojem se navodi sadržaj (materijalni ili moralni) koji se dodjeljuje destinataru, a potom slijedi *koroboracija*, jedan od triju dijelova finalnih klauzula (uz koroboraciju, koja je posljednji dio tijela isprave, u finalne se klauzule ubrajaju i *manje finalne klauzule* i dio koji se naziva *sankcija*).¹⁶

Zaključni dio isprave ili **eshatokol** ima tri dijela: (1) potpise i znakove, (2) dataciju i (3) aprekciju (izraz želje sudionika isprave da se realizira sadržaj iste). Vrijeme nastanka u nekim od naliziranim ispravama izražava se ovm riječima: *in festo sancti Georgii, anno Domini...; anno gracie...; ab incarnatione domini...; anno dominice incarnationis..., regni nostri anno* i sl.

Ne sadrži svaka isprava sve od navedenih dijelova, a koje dijelove pojedina isprava sadrži, a koje ne, ovisi o vremenu kada je isprava nastala i o njenoj vrsti. Također, ni redoslijed formula nije uvijek isti, što je pojava koja se često sreće u diplomaciji.¹⁷

Što se tiče vanjskih karakteristika isprava, tu se ubrajaju sljedeće karakteristike: materija na kojoj je isprava pisana (sve analizirane isprave su pisane na pergameni), oblik zapisa (pismo), tinta (crna i crvena), grafički znakovi i pečati (viseći pečati na tkanini u boji). Pečat je dakle ključna potvrda isprave.¹⁸

¹⁶ Ibid., 151.

¹⁷ STIPIŠIĆ, 1984., 153.

¹⁸ STIPIŠIĆ, 1984., 155.; TANODI, 1943., 13.

2. POVIJESNO OKRUŽJE SREDNJOVJEKOVNE SLAVONIJE

Hrvatska je s Ugarskom 1102. godine ušla u državnu zajednicu poznatu kao *personalna unija*. Iste godine Koloman u hrvatskom gradu Biogradu na moru okrunio i stekao titulu *rex Hungariae, Croatiae atque Dalmatiae*. Pojavu i razvoj gradova u srednjovjekovnoj Slavoniji možemo pratiti kroz odnose kraljevske vlasti, najprije Arpadovića u XIII.st., a zatim Anžuvina u XIV. stoljeću.

Iz više povlastica izdanih novim gradskim naseljima u Slavoniji razaznaje se da se među njihovim stanovnicima spominju različite skupine gostiju "*hospites*" tj. doseljenika.¹⁹

Kako Arpadovići budu širili svoju vlast, tako će i ova formula postajati opsežnija, pa u XIII. stoljeću uz titulu pojedinoga vladara pronalazimo znatno veći broj podređenih mu krajeva: „*Dei gracia Hungariae, Croatiae, Dalmatiae, Ramae, Serviae, Gallitiae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque rex*“.²⁰ Hrvatska se za narodnih vladara, kao i u jedno vrijeme vlasti Arpadovića, dijelila na Hrvatsku i Dalmaciju. Kad se Dalmacija počne širiti po primorju, u unutrašnjem će se dijelu zemlje, naročito na mjestima koja su graničila s Ugarskom, početi formirati zaseban dio poznat pod imenom Slavonija. Još od kraja XI. stoljeća područje Slavonije u crkvenom je smislu pripadalo Ugarskoj i bilo je odijeljeno odpreostaloga dijela Hrvatske.²¹ Ova je okolnost rezultirala formiranjem Slavonije kao zasebnoga područja i u upravnom pogledu.²²

Budući da Arpadovići svoje stolovanje nisu iz Ugarske prenijeli na naše prostore, iako su Hrvatsku često posjećivali, slali su svoje namjesnike radi upravljanja kraljevstvom. Baš kao i za vrijeme vladanja naših narodnih vladara, kraljevi su se namjesnici i za Arpadovića nazivali banovima. Kao svoje zamjenike Arpadovići su u Hrvatsku vrlo često slali i članove svoje obitelji koji su poznati kao hercezi. Herceg je uglavnom bio kraljev mlađi brat ili pak sin, i on je bio nadređen i banu i ostalim dostojanstvenicima u zemlji.²³ Arpadovići će izmijeniti starohrvatsko župno uređenje te od župa osnovati veće jedinice, županije.²⁴ Župane

¹⁹Mirjana Matijević Sokol, *Studia diplomatica. Rasprave i prinosi iz hrvatske diplomatike* (Zagreb: FF press, 2014.), 145.

²⁰Vjekoslav Klaić, *Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća* (Zagreb, 1899.), 280.

²¹ Godine 1093. Ladislav Arpadović utemeljio je zasebnu biskupiju u Zagrebu i podredio je ugarskom nadbiskupu Kaloči [Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje* (Zagreb: Školska knjiga, 1997.), 190.; KLAJĆ, 1899., 293].

²² Klaić, 1899., 281.

²³ Klaić, 1899., 282.

²⁴ Klaić, 1899., 287.

u tim županijama više neće birati narod, nego kralj. Pored ove novine, ugarski su vladari uveli i feudalizam, pa će mjesto negdašnjega župana preuzeti nasljedni kraljevski vazal, knez (*comes*). Naseljenici županija, u kojima će se poslije pojaviti gradovi, svojim su nadređenima na različite načine bili obvezani služiti. Od tih su se službi mogli ili otkupiti novcem ili ih je kralj mogao osloboditi. Tako će Arpadovići, posebno kroz XIII. stoljeće, oslobađati narod od kojekakvih dužnosti i podavanja, što će konačno rezultirati nastankom slobodnih kraljevskih gradova.²⁵ Veliko je interesno područje ovih vladara bila srednjovjekovna Slavonija.

Snažni vladar kao Bela IV. na kratko vrijeme vraća nešto zemlje i prihoda pod svoju neposrednu vlast, ali mu ustaljeni sistem ponovno oduzima. Potkraj XIII. stoljeća Arpadovići gube sve. Propadanje Arpadovića ubrzava pravo napuljskih Anžuvina na krunu sv. Stjepana.²⁶

Na slavonskom prostoru, Arpadovići i Anžuvinci, raznolikim poticajnim mjerama uspostavljaju mrežu gradskih zajednica temeljenu na općim kolonizacijskim pravcima (*ius hospitum*). Zajednica naseljenika težila je dobitivlastitu sudbenost uz oslobođenje od županove vlasti. Tako se samouprava gradova očitovala uspostavljanjem suca s gradskim vijećem, odnosno izborom gradskog magistrata, pravom na slobodno preseljavanje, raspolaganje imovinom u slučaju smrti te oslobođenjem od plaćanja carine.²⁷ Ovisno o stupnju ostvarenih prava, ti su gradovi dobivali status *villa, forum, oppidium* i *civitas*.²⁸

U XIII. stoljeću herceg Koloman, mlađi kralj Bele IV. i sin kralja Andrije, Slavonijom je vladao kao kraljevstvom. Slavonija postaje politička jedinica sa samostalnim sudstvom, upravom i poreznim sustavom.²⁹ U takvim je okolnostima Koloman dodjeljivao svjesno povlastice građanima naselja koja su imala posebnu zadaću. To su najprije pogranična trgovačko-stražarska mjesta koja trebaju pridonjeti oživljavanju hercegovine zemlje.³⁰

Na proces privilegiranja, prema Nadi Klaić, ne djeluje u XIII. stoljeću tatarska provala. Broj privilegiranih kraljevskih varoši je prije provale Tatara veći nego onih nakon

²⁵ KLAJČIĆ, 1899., 289.

²⁶ Nada Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku* (Zagreb: Školska knjiga, 1976.), 504.

²⁷ MATIJEVIĆ SOKOL, 2014., 145.

²⁸ Ibid.

²⁹ KLAJČIĆ, N., 1976., 303.

³⁰ MATIJEVIĆ SOKOL, 2014., 146.

nje, pa već ta činjenica upućuje na zaključak da nastajanje gradova nije rezultat krvave, ali kratke borbe ugarskog vladara s Tatarima.³¹

3. POVIJESNO-DIPLOMATIČKA ANALIZA ISPRAVA

U ovom poglavlju biti će prikazan transkript originalnih isprava, navest će se izvor isprave i fotografija povlastica. Zatim će se napraviti povijesno diplomatska analiza pojedinih djelova, usporedba te ukazati na dosad možebitne historiohrafke propuste.

Podjeljivanje privilegija slobodnim kraljevskim gradovima znači prije svega početak novog razdoblja u pravnom životu gradova. Svim su varošanima zajamčena osnovna kolonistička prava: sloboda kretanja i oporučivanja. Budući da kraljevski gradovi dobivaju povlastice tijekom čitavog XIII. i XIV. stoljeća u različito doba i od različitih vladara, njihov pravni položaj nije uvijek isti i mijenja se. Povlastice obično sadržavaju odredbe o trgovanju, bez kojega varoš u to vrijeme nemože živjeti. Kad privilegij posebno ne spominje pravo slobodne trgovine gradskih stanovnika treba pretpostaviti da su ga već imali.³² Doslovce isti privilegij imaju Petrinja, Samobor i Jastrebarsko. Perna i Petrinja dobivaju povlastice od Arpadovića zahvaljujući prije svega svom pograničnom položaju. One se nalaze na kranjoj južnoj granici Slavonije kojom tada upravljaju hercezi i banovi.

Nada Klaić navodi zašto vladari podižu slobodne kraljevske gradove: „No unatoč i sličnosti i raznolikosti, vladarske povlastice odaju u XIII. stoljeću, pogotovo za Hercega Kolomana, brata kralja Bele IV., jasne namjere vladara da privilegiranjem svih gradskih naselja pripomognu gospodarskom procvatu Slavonije”.³³

Povlašteni gradovi	Naziv za stanovnike u ispravama
VARAŽDIN 1220.	<i>burgenses</i>
PERNA (TOPUSKO) 1225.	<i>hospites</i>
VIROVITICA 1234.	<i>hospites</i>

³¹KLAIĆ, N., 1976., 297.

³²Ibid. 293.

³³Ibid.

PETRINJA 1240.	<i>hospites</i>
SAMOBOR 1242.	<i>hospites</i>
JASTREBARSKO 1257.	<i>hospites</i>
ZAGREB 1242.	<i>ciues, hospites</i>
KRIŽEVCI 1252.	<i>hospites</i>
BIHAĆ 1262.	<i>hospites</i>
ZELINA 1328.	<i>libere condicionis homines</i>
KRAPINA 1347.	<i>hospites nostri</i>
KOPRIVNICA 1356.	<i>ciues, hospites</i>

Tablica broj 1. Povlašteni gradovi i njihov naziv za stanovnike

3.1 VRIJEME, MJESTO I NAČIN IZDAVANJA ISPRAVA

Dodjelom privilegija građani su rješavali svoj pravni status. Povlastice su izdavali kralj, ban ili feudalac. Većina gradova u Hrvatskoj i Slavoniji bila je u XIII i XIV. stoljeću u vlasništvu feudalnih gospodara, ali su se u većini međusobni odnosi temeljili na starim privilegijima, osobito ako ih je izdao kralj.

Kraljevske povlastice dobili su gradovi: Varaždin 1220., Perna (Topunsko) 1225., Virovitica 1234., Petrinja 1240., Samobor 1242., Zagreb 1242., Jastrebarsko 1257., Bihać 1262., Krapina 1347. i Koprivnica 1356. *Banske povlastice* dobili su: Križevci 1252. i Zelina 1328. godine.

Isprava Zelini koju je izdao ban Mikac iz 1328. danas se nalazi u HAZU u Zagrebu kao transumpt u ispravi Varadinskog kaptola iz 1408. godine. Stoga to je jedan ogledan primjer kaptolske isprave koja u jednom ovjerenom prijepisu, sadrži kao kopije sve relevantne dokumente za jedno naselje. Ova isprava Varadinskog kaptola na neki način je mali statut naselja Zelina-Sv. Ivan jer u sebi kao *litterae transumptionales* očito iz nekih povijesnih razloga na jednom mjestu čuva svu svoju pisanu pravnu ostavštinu važnu za svoj status. Zanimljiva je i činjenica da u kaptolu isprave pišu anonimni pisari, a izdaje kanonik lektor. Javnu vjeru kaptolskoj ispravi daje pečat, a njega čuva kanonik *custos*. Kaptolska isprava se čuvala u sakristiji (*in sacristia*) i nije se u načelu izdavala strankama.

Kaptol je bio jedno vjerodostojno mjesto u slučaju sudskih procesa jer je izvršavao naloge kralja bana ili hercega u istragama, uvođenju u posjed, reambulacijama te salo izviješće nalogodavcu. Pri takvim poslovima sudjelovao je jedan kaptolski čovjek (*homo fidelis capituli*) uz predstavnika više vlasti (kralja ili bana).³⁴ Kaptol je također u svoju široku djelatnost uključivao i potvrđivanje ili ovjeravanje isprava drugih osoba.

Isprave koje je izdao kralj nešto su opsežnije od onih koje izdaje ban ili herceg. Također povlašteni gradovi se razlikuju s obzirom na geografski položaj i važnost samog mjesta za kralja ili bana.

Zagrebački kaptol funkciju je obavljao već od 1229. godine. On je djelovao kao *locus credibilis*.³⁵ Osim zagrebačkog kaptola bili su aktivni i čazmanski (od 1232.) i požeški (od 1223). Institucija vjerodostojnih mjesta bila je i u Mađarskoj. Arpadovići od kraja XII. stoljeća sustavnije grade svoju kancelariju i diplomatsku strukturu isprave. Anžuvinci donose nove ustanove, kao što je registar kraljevskih isprava, kao i njima svojstvene oblike isprava.³⁶ Banovi i velikaši također su stvaratelji gradiva u svojim kancelarijama. Mađarska historiografija utvrdila je da se prvi registri dokumenata (*registrum*) koji su izašli iz kraljevske kancelarije tj. iz kraljevske knjige (*libri regii*) pojavljuju u vrijeme Anžuvince na ugarsko-hrvatskom prijestolju oko 1330. godine.³⁷

Povlašteni gradovi	Izdao ispravu
VARAŽDIN 1220.	<i>Kralj</i> Bela IV. (1235. – 1270..)
PERNA (TOPUSKO) 1225.	<i>Kralj</i> Bela IV. (1235. – 1270..)
VIROVITICA 1234.	<i>Herceg</i> Koloman (1226.-1241.)
PETRINJA 1240.	<i>Herceg</i> Koloman (1226.-1241.)
SAMOBOR 1242.	<i>Kralj</i> Bela IV. (1235. – 1270..)
JASTREBARSKO 1257.	<i>Kralj</i> Bela IV. (1235. – 1270..)
ZAGREB 1242.	<i>Kralj</i> Bela IV. (1235. – 1270..)
KRIŽEVCI 1252.	<i>Ban</i> Stjepan V. (1248. - 1260.)
BIHAĆ 1262.	<i>Kraljica</i> Marija Laskarina (1260.-

³⁴ STIPIŠIĆ, 1984., 161.

³⁵ Ibid

³⁶ MATIJEVIĆ SOKOL, 2014, 14.

³⁷ Ibid., 222.

	1268.)
ZELINA 1328.	<i>Ban Mikac Mihaljević (1325.–1343.)</i>
KRAPINA 1347.	<i>Kralj Ludovik I. Anžuvinač (1342. – 1382.)</i>
KOPRIVNICA 1356.	<i>Kralj Ludovik I. Anžuvinač (1342. – 1382.)</i>

Tablica br. 2. Izdavači isprava povlaštenim gradovima

Kad govorimo o strukturi isprave moramo naglasiti da nemaju sve isprave učestale elemente, odnosno formule po kojima bi se pisalo. Stoga nije ni uobičajeno da je i redosljed elemenata ponekad drugačiji. One isprave koje je izdao isti vladar najčešće imaju jednake elemente. Što se tiče formulacije datacije ona je u ispravama izražena riječima: *datum per manus* ili *datum in* a stoji u eshatokolu isprave.

Varaždin 1220.	<i>Datum per manus Johannis tunc temporis nostri... Anno ab incarnatione domini Mo.CCo.XXo. regni nostri anno primo.</i>
Perna (Topusko) 1225.	<i>Datum per manus Mathie prepositi Zagradiensis tunc temporis aule nostre cancellarii anno gracie MCCXXmo quinto.</i>
Virovitica 1234.	<i>Datum anno ab incarnatione domini millesimo CCmo tricesimo quarto.</i>
Petrinja 1240.	<i>Datum per magistrum Fyle dilectum ac fidelem nostrum prepositum Zagradiensem et aule regie nostre cancellarium. Anno ab incarnatione domini millesimo ducentesimo quadragesimo.</i>
Samobor 1242.	<i>Datum in villa Vereucha anno dominice incarnationis MoCCoXL. secundo, regni vero nostri anno octavo.</i>

Križevci 1252.	<i>Datum in festo sancti Georgii, anno domini MoCCoLIIo.</i>
Jastrebarsko 1257.	<i>Datum per manus magistri Smaragdi Albensis ecclesie prepositi aule nostre vicecancellarii dilecti et fidelis nostri, anno ab incarnatione domini millesimo ducesimo quinquagesimo septimo, II. idus ianuarii, regni autem nostri anno vigesimo secundo.</i>
Bihać 1262.	<i>Datum anno ab incarnatione Domini MCCLX. secundo.</i>
Zelina 1328.	<i>Datum in Crisio, in festo beati Galli confessoris, anno domini millesimo trecentesimo vigesimo octauo.</i>
Krapina 1347.	<i>Datum Zagrabie, feria quinta proxima ante dominicam oculi, anno domini MCCCXL septimo.</i>
Koprivnica 1356.	<i>Datum per manus venerabilis in Cristo patris domini Nicolai dei et apostolice sedis gracia archyelecti confirmati Colocensis, aule nostre cancellarii, dilecti et fidelis nostri, anno domini millesimo trecentesimo quinquagesimo sexto, pridie nonas nouembris, regni autem nostri anno quintodecimo.</i>

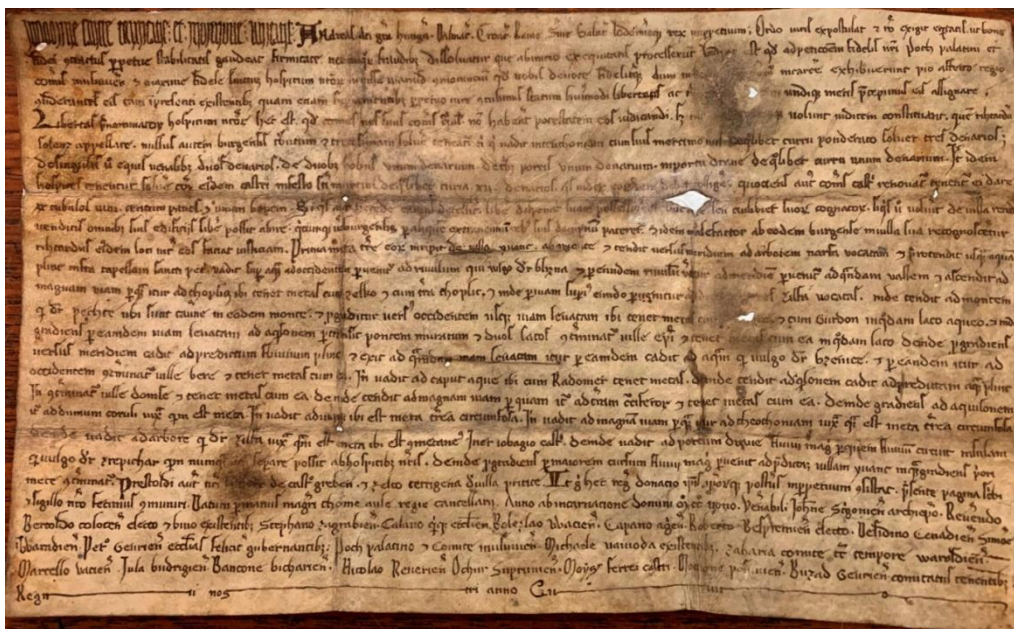
Tablica broj 3. Primjer formula datacije u ispravama

3.2. Varaždin 1220.

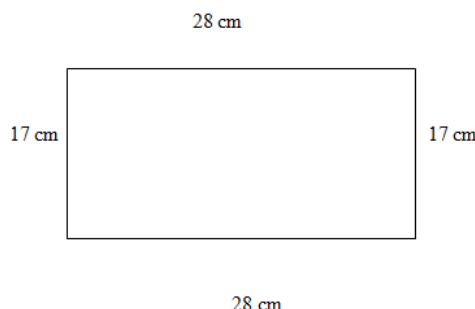
Transkript

In nomine sancte trinitatis et individue unitatis. Bela dei gracia Hungarie, Croacie, Dalmacie, Rame, Servie, Lodomerieque, illustrissimi regis Andree filius, rex in perpetuum. Regia solet celsitudo fidelibus suis iusta petentibus letum prebere favorem, nam et hoc vigor equitatis et ordo pariter exigit rationis. Hinc est, quod dilecti ac fideles hospites nostri in villa Worost commorantes, ad nostram accedentes presenciam, suam effunderunt querimoniam pro libertate eorum a glorioso patre nostro Andrea rege concessa et suo privilegio confirmata, quam prenominati hospites asserentes nobis privilegio eorum per incedium (!) domus combusto perdidisse. Nos itaque per fideles nostros ioubagiones (!), scilicet Stephanum episcopum Zagradiensem, Salomonem banum, Petrum comitem fratrem Osle comitis et per ceteros ydoneos rei veritatem percipientes, petitiones eorum restituere et privilegio nostro perpetuo dignum duximus confirmare. Libertas autem prenominatorum hospitem nostrorum hec est: quod comes vel suus comes curialis non habeant potestatem eos iudicandi, sed inter eos quemcumque volunt iudicem constituent, quem rihtardum solent appellare; si quis extraneus cum burgensibus eiusdem ville litigium commoverit, curialis comes simul cum rihtardo discuciant, si extraneus removerit, curialis comes simul cum rihtardo discuciant, si extraneus remanserit, curiali suo iudicio teneatur, burgensis autem suo rihtardo. Nullus autem burgensis tributum solvere teneatur, nisi qui vadit in Teuthoniam cum suis mercimoniis, de quolibet curru ponderato solvet tres denarios. Item (i)idem hospites tenentur solvere comiti eiusdem castri in festo sancti Martini de qualibet curia XII. (duodecim) denarios, quos iudex eorundem debet colligere; quociens autem comes castri renovatur, tenentur ei dare XX. (viginti) cubulos vini, centum panes et unum bovem. Si quis autem herede carens decesserit, libere disponat suam possessionem sive ecclesie seu cuilibet suorum cognatorum. Si quis vero voluerit de villa recedere, venditis omnibus suis edificiis libere possit abire; quicumque vero burgensis per aliquem extraneum in rebus suis dampnum pateretur et idem malefactor ab eodem burgense in villa sua recognosceretur, rihtardus eiusdem loci inter eos faciat iusticiam. Prima meta terre eorum incipit de villa Yuanc et conterminatur mete ville Turda, deinde vadit ad villam Johannis et tenet metas cum ea, inde ad villam episcopi et tenet metas cum ea, deinde gradiens conterminatur ville Gurdon et tenet metas cum ea, inde conterminatur ville Wecuslau et tenet metas cum ea, inde vadit ad villam

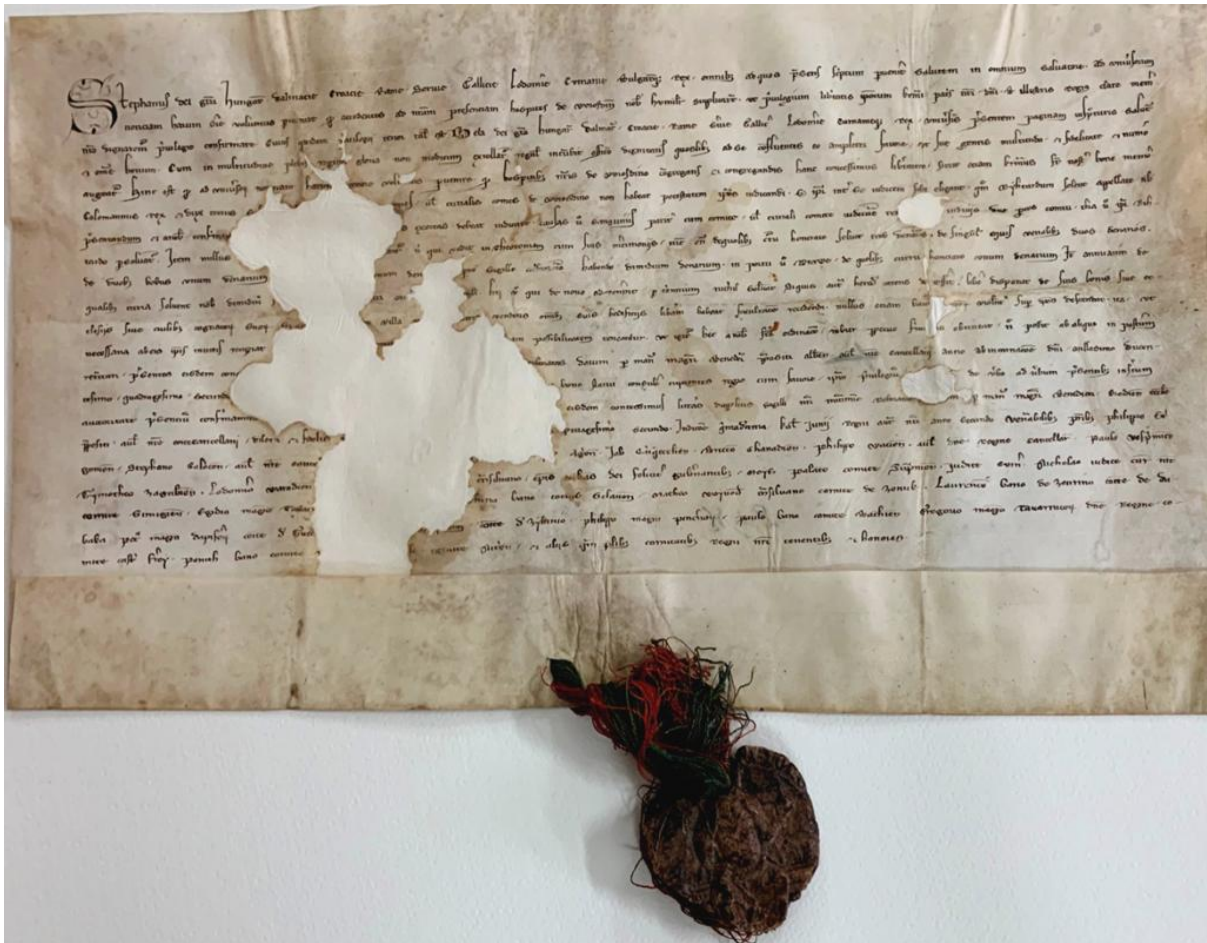
Tusoy et tenet metas cum ea, deinde vadit ad terram cruciferorum et tenet metas cum ea, deinde tendit ad magnam viam in qua gradiens priori mete conterminatur. Pristaldi autem nostri Otochur de villa Greben et Zelco terrigena de villa Pritice. Ut autem hec nostra donacio nullis unquam temporibus valeat retractari, presentes litteras sigilli nostri munimine fecimus roborari. Datum per manus Johannis tunc temporis nostri notarii. Reverendo Guncelo Spalatensis (?) archiepiscopo existente, Stephano Zagrabiensi, Martino Gurbouiensi (!) episcopis feliciter ecclesias gubernantibus; Julia comite et magistro nostro, Zaharia comite tunc tempore Worostiensi, Ladislao et Laurencio magistris, Salomone bano, Dionisio, Cosma, Stephano filio Nicholay bani, Symone Latino et ceteris comitibus existentibus. Anno ab incarnatione domini Mo.CCo.XXo. regni nostri anno primo.

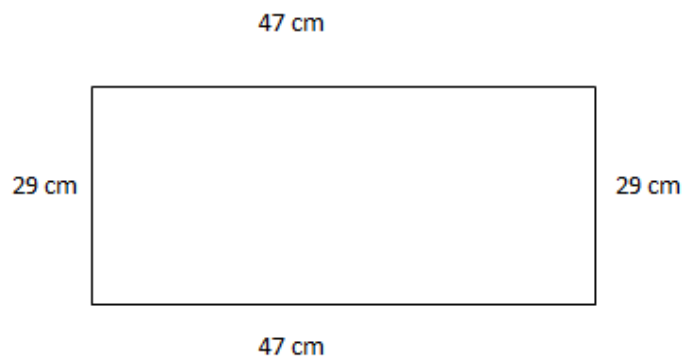
Fotografija br.1: Povlastica kojom kralj Andrija II. dodjeljuje Varaždinu povlastice slobodnog kraljevskog grada 1209. godine

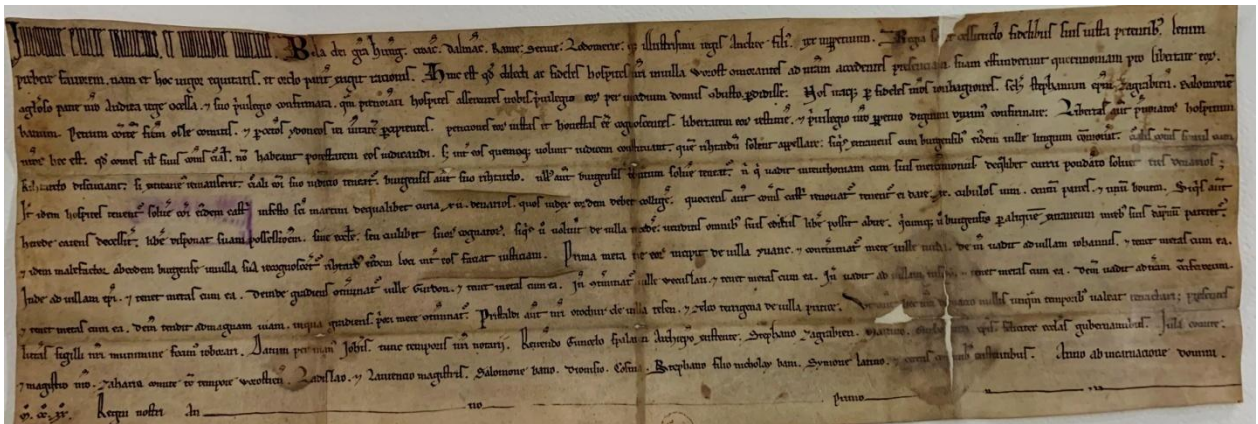
Slika br.1: Dimenzija Andrijine isprave iz 1209.

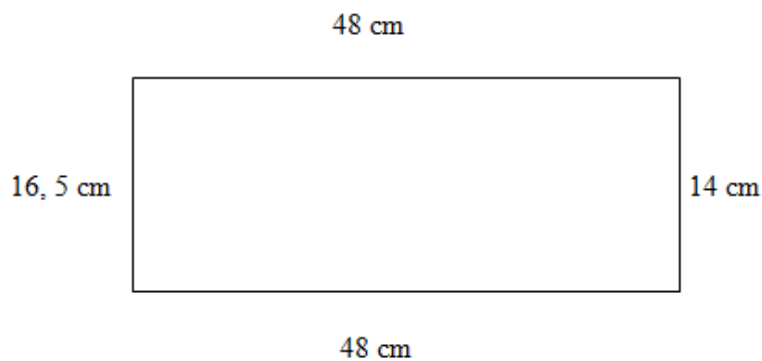
Fotografija br. 2: Kralj Stjepan V. 1272. prepisuje i potvrđuje ispravu Bele IV. iz godine 1242.

Slika br. 2: Dimenzija Stjepanove isprave iz 1272. godine.

Fotografija br. 3: *Bela mladi kralj (Bela IV.) potvrđuje Varaždinu povlastice slobodnog grada 1220. koje mu je podjelio 1209. godine njegov otac Andrija II.*

Slika br. 3: *Dimenzija Beline isprave iz 1220.*

Isprava koju je dodjelio Andrija II. danas se nalazi u arhivu u Varaždinu pod signaturom: *HR DAVŽ 2 Poglavarstvo slobodnog i kraljevskog grada Varaždina, Radikalni arhiv, I-1.*

Varaždin je najstariji povlašteni grad u srednjovjekovnoj Slavoniji. Povlasticu gradu dao je Andrija II. 1209. godine. U njoj je zabilježeno da stanovnici *hospites, burgegenses* koji borave u *villa*³⁸ Varaždinu, Varaždin se spominje pod imenom *Worost*, dobivaju povlasticu zbog iskazivanja vjernosti kralju Andriji dok je bio zatvoren u Knegincu.³⁹ U ispravi se vrlo jasno može vidjeti koje povlastice dobivaju građani Varaždina. Kralj Andrija im dopušta da dovedu vlastitog suca te da sami, bez županovog čovjeka, skupljaju porez. To stoji uz uslov da su oni dužni županu na blagdan sv. Martina dati 12 denara, a prilikom njegova stupanja na dužnost 20 kabala vina, 100 hljebova kruha i jednog vola.

Isprava se danas čuva u varaždinskom arhivu, a pisana je na pergameni pismom rane gotice. Andrijinu ispravu je kasnije prepisao i potvrdio Urlik Celjski 22.3.1442. godine.⁴⁰ Kasnije su je potvrdili i Matija Korvin, Vladislav II i Ludovik II.

Starija historiografija koja se bavila varaždinskom poviješću početke statusa grada Varaždina temeljila je na Andrijinoj povlastici smatrajući je pouzdanim povijesnim vrelom, ali bez prevelikog ulaska u dublju povijesno diplomatsku analzu.⁴¹ Nakon objavljivanja u *Diplomatičkom zborniku*, Šišić je zamijetio i upozorio na pogreške kod navođenja osoba u dignitariju te ju je proglasio sumnjivom tj. smatrao ju je fasifikatom učinjenom prema originalnom prijepisu.⁴² Nada Klaić tvrdi da je Andrijina povlastica izdana Varaždinu kasnije sastavljena, ali da je njen historijski sadržaj nesumnjivo u osnovi točan. Ona neke njezine djelove smatra upitnim, kao na primjer, pomoć koju su Varaždinci pružili hercegu Andriji kad je bio u zatočeništvu., ali se Nada Klaić slaže da je kralj Andrija imao dovoljno razloga da im izda privilegij.⁴³ Neven Budak drži da otvaranje Andrijine države prema Njemačkom kraljevstvu je bilo povijesnim uzrokom privedigiranja Varaždina kao prvog povlaštenog grada

³⁸ Riječ *villa* možemo prevesti kao *naselje*.

³⁹ Zlatko Tanodi, *Poviestni spomenici slobodnog kraljevskog grada Varaždina* (Varaždin, 1942.), 160.-163.

⁴⁰ *Ibid.*.

⁴¹ TANODI, 1943., 290.

⁴² CD III, 91; Priručnik izvora hrvatske historije, 631.

⁴³ KLAJČ, N., 1976., 298.

u Kraljevstvu, stoga smatra da nemamo nikavu sumnju u istinitost sadržaja, ako već prihvaćamo formu u kojoj je isprava sačuvana.⁴⁴

Tanodi je svrstao Andrijinu ispravu u tzv. *litterae privilegiales*. Štapišić kaže da takav privilegija mora imati viseći pečat i dotjerani nutarnji sastav.⁴⁵ Tanodi analizirajući unutarnja obilježja pažnju je usmjerio na pojašnjenje pogreška koje je prije njega primijetio Ferdo Šišić, a radi se o antroponimijskim i toponimijskim pogreškama i nekim anakronim činjenicama. Provjeravajući i druge isprave i uspoređujući ih s varaždinskom utvrdio je da se radi o čestim pogreškama te da velike razlike ne postoje što ide u korist njene autentičnosti.⁴⁶ U konačnici Tanodi zaključuje da Varaždinci nisu imali nikakav razloga uništiti povlasticu Andrije kako bi kasnije dobili novu od Bele IV.

Povlasticu je proučavao i Mirko Androić. On se bavio sadržajnom vrijednosću tvrdeći da je dosadašnja Tanodijeva analiza „površna“.⁴⁷ Ispravu je uspoređivao sa onom Bele IV, iz 1220. godine. Istraživao je sadržaj i pravnu podlogu onovremenih isprava izdanim drugim kraljevskim gradovima.

Mirjana Matijević Sokol tvrdi za Andrijinu povelju iz 1209. godine da se radi o primjerku koji je sadržajno falsifikat iz 15. stoljeća napravljen na temelju isprave mladog kralja Bele iz 1220. godine.⁴⁸

Varaždinci su od mladog kralja Bele I zatražili izdavanje novog dokumenta, navevši da je isprava koju im je dao njegov otac, izgorjela.⁴⁹ Postoji pretpostavka da je navedena isprava namjerno uništena, s ciljem da novom ispravom Varaždincima budu dane veće povlastice, no Tanodi navodi da usporedba tih dviju isprava pokazuje da među njima nema značajnih razlika. Jedina novina je činjenica da će nova isprava, koju je izdao Bela I., doraditi pitanje sudstva.⁵⁰

Vjerodostojnost isprave Andrijina privilegija istraživao je i Mirko Androić koji zaključuje da je Belina isprava nastala prije, a ovaj zaključak temelji na usporedbi sudačkih ovlasti utvrđenih u navodnoj 1209. i 1220. godini: „Ograničenje prava suda varaždinskom

⁴⁴BUDAK, Neven. Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku. Zagreb–Koprivnica, 1994. 45.

⁴⁵ŠTAPIŠIĆ, 1984., 166. – 170.

⁴⁶TANODI, 1943., 294. – 303.

⁴⁷ANDROIĆ, Mirko. „Pitanje autentičnosti takozvanog Andrijinog varaždinskog privilegija iz 1209. godine“, *Arhivski vjesnik* 1 (1958) 447. –479., 448.

⁴⁸ANDROIĆ, 1958., 177.

⁴⁹CD, III, 186. – 187.

⁵⁰Ibid.

rihtaru postarini stavlja Belinu ispravu pred Andrijinom⁵¹. Androić također ističe razlike u omeđenom prostoru između Beline i Andrijine povelje, pa utvrđuje da sudačke ovlasti navedene u Andrijinoj povelji pripadaju XV. stoljeću.

Androić smatra da je falsifikat nastao u prvoj polovini XV. stoljeća, između 1407. i 1428. godine, jer je isprava upravo tada Varaždincima bila potrebna, “u to su vrijeme svenjihove težnje ostvarene i sav je teritorijobjedinjen pod njihovo vlasništvo, upravo onakokako stoji u Andrijinoj povelji”.⁵² Androić tako odbacuje Tanodijeve prijedloge i zaključke, ističući da ovaj privilegij daje Varaždinu teritorije veće od onih koje je zauzimao u XIII. stoljeću, što objašnjava zašto je dokument nastao u, kako on tvrdi, XV. stoljeću, jer su upravo tada okolnosti prisilile Varaždince da falsificiraju dokument koji potvrđuje navodno posjedovanje određenog teritorija još od vremena kralja Andrije.

Androić je ovu ispravu proglasio “grubomkrivotvorinom čiji ni tekst niti forma, u kojoj je došla do nas, nisu vjerodostojni”. Navodi također da je stvarni Andrijin varaždinski privilegij uistinu postojao, no da se ne zna kada je izdan te da je izgorio prije 1220. godine. Ono što je sigurno je to da je Varaždin imao zagarantiranoprava slobodnog i kraljevskog grada okvirimateksta privilegija mladoga kralja Bele iz 1220. godine.⁵³

M. M. Sokol se složila s Tanodijevom paleografsko-diplomatičkom analizom, ali ne i snjegovim zaključkom o vremenu nastanka isprave.⁵⁴ Sokol na temelju pisma (koje imaobilježja prijelaza s karoline na goticu) zaključuje da se radi o pismu s početka XIII. stoljeća, notakođer ističe da duktus i izvedba grafema ukazuju na mogućnost nesigurnosti u potezimapisara što navod na zaključak da se radi o preslikavanju isprave pri čemu pisaru koji je toobavljao to pismo nije bilo poznato.⁵⁵ „Nameće se zaključak da jeosnovni predložak za sastavljanje primjerka Andrijine povelje bila isprava u čijem sedignitariju spominje zagrebački biskup Stjepan I. ili II.”⁵⁶

⁵¹ANDROIĆ, 1958., 456.

⁵²ANDROIĆ, 1958., 474.

⁵³ANDROIĆ, 1958., 477.

⁵⁴Mirjana Matijević Sokol, „Povlastica Andrije II. Varaždinu iz 1209. godine (povijesno-diplomatička analiza)“, u: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209.-2009.: Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine u Varaždinu*, ur. Miroslav Šicel i Slobodan Kaštela (Varaždin – Zavod za znanstveni rad, Varaždin - Grad Varaždin–Varaždinska županija: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2009.), 19-26., 12.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶MATIJEVIĆ SOKOL, 2009., 13.

„Po svemu se čini da je osnova za sastavljanje varaždinske povlastice bila neka Andrijinapovelja iz razdoblja oko 1209. godine, jer se sve druge ugledne osobe navedene u dignitarijalaze upravo u istovremenim dokumentima.“⁵⁷ Sokol smatra da se sadržaj ove isprave posve uklapa u povijesni kontekst XV. stoljeća.

Belina darovnica Varaždincima tretira se kao najstarija sačuvana isprava na ovom području te kao prva sačuvana isprava mladogakralja Bele IV. Zanimljivo je to da use shatokolu (zaključku) ove isprave ne navodi kancelar, nego kraljev notar Ivan. Ovo je izuzetak, s obzirom na činjenicu da su u tada već kancelari u potpunosti preuzeli izdavanje isprava. Smatra se da ova specifičnost zapravo potvrđuje izvornost ove isprave, jer je logično za pretpostaviti da dvorska kancelarija kralja Bele, kao mladog i netom izabranog kralja, još nije bila sasvim organizirana pa je notar preuzeo funkciju kancelara.⁵⁸ Drugi argument u korist izvornosti i starosti ove isprave je godinakraljeva vladanja (*regni nostri anno primo*) čiji se navod podudara s godinom 1220. Vanjska obilježja isprave, pismo je gotička minuskula uglatih oblika, također potvrđuju izvornost.⁵⁹

Belina povlastica stanovnike je oslobodila od sudske nadležnosti varaždinskoga župana, a umjesto njemu, nadležnost je predana njihovom vlastitom sudcu. Također, stanovnici su dobili *pravo seljenja i oporučivanja (libertas migrandi et testandi)*, slobodu trgovine, skupljanja poreza i dr. U ispravi se sloboda trgovine omogućuje osnovu *zaštitničkih carina*, što podrazumijeva da vladar namjerno otežava trgovinu Varaždinaca s inozemstvom, na način da u slučaju izvoza robe u Njemačku, stanovnici Varaždina moraju plaćati porez i carinu. Ovim potezom vladar zapravo potiče trgovinu u zemlji.⁶⁰

Varaždinska povlastica je kronološki prva kada su u pitanju privilegije slavonskih gradova, pa tako uz pravne sadrži i brojne druge segmente čiji se broj općenito u privilegijama povećavao tijekom XIII. stoljeća, paralelno s jačanjem prava građana.⁶¹

Što se tiče forme varaždinske darovnice, ona je slična ostalima ovdje analiziranim, osim što je specifična po tome što u njoj ne pronalazimo *promulgaciju*, odnosno dio tijela isprave koji slijedi nakon *arenge* (koja izražava neku teološku, moralnu ili pravnu misao).

⁵⁷Ibid.

⁵⁸TANODI, 1943., 298.

⁵⁹TANODI, 1943., 300.

⁶⁰KLAIĆ, N., 1976., 299.

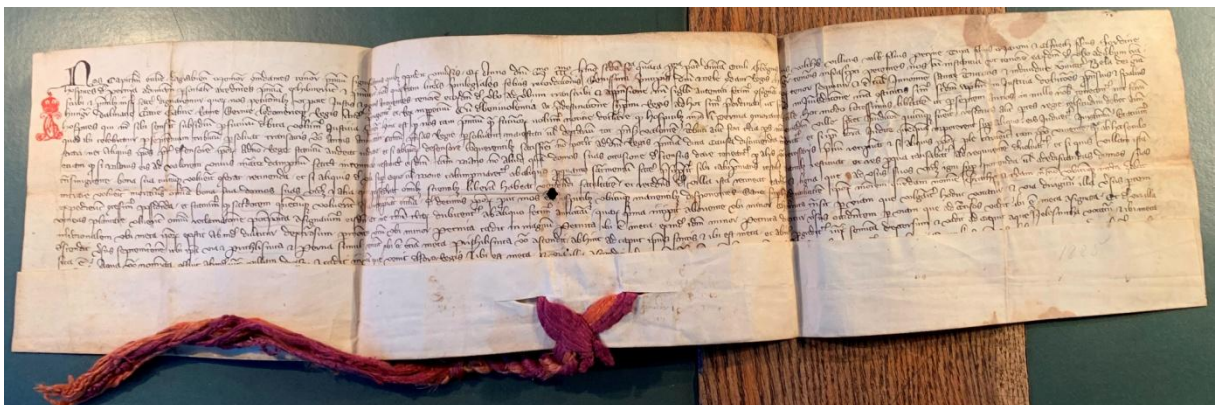
⁶¹Ibid.

3.3. Perna (Topusko) 1225.

Transkript

In nomine sancte trinitatis et individue unitatis. Bela dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Galicie, Rame, Servie, Lodomerieque, regis Andree primogenitus et rex in perpetuum. Cum de benivolencia ac predestinatione supremi regis ad hoc simus preordinati, ut singulis in iurisdiccione nostra constitutis simus secundum apostolum in iusticia debitores, propensius et specialius hospites qui nostrum sibi senserint subsidium profuturum, debita volumus iusticia pretueri. Hinc est, quod nos tam presencium quam futurorum volumus noticie declarare, quod hospitibus nostris in Pernia commorantibus talem hoc modo concessimus libertatem, ut per septem annos in nullo nobis teneantur, nec forum quod ibi celebratur per septennium tributum persolvat; transactis vero septem annis annuatim centum pensas regie persolvant maiestati vel dextrarium tot pensas valentem, tributum autem fori tertia pars maioris eiusdem ville spectet iurisdiccioni quicumque fuerit, residuas autem partes regie celsitudini debet administrari; nec aliquis ipsos preter defensorem ipsorum a domino rege statutum audeat iudicare, et si ab ipsorum defensore conquerentibus satisfieri non poterit, ad domini regis presenciam dicta causa discutienda transferatur, et si ipsi coram iudice quemquam impeterent super aliquo, eis iudicetur iuramentum. Statuimus eciam, quod si banus eis ad valorem unius marce dampnum faceret, in centuplo restitueret eisdem, tamen bano non aliud quam domos suas occasione descensus dare teneantur, pro aliis vero necessariis precium recipiant; et si aliquis ipsorum prole caruerit, tam ipso vivente quam ab hoc seculo transmigrante bona sua cuicumque voluerit conferat retinenda; e[st] si aliquis de villa super equo vel bove calumpniaretur ab aliquo, pro quanto sacramentum facere presumpserit sibi calumpnians testibus astantibus restituat, et res pro qua causabatur ad requirentem devolvatur; et si quis villam istam intrare voluerit, moraturus omnia bona sua domos suas videlicet et alia que possederat omnibus scientibus liberam habeat vendendi facultatem et recedens de villa ista retineat eandem, et ligna que ad usus suos videlicet igni super ponenda vel ad edificandas domos suas expedierint concessimus possidenda. Et statuimus, quod sacerdotem quemcumque voluerint in sua recipiant ecclesia, de decimis ipsorum prout mos est hospitibus ubicumque manentibus disponentes, sane super hoc ad utilitatem ipsorum montem quendam nomine Grachye et terram, nec non ubicumque in terra Zalac vineas plantare voluerint, omnium reclamacione postposita assignavimus eisdem. Et ne termini terrarum dubitentur ab aliquo, fecimus annotari: quarum prima incipit ab oriente ubi minor Chemernica transit per viam, que

wlgariter hodut vocatur et via dirigitur illa versus partem meridionalem, ubi meta ipsorum existit, ab inde diveritur dextrorsum per montem unum, ubi minor Petnica dirigitur versus occidentem per viam que ad Cruciferos vadit, ibi est meta assignata, et de villa illa descendit versus septemtrionem, ubi ipsa via et Prichlisnica et Perna simul veniunt, ibi est eciam meta, Prichlisnica (!) vero ascendit ab hinc ad caput ipsius fontis et ibi est meta et abinde progreditur iuxta semitam dextrorsum et vadit ad caput aque que Jelesnicha vocatur et ibi meta sita est, aqua vero nominata confluit ab inde iuxta villam Drascu et cadit in viam que venit de foro regis et ibi est meta, et via illa ascendit ad orientem iuxta prenomiatum minorem Chemernica et ibi contiguatur mete priori. Et ut hoc firmum et stabile permaneat, nec per alicuius machinationem in irritum valeat retractari, sigilli nostri caractere fecimus roborari, pristaldis vero Petro comite Pilisiensi et Mirizlao de Goricha terrigena existentibus. Datum per manus Mathie prepositi Zagradiensis tunc temporis aule nostre cancellarii anno gracie MCCXXmo quinto. Venerabilibus Ugrino Colocensi, Gunzulino (!) Spalatensi archiepiscopis existentibus, Martino Corbaviensi, Micus (?) Guzeciensi episcopis existentibus, Chak Budrugensi, Pol (!) Bachiensi, Buzad Ferrei Castri, Gecha Zaladiensi, Mykka Symigiensi comitatus gubernantibus, Paulo tauarnicorum, Andrea dapiferorum, Bogomero pincernarum, Johanne agazonum magistratus regentibus.

Fotografija br. 4: Kralj Bela IV. dodjeljuje 1225. godine privilegij općini Perni

Isprava se danas nalazi u HDA u Zagrebu još po starom mađarskom signaturom: *N.R.A fasc. 1531.br. 2.*

Perna je privilegiju slobodnog kraljevskog grada dobila poveljom iz 1225. godine. Kao i u slučaju ostalih gradova koja su dobila takve povelje u XIII. stoljeću na području Slavonije, njihov je razvoj u slobodne kraljevske gradove temeljen na njihovim karakteristikama, kao što su obrtnička djelatnost, trgovina, prometna povezanost i sl., a važna je stavka svakako i obrambena funkcija tih područja. Radi se gradovima koji su vladaru bili svojevrtni saveznici – ti su gradovi vladaru bili podrška, a zauzvrat su gradovi od vladara dobili razne povlastice. Između ostaloga, povelja slobodno kraljevskog grada podrazumijeva za taj grad i određenu razinu samouprave. No, slobodni kraljevski gradovi imali su i veliku ulogu u razvoju cijelog područja Slavonije. Kako ističe Klaić, u obrazloženju zašto vladari podižu slobodne kraljevske gradove: "...unatoč i sličnosti i raznolikosti, vladarske povlastice odaju XIII. stoljeću, pogotovo za Hercega Kolomana, brata kralja Bele IV., jasne namjere vladarada privilegiranjem svih gradskih naselja pripomognu gospodarskom procvatu Slavonije"⁶².

Međutim, neki od gradova, uslijed dugotrajnih sukoba između kraljeve političke volje (i vojne snage) i velikaša koju su okruživali gradove (i pretendirali na njihove posjede), nisu uspjeli opstati kao slobodni kraljevski gradovi te bi ipak potpali pod vlast velikaša, a takav je slučaj bio i s Pernom, koja se, unatoč privilegijama, nije uspjela razviti u pravi grad. Za razliku od Perne, neki su gradovi uspjeli sačuvati svoje povlastice, primjerice Gradec i Varaždin.⁶³

Perna je, uz Varaždin, kronološki najstarije povlašteno naselje. Upravo zbog toga, samo se u slučajevima Perne i Varaždina susrećemo s *privilegijama s invokacijom*, koja je do vremena Stjepana V. bila važan sastavni dio isprave, i to najčešće u verbalnom, a manje i simboličkom obliku, odnosno u obliku nekog znaka. Invokacija kao takva predstavlja dokaz o prisutnosti i važnosti kršćanstva i kršćanske kulture na određenom području.

Invokacija u ovom slučaju glasi: "In nomine sancte trinitatis et individue unitatis." Ostale analizirane privilegije ne započinju invokacijom nego intitulacijom. Intitulacija podrazumijeva navođenje imena pisca isprave, odnosno auktora – Tanodi ga naziva *persona salutans*⁶⁴, a riječ je o osobi koja izdaje ispravu, u ovdje analiziranim ispravama to je vladar, odnosno kralj. Ime vladara navodi se u trećem licu jednine (izuzetak je privilegij iz

⁶² KLAJĆ, 1976., 293.

⁶³ Hrvatska enciklopedija, s.v. *Slobodni kraljevski gradovi i trgovišta*, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56666>. Pristup: 04.03.2019.

⁶⁴ Zlatko Tanodi, *Zagrebačka "Zlatna bula"*. Doktorska disertacija, (Zagreb: Hrvatska državna tiskara, 1944.), 5.

Križevaca, više o tome u poglavlju o Križevcima). U slučaju svečanih privilegija Perne, intitulacija slijedi nakon invokacije.

Nakon intitulacije, svečane privilegije iz Perne (kao i iz Varaždina, i to su jedina dva slučaja od ovdje analiziranih), dolazi *formula perpetuitatis* kojom se označava trajna, odnosno vječna vrijednost isprave, te koja glasi *in perpetuum* (kod običnih privilegija umjesto formule *perpetuitatis* navodi se salutacija koja najčešće glasi *salutem et omne bonum*, ili *salutem in eo qui regibus dat salutem*⁶⁵ (izuzetak je, ponovno, križevački privilegij, u kojem nije pronađena ni ova ni formulu *perpetuitatis* više o tome u poglavlju o Križevcima).

Kod Perne (kao ni kod Vukovara, Virovitice i Petrinje), u tijelu isprave nije pronađen dio koji se naziva *naracija* (ili ekspozicija) te koji iznosi stanje koje je prethodilo izdavanju isprave, često navodi zasluge destinataru te obično sadrži i peticiju destinataru i intervenciju drugih osoba na auktora da se destinataru izvrši njegova peticija.⁶⁶

Građani Perne na osnovi privilegija, baš kao i građani Petrinje, stječu i uživaju veliko povjerenje slavonskoga bana Dionizija, što potvrđuje banov poziv građanima Perne (i Petrinje) da u svojstvu svjedoka sudjeluju u procesu između opatije Topusko i Glinjana, a zbog neke zemlje.⁶⁷

3.4. Virovitica 1234.

Transkript

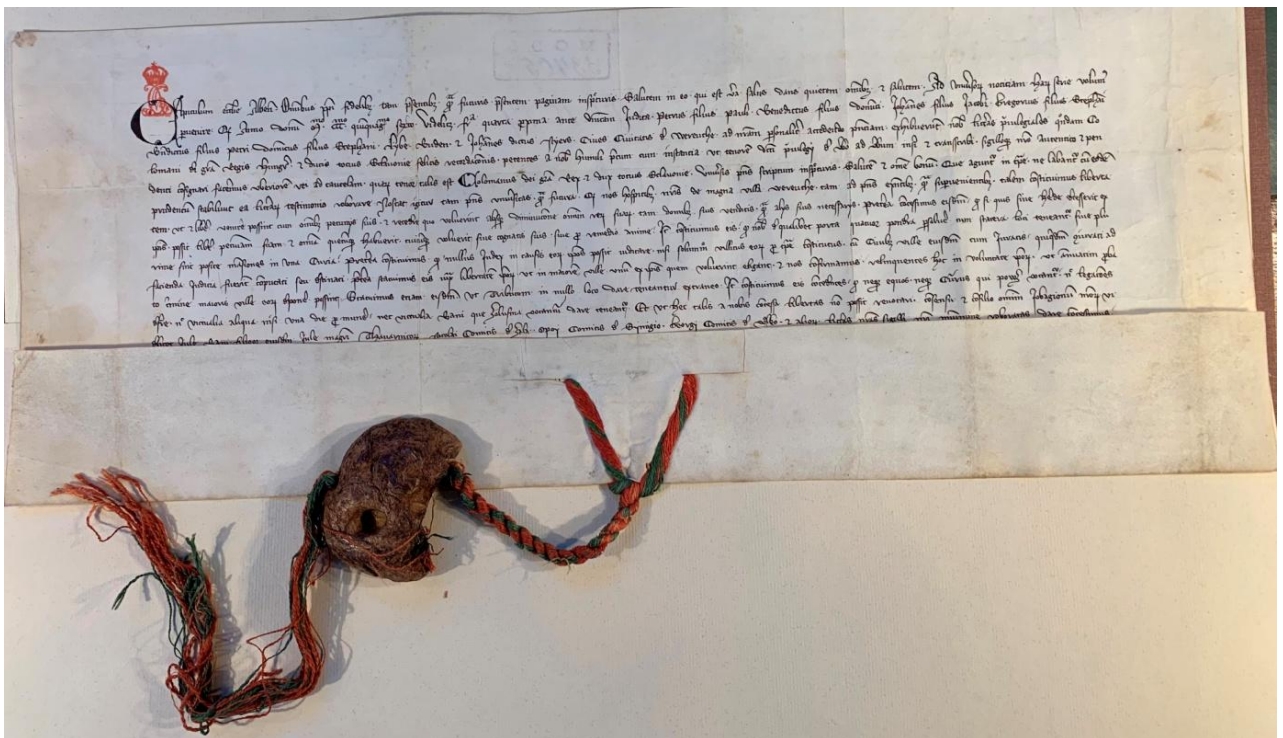
Colomanus dei gracia rex et dux tocius Sclavonie universis presens scriptum inspecturis salutem et omne bonum. Que aguntur in tempore, ne labant cum eodem, prudentum (sagacitas) stabilivit ea litterarum testimonio roborare. Noscat igitur tam presens universitas quam futura, quod nos hospitibus nostris de magna villa Wereuche tam ad presens existentibus quam supervenientibus talem constituimus libertatem, ut et libere venire possint cum omnibus pecuniis suis et recedere quo voluerint absque diminucione omnium rerum suarum tam domibus suis venditis quam aliis suis necesariis. Praeterea concessimus eisdem,

⁶⁵Ibid.

⁶⁶STIPIŠIĆ, 1984., 151.

⁶⁷KLAIĆ, N., 1976., 303.

quod si quis sine herede decesserit ex ipsis, possit libere pecuniam suam et omnia quecumque habuerit cuicumque voluerit sive cognatis suis pro remedio anime disponere. Item constituimus eis, quod nobis de qualibet porta quatuor pondera persolvere cum statera loci teneantur, sive plurime sint posite mansiones in una curia. Praeterea constituimus, quod nullus iudex in causis eorum ipsis possit iudicare nisi solummodo villicus eorum pro tempore constitutus cum civibus ville eiusdem cum, iuratis qui quidem coniurati ad facienda iudicia fuerint computati seu destinati. Praeterea statuimus eis iuxta libertatem ipsorum, ut in maiorem ville unum ex ipsis quem voluerint eligant et nos confirmamus, relinquentes hoc in voluntate ipsorum, ut annuatim probato termine (!) maioris ville eorum deponere possint. Statuimus eciam eisdem, ut tributum in nullo loco dare teneantur extraneo. Item constituimus eis concedentes, quod neque equos neque currus, qui pows vocantur, nec legaciones deferre, nec victualia aliqua, nisi una die pro munere, nec victualia bani que zalusina vocantur dare teneantur. Et ut hec talis a nobis concessa libertas non possit revocari, consensu et consilio omnium iobagionum nostrorum, videlicet Jule bani filiorumque eiusdem, Jule magistri thauarnicorum, Nicolai comitis de Zala, Opoy comitis de Symigio, Georgii comitis de Wolko et aliorum litteras nostras sigilli nostri munimine roboratas dare concessimus. Datum anno ab incarnatione domini millesimo CCmo tricesimo quarto.

Fotografija br. 5: Kralj Koloman 1234. godine daje Virovitičici povlastice i slobostine

Isprava se danas nalazi u HDA u Zagrebu pod starom mađarskom signaturom: *N.R.A fasc. 590. br. 19.*

Koloman je 1234. godine Virovitici izdao povelju kojom je naselje dobilo status povlaštenog trgovišta s odgovarajućim slobodama, između ostaloga, kao što je to slučaj i s ostalim analiziranim gradovima, došljaci su dobili status slobodnog grada. Virovitica je u to vrijeme imala značajnu ulogu u razvoju i važnim događanjima na ovom području, što potvrđuje i činjenica da su je često posjećivali kraljevi iz kuće Arpadovića koji su na području Virovitice imali svoj dvorac. Jedan od razloga atraktivnosti Virovitice u tom smislu svakako je njen geoprometni položaj – na križanju dvaju važnih prometnih smjerova: duž nizine Drave od zapada prema istoku i pravca srednjeg Panonskog prostora koji siječe prema jugu. Također, na području same Virovitice i oko nje svoje je velike posjede imao i Koloman.

Poveljom koju Koloman izdaje Virovitici, grad dobiva pravo da njegovi stanovnici svake godine sami izabiru starješinu (*major villae*) i prisežnike (*jurati cives*), što sugerira da je Virovitica već smatrana gradom. Povelja je građane Virovitice oslobodila svih davanja državi, a umjesto toga dužni su jedino Kolomanu davati po četiri funte od svake kuće.⁶⁸

3.5. Petrinja 1240.

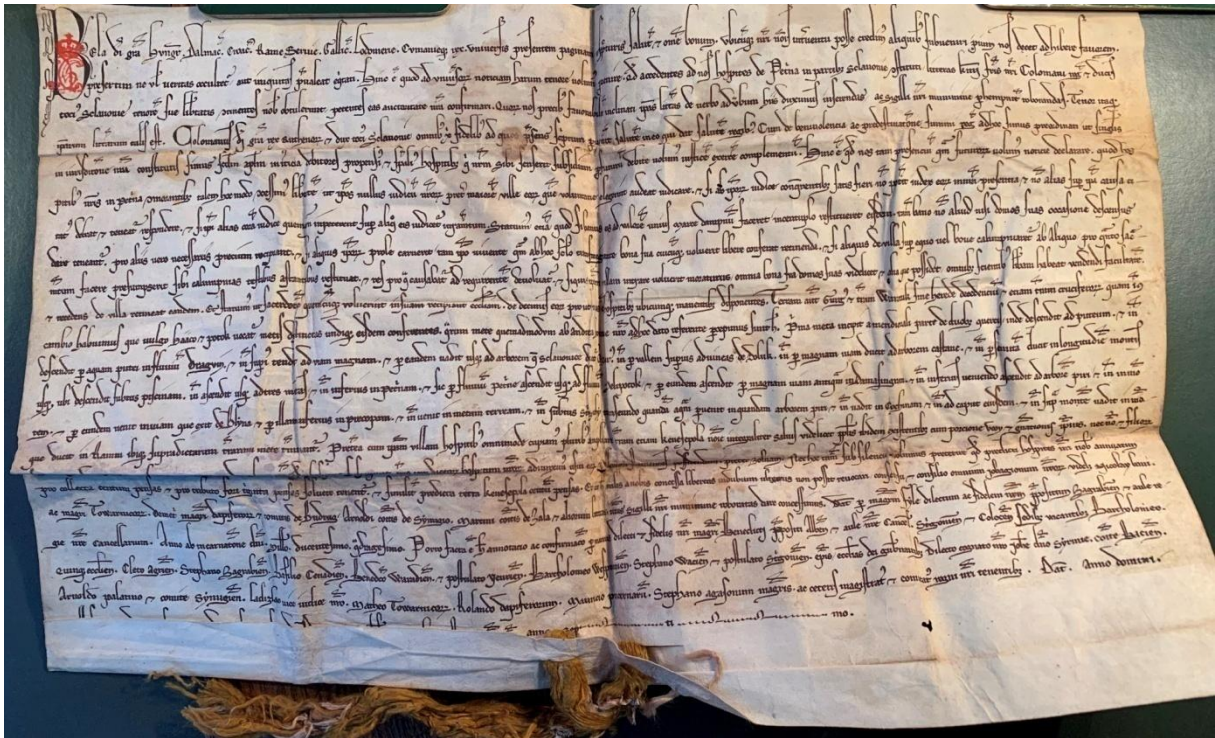
Transkript

Colomanus dei gracia rex Ruthenorum et dux totius Sclavonie, omnibus Christi fidelibus, ad quos presens scriptum pervenerit, salutem in eo qui dat salutem regibus. Cum de benivolencia ac predestinatione summi regis ad hoc simus preordinati, ut singulis in iurisdiccione nostra constitutis simus secundum apostolum in iusticia debitores, propensius et specialius hospitibus, qui nostrum sibi senserint subsidium profuturum, debite volumus iusticie exercere complementum. Hinc est, quod nos tam presencium quam futurorum volumus noticie declarare, quod hospitibus nostris in Petrina commorantibus talem hoc modo concessimus libertatem, ut ipsos nullus iudicum nostrorum preter maiorem ville eorum, quem voluntarie elegerint, audeat iudicare et si ab ipsorum iudice conquerentibus satisfieri non poterit, iudex eorum in nostra presentia et non alias super ipsa causa citatus debeat et teneatur respondere;

⁶⁸ CD IV, 123. – 125.

et si ipsi alias coram iudice quemquam inpetere super aliquo, eis iudicetur iuramentum. Statuimus etiam, quod si banus eis ad valorem unius marce dampnum faceret, in centuplo restitueret eisdem, tamen bano non aliud nisi domos suas occasione descensus dare teneantur, pro aliis vero necessariis precium recipiant. Et si aliquis ipsorum prole caruerit, tam ipso vivente, quam ab hoc seculo transmigrante, bona sua cuicumque voluerit libere conferat retinenda. Et si aliquis de villa super equo vel bove calumpniaretur ab aliquo, pro quanto sacramentum facere presumpserit, sibi calumpnias testibus astantibus restituat et res pro qua causabatur ad requirentem devolvatur. Et si quis ipsam villam intrare voluerit moraturus, omnia bona sua, domos suas videlicet et alia que possidet, omnibus scientibus liberam habeat vendendi facultatem et (!) ecedens de villa retineat eandem. Et statuimus, ut sacerdotem quemcunque voluerint in suam recipiant ecclesiam, de decimis eorum, prout mos est, hospitibus ubicunque manentibus disponentes. Terram autem Gurgus et terram Waranik sine herede decedencium et etiam terram cruciferorum, quam in concambio habuimus, que vulgo Haaco et Potok vocatur metis distinctas undique eisdem conferentes. Quarum mete quemadmodum ab Andrea homine nostro ad hoc dato referente percepimus sunt hec: Prima meta incipit a meridionali parte de duobus quercis, inde descendit ad puteum et inde descendit per aquam putei in fluvium Dragvin et inde superius tendit ad viam magnam et per eandem vadit usque ad arborem que sclavonice dicitur ozcurus, inde per vallem superius ad vineas de Doluk, inde per magnam viam ducit ad arborem castane et inde per semitam ducit in longitudine montis usque, ubi descendit subtus piscinam; inde ascendit usque ad tres metas, inde inferius in Petrinam et sic per fluvium Petrine ascendit usque ad fluvium Belipotok et per eundem ascendit per magnam viam antiquam in Damasingran (!) et inde inferius veniendo ascendit ad arborem piri et inde in montem et per eundem venit in viam que exit de Blyna et per illam inferius in Precopam et inde venit in metam terream et inde subtus Strizichy transeundo quandam aquam pervenit in quandam arborem piri et inde vadit in Cochiam et inde ad caput eiusdem, et inde supra montem vadit in viam que ducit in Ramni ibique supradictarum terrarum mete terminantur. Preterea cum ipsam villam hospitibus omnimode cupiamus pluribus ampliari, terram etiam Kenesepola nomine integraliter, salvis videlicet populis ibidem existentibus, cum porcione Vcoy et generacionis ipsius, nec non et filiorum Alpetri qui de propria voluntate eorum eundem (!) servicium quod hospites susceperunt (in) terris iamdictorum hospitem nostrorum adiunximus usui eorum et illorum statuentes possidendam preter Zolvam. Nec hoc tamen sub silencio volumus preterire, quod predicti hospites nostri nobis annuatim pro collecta centum pensas et pro tributo fori triginta pensas solvere tenentur et similiter predicta terra Kenesepola centum pensas. Et ut hec talis a

nobis concessa libertas in dubium ulterius non possit revocari, consensu et consilio omnium iobagionum nostrorum, videlicet Nicolai bani ac magistri towarnicorum, Demetrii magistri dapiferorum et comitis de Budrug, Arnoldi comitis de Symigio, Martini comitis de Zala et aliorum litteras nostras sigilli nostri munimine roboratas dare concessimus. Datum per magistrum Fyle dilectum ac fidelem nostrum prepositum Zagradiensem et aule regie nostre cancellarium. Anno ab incarnatione domini millesimo ducentesimo quadagesimo.

Fotografija br. 6: Kralj Bela IV. 1242. godine potvrđuje privilegiju koju je dao Koloman 1240. gradu Petrinji

Isprava se danas nalazi u HDA u Zagrebu pod starom mađarskom signaturom: *N.R.A fasc1531.br. 3.*

Petrinja se prvi put spominje 1201. godine no smatra se da je naselje postojalo i prije. Naselje je pripadalo najprije sisačkoj biskupiji, a potom zagrebačkoj, od kraja XI. stoljeća dok početkom XII. stoljeća naselje, odnosno grad, postaje dio Gorske županije, što je u širem

smislu značilo da pripada Slavoniji.⁶⁹ I Petrinja je, kao i brojni srednjovjekovni gradovi Srednje Europe, od naselja dobila status grada, a građani ostvaruju brojna nova prava, poput slobode kretanja (*libero migracio*) i slobode oporučivanja imovine. U XIII. stoljeću događa se znatno osamostaljivanje tih gradova, i to temeljem povlastica koje na području Slavonije dijele Bela IV. i Koloman.⁷⁰

Petrinja 1240. godine dobiva privilegij od strane Kolomana, i to nakon što su obrtnici i trgovci, uglavnom *hospites* (stranci), zamolili Kolomana da im udijeli određene povlastice koje će im olakšati poslovanje. Koloman povlastice naslovljuje na *hospitibus nostris in Petrina commorantibus* (hrv. *našim građanima koji borave u Petrinji*)⁷¹, a ovom ispravom Petrinja dobiva širi teritorij, uz napomenu da su i stanovnici područja u okolici grada (koja se tretiraju kao gradske općine), također dobili jednaka prava kao i ostali građani Petrinje.⁷²

Petrinjska isprava sadrži popis prava i obvezagrađana Petrinje (*hospites de Petrina*) i samog grada. Tako se građani oslobađaju sudbene nadležnosti svih kraljevskih sudaca i padaju pod sudsku vlast gradskog suca, odnosno načelnika (*maior ville*), kojega biraju sami građani, a herceg ga potvrđuje. Građani se u slučaju nezadovoljstva radom svoga suca mogu žaliti kralju. Isprava obvezuje građane Petrinje da ugoste slavonskog bana, a on im je dužan refundirati sve nastale troškove uzrokovane njegovim boravkom, uz napomenu da u slučaju eventualne štete, ban građanima mora to stostruko nadoknaditi. Isprava građanima Petrinje, nadalje, daje i jamči sajamska prava. Također, građani imaju pravo slobodno i samostalno birati svoga župnika, a isto tako samostalno i slobodno raspolažu s crkvenom desetinom. Što se tiče obaveza građana, isprava nalaže obvezu plaćanja godišnjeg poreza kralju, u paušalnom iznosu od 100 pensa za cijelo naselje. Građani moraju plaćati i pravo trgovanja vladaru, u iznosu od 30 pensa, radi se o tzv. tržišnoj pristojbi (*tributum fori*). Isprava daje gradu pravo na posjedovanje vlastitog grba i pečata, što ima svaki tadašnji slobodni kraljevski grad. Važna stavka u ispravi je odredba kojom se određuju granice područja grada, čime se Petrinji dodaje i područje pod nazivom Kneževo polje, za koje građani Petrinje moraju platiti 100 pensa. Plaćanje dodatne zemlje koja se dodjeljuje temeljem privilegija je u ovom slučaju

⁶⁹ CD III, 10.

⁷⁰ Nada Klaić. *Povijest Zagreba* (Zagreb: Liber, 1982.), 73.

⁷¹ CD IV, 123. – 125.

⁷² Josip Adamček. *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine 15. do kraja 17. st.* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1980.), 168. – 178.

iznimka, jer je većina ostalih gradova privilegijama takvu zemlju dobila besplatno, kao dar vladara.⁷³

Prijevod Kolomanova privilegija na hrvatski objavljen je 1942., no s obzirom na to da povelja nije sačuvana u svom izvornom obliku, ovaj se prijevod ne temelji na samoj originalnoj povelji već na kasnije izdanoj potvrdi Bele IV. Kolomanov privilegij Bela IV. potvrđuje 14. kolovoza 1242., nakon što su građani Petrinje doprinijeli svojim sudjelovanjem u borbi protiv Tatara. Upravo zbog Kolomanova privilegija izdanog Petrinji, građani Petrinje stječu i uživaju veliko povjerenje slavonskoga bana Dionizija, što potvrđuje činjenica da ih ban poziva kao svjedoke (uz građane Perne koje također poziva) u procesu između opatije Topusko i Glinjana, a zbog neke zemlje.⁷⁴

3.6. Samobor 1242.

Transkript

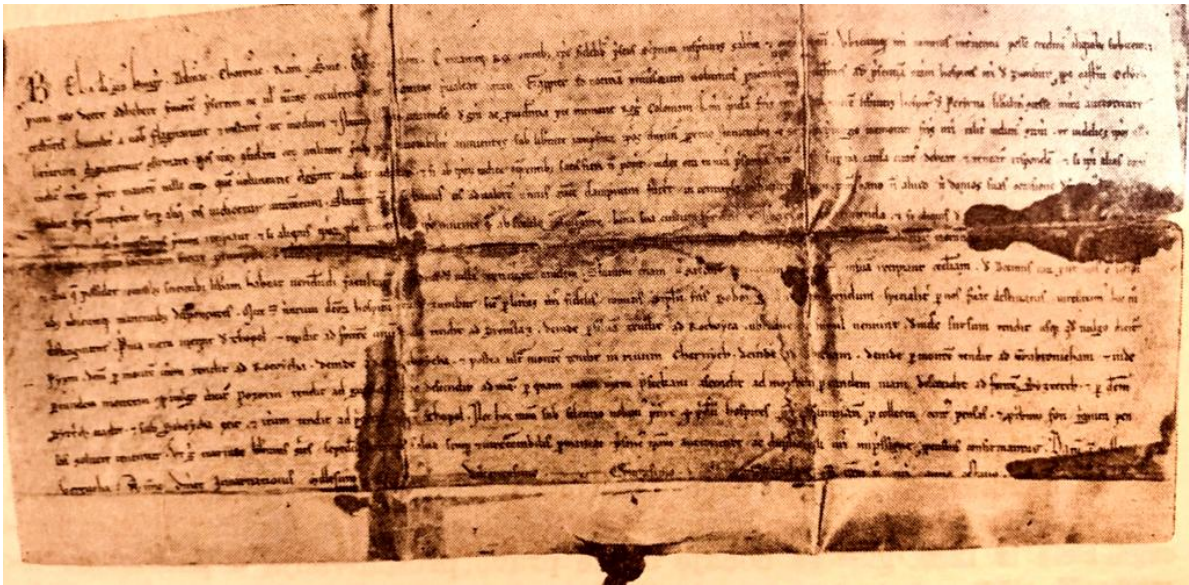
Bela dei gracia Hungarie, Dalmacie, Chorovacie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Cumanieque rex omnibus Christi fidelibus presens scriptum inspecturis, salutem et omne bonum. Ubicunque nostri nominis interventu posse credimus aliquibus subveniri, pium nos decet adhibere favorem, presertim ne vel veritas occultetur aut iniquitas prevaleat equitati. Eapropter ad noticiam universorum volumus pervenire, quod accedentes ad presenciam nostram hospites nostri de Zumbur prope castrum Oclych existentes humiliter a nobis flagitarunt et instanter, ut modum et statum libertatis eorundem de gracia ac providencia pie memorie regis Colomani karissimi quondam fratris nostri, iuxta tenorem libertatis hospitem de Petyrna (!) liberaliter concesse, nostrarum auctoritate litterarum dignaremur confirmare. Nos itaque considerata eorum utilitate precibus ipsorum favorabiliter annuentes, sub libertate iam prefata ipsos duximus perpetuo statuendos. Cuius seriem in privilegio memorati fratris nostri taliter vidimus contineri, ut videlicet ipsos nullus iudicium nostrorum, preter maiorem ville eorum, quem voluntarie elegerint, audeat iudicare; et si ab ipsorum iudice conquerentibus satisfieri non poterit, iudex eorum in nostra presenciam et non alias super ipsa

⁷³ Nada Klaić. *Povijest Hrvata u srednjem vijeku* (Zagreb: Globus, 1990.), 260. – 261.

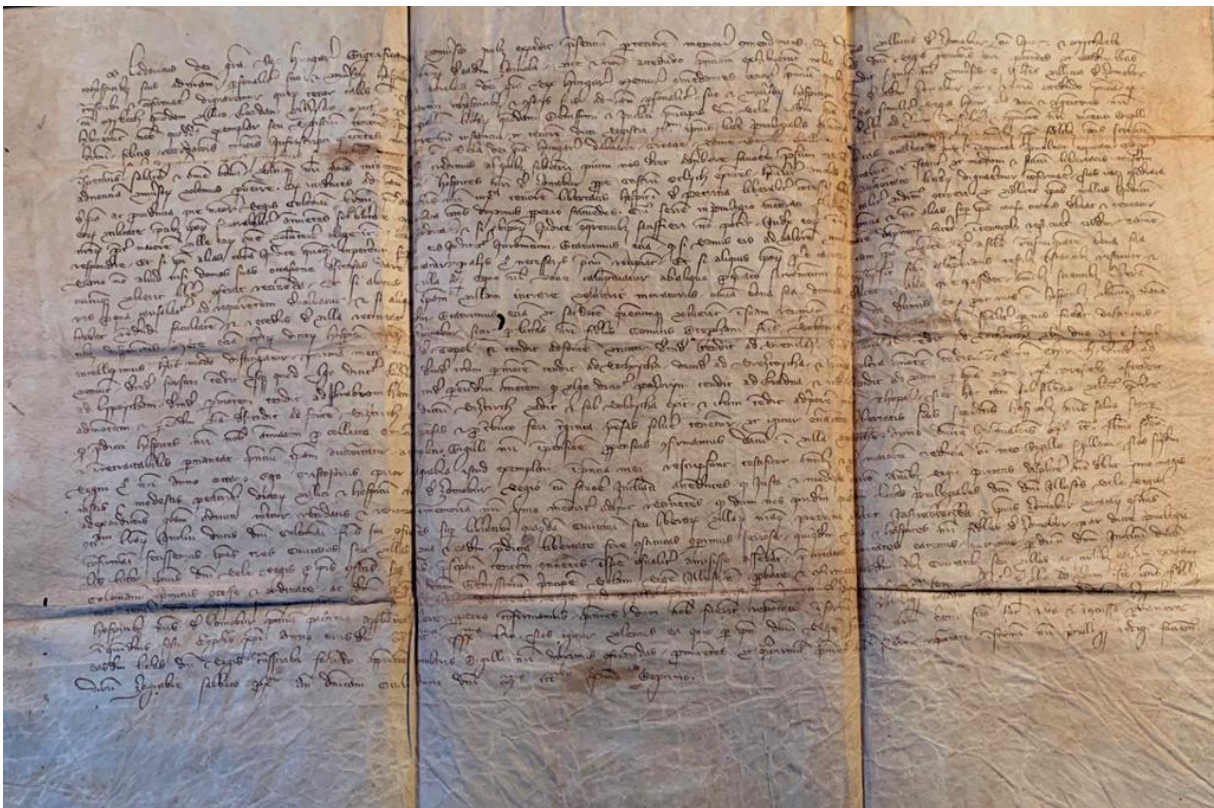
⁷⁴ KLAJČ, 1990., 303.

causa citatus debeat et teneatur respondere. Et si ipsi alias coram iudice quemquam inpeterent super aliquo, eis iudicetur iuramentum. Statuimus eciam, quod si banus eis ad valorem unius marce dampnum faceret, in centuplo restitueret eisdem, tamen bano non aliud nisi domos suas occasione descensus dare teneantur, pro aliis vero necessariis precium recipiant; et si aliquis ipsorum prole caruerit, tam ipso vivente quam a seculo transmigrante bona sua cuicumque voluerit libere conferat retinenda. Et si aliquis de villa super equo vel bove calumpniatur ab aliquo, pro quanto sacramentum facere presumpserit, sibi calumpnians testibus astantibus restituat et res pro qua causabatur ad requirentem devolvatur. Et si aliquis ipsam villam intrare voluerit moraturus, omnia bona sua, domos videlicet et alia que possidet, omnibus scientibus liberam habeat vendendi facultatem et recedens de villa retineat eandem. Statuimus eciam, ut sacerdotem quemcunque voluerint in suam recipiant ecclesiam, de decimis eorum prout mos est hospitibus ubicunque manentibus disponentes. Mete autem terrarum dictorum hospitem nostrorum de Zumbur, sicut per litteras nostri fidelis comitis Stephani fratris Boboneg, qui ad id cognoscendum specialiter per nos fuerat destinatus, intelleximus hoc modo distinguntur: prima meta incipit de Thopol et tendit ad fontem unum, deinde tendit ad Brenilaz, deinde per silvam tendit ad Rochoyca ubi due aque simul veniunt, deinde sursum tendit usque quod vulgo dicitur Pyzni, deinde per montem iterum tendit ad Rocoycha (!), deinde ad Brezthoycha et postea ultra montem tendit in rivum Chernych, deinde ad Lypoycham, deinde per montem tendit ad Grabronicham et inde per eundem montem quod vulgo dicitur Pozorin tendit ad Gradnam et inde descendit ad viam per quam viam iuxta Prescekam ascendit ad montem et per eandem viam descendit ad fontem Byzterch et per dictum Byzterch vadit et sub Boboycha exit, iterum tendit ad priorem metam Thopol. Nec hoc tamen sub silencio volumus preterire, quod predicti hospites nostri nobis annuatim pro collecta centum pensas et pro tributo fori triginta pensas solvere tenentur. Ut igitur enarrate libertatis series sepedictis hospitibus salva semper et ir retractabilis permaneat, presentem ipsam auctoritate ac duplicis sigilli nostri in pensione propensius confirmamus. Datum in villa Vereucha anno dominice incarnationis MoCCoXL. secundo, regni vero nostri anno octavo.

Isprava se danas nalazi u HDA u Zagrebu pod signaturom: *HR-HDA-48 Poglavarstvo povlaštenog trgovišta Samobor.*

Fotografija br. 7: Bela IV. potvrđuje 1242. godine povlasticu koju je dao njegov brat Kolomana Samoboru

Fotografija br. 8: Kralj Ludovik 1347. godine potvrđuje privilegij kojeg je potvrdio kralj Karlo 1323. godine i Bela IV. 1242. godine gradu Samoboru

Slobodna kraljevska varoš Samobor je u XIII. stoljeću je za Arpadoviće važnije naselje od zagrebačkog Gradeca. Samobor se nalazio uz okićku utvrdu kojoj do 1242. godine i

pripada. Kolomanovom privilegijom građani Samobora su izuzeti od sudbenosti svih kraljevskih sudaca i podvrgnuti sudstvu svog načelnika (*maior ville*), koje mogu slobodno izabrati.⁷⁵ Za razliku od Gradeca, Samoborci daju banu u ime zalaza stan koji im je dužan platiti. Župnika smiju birati odakle hoće i smiju po volji raspolagati crkvenom desetinom.⁷⁶

Temeljne odrednice samoborskih privilegija praktički su iste kao i one u slučaju Perne (1225.) i Petrinje (1240.), pošto su petrinjske isprave zapravo izrađene na temelju onih iz Perne koje su potom poslužile u izradi samoborskih privilegija.

Povelju je Samoboru 1242. godine izdao Bela IV., a ovoj je povelji prethodila ona iz 1240. godine koju je izdao Koloman i koja je Samobor oslobodila vlastelinskog gospodstva. Kao i u slučaju ostalih gradova koji su u XIII. stoljeću postali slobodni kraljevski gradovi na ovom području, Samobor je poveljom dobio veću razinu samouprave, pa su građani mogli birati svoga načelnika, koji je zamijenio kraljeve suce koji su do tada bili nadležni. Stanovnici Samobora poveljom su dobili pravo na izbor svoga župnika, a povelja im je omogućila i da slobodno raspolažu crkvenom destinom. U povelji su zabilježene i točne granice teritorija koje je gradu dao Bela IV.

Samobor je, baš kao i Perna, bio jedan od gradova koji nije uspio sačuvati svoj poveljom dodijeljen status slobodnog kraljevskog grada. Nešto više od 30 godina nakon što je dobio tu povlasticu, točnije 1274. godine, Samobor je pao pod vlast okićkoga župana i kao takav sveden na razinu trgovišta pod upravom lokalnoga velikaša.⁷⁷

⁷⁵ N. Klaić, 1976, 300.

⁷⁶ Ibid. 301.

⁷⁷ Hrvatska enciklopedija, s.v. *Slobodni kraljevski gradovi i trgovišta*

3.7. Zagreb 1242.

Transkript

In nomine sancte trinitatis et individue unitatis amen. Bela deigratia Hungarie, Dalmatie, Choroatie, Rame, Seruie, Gallitie, Lodomerie, Cumanieque rex in perpetuum. Regum celsitudo requirit et sublimium dignitati debetur, ut tanto amplius in multitudine plebis gaudeat, quanto ipsi auctoritate ceteros antecellunt. Hinc est, quod tam presentibus quam posteris harum serie declaramus, quod cum nostre placuisset voluntati in Zagravia in monte Grech civitatem liberam construere et ibidem hospites convocare et illam partem regni ad securitatem confinii et aliam commode munire et firmare, communicato consilio cum dilecto et fidelis nostro Dionisio bano totius Sclavonie et aliis regni principibus, nostram hanc intentionem et voluntatem unanimiter approbantibus, nostrum propositum perduximus ad effectum, concedentes, ut in predicto monte libera civitas fiat, hospites libere conveniant, terras et possessiones, conditiones et libertates a nobis assignatas et subscriptas habeant, teneant et custodiant inconcussas. Conditiones itaque et libertates hospitem in predicto monte habitantium et convenientium, quas ipsi inter se fecerunt et nos approbavimus, tales habentur: Quod si iidem hospites in districtu Hungarie, Dalmatie, Choroacie, Sclavonie spoliati per latrones vel alios malefactores fuerint, dominus terre in qua spoliati fuerint, estimata quantitate pecunie iuxta arbitrium bonorum virorum et sacramentum concivium ad hoc electorum, vel ablata refundat vel malefactorem ostendere teneatur. Item tributa infra regales terminos in nullo loco solvere teneantur. Item quicumque civis alium civem vituperiis, obprobriis aut contumeliis affecerit, si inde convictus fuerit, leso decern pensas, in communes expensas centum denarios solvat; qui si post trinam correctionem se non emendaverit, rebus omnibus in commune applicatis tamquam infamis de civitate turpiter expellatur. Si quis etiam a lapam alteri dederit, vel per crines malitiose traxerit, eandem penam paciatur. Si quis vero cutello, gladio, lancea aut sagitta, aut aliquo tali modo alium vulneraverit et vulneratus sine defectu membrorum resanatus fuerit, medico lesi satisfaciat et leso viginti quinque pensas, quinque vero ad usus civitatis persolvat. Si vero in aliquo membrorum debilitates fuerit, medico lesi satisfaciat et leso decern marcas et ad usus civitatis decern pensas solvere teneatur. Si vero mortuus fuerit, due partes rerum suarum cedant parentibus occisi, tertia pars civitati. Si vero captus fuerit, secundum consuetudinem de ipso vindicta sumatur; nisi quis in ludosine premeditata malicia aliquem interfecerit, in hoc enim casu, centum pensas cognatis

interfecti, viginti vero pensas ad communes usus refundatinterfector, cui si facultas non suffecerit, civium arbitrio relinquatur. Itemsi quis de extraneis intrans civitatem, sive in vico, sive in domo, sivein foro similia, ut supra notatum est, perpetraverit, per iudicem civitatisiudicetur, et eisdem penis subiaceat condemnatus. Si vero ex incoliscivitatis aliquis, sive extraneus, infra terminos civitatis in furto vellatrocinio deprehensus fuerit, per iudicem civitatis puniatur. Item, si quisextraneus aliquem de civitate in causa pecuniaria vel illata iniuria volueritconvenire, coram iudice civitatis conveniat; et nulla causa ad duellumiudicetur, sed per testes et iuramenta terminetur, sive sit cum extraneis,sive cum indigenis. Testes autem eiusdem conditionis et libertatis, cuiussunt isti, assumantur. Eodem modo, sive extraneus inveniatur apud incolas,sive incola apud extraneos equum, aut bovem, aut aliquas res furtivas,semper testes, ut supra diximus, producantur. Item, cives de predictacivitate vel jobagiones de villis ad ipsam pertinentibus, que prope territorium ipsius civitatis fuerint site, nullius iudicio, nisi iudicis civitatisastare teneantur; quod si iudex suspectus habeatur et actor legitimamcausam recusationis allegaverit, convocatis omnibus maioribus civitatis, ipsoiudice presidente, negocium decidatur, de quorum sententia, si ad hue contingent dubitari et actor inportunus eos ad regis citaverit presentiam,solus iudex pro aliis omnibus ad regem ire teneatur. Eodem modo (si)pro quacumque causa iudicem civitatis et cives, vel cives solos ad regispresentiam quis citaret, non tenetur ire, nisi solus iudex civitatis. Et siquis aliquem civem vel cives, non requirens antea iusticiam sibi fieri aiudice civitatis ad regem citaverit, pro illo vel illis iudex ire tenebitur,et ei citator refundet expensas, eo quod contempta auctoritate regalisprivilegii sibi cogniti, irrequisito iudice civitatis, fatigavit eum frustralaboribus et expensis. Cives autem liberam habeant undecumque voluerint eligendi facultatem iudicem civitatis nobis presentandum et mutandieundem annuatim pro sue arbitrio voluntatis. Item, si quis de civitatesine herede decesserit, de rebus suis mobilibus liberam habeat disponendicumque voluerit facultatem. Res vero immobiles, domos, curiam, vineas,terras ett edificia, suorum concivium habito consilio, uxori sue vel alicuicognatorum suorum relinquat, ita tamen, quod nee per ipsum, nee per uxorem, nee per cognatos a iurisdictione civitatis possit alienari vel eximivel avelli. Item si quis intestatus decesserit et nee uxorem, nee filios,nee cognatos habuerit, due partes rerum suarum per viros fide dignos,consilio civium ad hoc deputatos, pauperibus et ecclesie eiusdem civitatisdistribuantur, tertia vero pars ad utilitatem civitatis reservetur. Itemstatuimus, quod in eadem civitate forum sollempne duobus diebus inebdomada, videlicet die Lune et die Jouis celebretur et preterea forumcottidianum cottidie habeatur. Universitas vero civitatis supradicte nobistenetur ad servitia infrascripta. Cum enim rex Hungarie expeditionemad

partes maritimas vel Carinthiam vel Austriam facere voluerit, dicticives decern milites mittere teneantur cum armis militaribus apparatus. Preterea domino regi quando ipsum illuc ire contigerit, debent dare pro prandio duodecim boves, mille panes, quatuor tunelas vini. Duci autem totius Sclauonie, si sit de prole regia, medietatem predictorum dare tenentur. Bano vero pro tempore constituto, nee tamen vicebano, nichil aliud solvere, nisi in principio introitus sui banatus, unum bovem, centum panes, tunellam unam vini, semel quamdiu duraverit in banatum. Sane ab omnibus istis servitiis usque quinquennium erunt liberi et immunes; transacto quinquennio, tenebuntur. Item iidem cives voluntate spontanea super se assumpserunt, quod expensis propriis dictum montem Grechmuro firmissimo communirent. Ad sustentationem autem hospitem in predicto monte habitantium dedimus terram circa eundem montem Grech, statuentes eam per dilectum ac fidelem nostrum Dionisium banum totius Sclauonie eisdem hospitem sub certis metis et distinctis perpetuo possidendam. Cuius terre mete sic vadunt: Prima meta est in portu Sawe, qui Kyralrewy dicitur, iuxta magnam viam, et per eandem tendit usque ad rivum qui Zoysca dicitur, quem rivum transit per pontem; deinde per eandem viam tendit versus aquilonem, transiens aquam que Malaka dicitur et pervenit ad monticulum iuxta quem est meta terrea, que dividit terram populorum regis a parte orientali; deinde transiens minorem Malakam pervenit ad magnam viam, que vulgo et tunc dicitur, per quam veniens pervenit ad rivum Cyrkuenich, ibi est pons, hinc superius per eundem rivum iuxta montem Grech vadit directe versus aquilonem metatim, tendens ad fontem qui dicitur Cubulkut, iuxta quem est meta terrea, a quo superius per rivulum Cyrkuenich versus aquilonem pervenit ad rivulum qui dicitur Zopotnika, hinc transiens monticulum cadit in quandam vallem, per quam transit in rivulum, qui dicitur Lomzky potok, deinde ascendit ad metam capituli Zagrabiensis, altera est hospitem de Grech, tertia filiorum Dobcha de genere Aga; deinde procedit ad cacumen eiusdem montis vocabulo Medwe(d)nicha, versus occidentem et pervenit ad metam filiorum Micula, que Plesiwich dicitur, iuxta quem est meta terrea, deinde transcendit a cacumine eiusdem montis versus partem meridionalem metatim ad arborem castaneam iuxta quam est crux et iuxta eam est meta terrea; deinde descendit ad caput fontis qui Chicheria dicitur, qui fons dividit terram Endre a terra prepredicta et sic descendendo per eundem divertit aliquantulum versus occidentem ad montem et ibi est arbor castaneae cruce signata, iuxta quam est meta terrea, deinde ad cacumen montis eiusdem procedit versus meridiem dividendo terram ecclesie Zagrabiensis; deinde per girum ad occidentem aliquantulum divertitur et ibi transit rivulum, qui vocatur Neznich potoka et inde ascendendo superius de terra Endre per vallem ad verticem unius montis, ibi est meta, hinc separando per veteres metas terram Gremla,

descendit ad arborem que vocatur ihor, et ibi est meta, et cadit in viam, que exit de uilla Gremla, deinde per eandem versus meridiem procedit ad campum ad metam terream inde aliquantulum divertit ad sinistram per viam et pervenit ad paludes, que Mlaka dicuntur, ibi est meta iuxta eandem Mlakam, a sinistra parte vadit ad arborem nucis, ibi est meta, deinde ad sambucum, sub qua est meta terrea, dehinc metatim procedit et cadit in fluvium Zawe, inde ad metam priorem descendit et sic terminatur. Ut igitur dicta ordinatio nostra et dictorum libertas hospitem firma et inviolabilis perpetuo perseveret!, presens eis privilegium concessimus auree bullae nostre munimine perpetuo confirmantes. Datum apud Wereuzha per manus magistri Benedicti prepositi albensis, aule nostre cancellarii, electi in archiepiscopum Colocensem, Bartholomeo Quinqueecclesiensi, Cleto Agriensi, Stephano Zagrabiensi, Bartholomeo (Nitriensi), Blasio Chenadiensi episcopis, Benedicti Waradiensi et postulato Jeuriensi Stephano Waciensiet postulato in archiepiscopum Strigoniensem, ecclesias dei gubernantibus. Dilecto cognato nostro Johanne Angelo, domino Syrmie et comite Bachiensis, Ladislao palatino, Matheo tawarnicorum et comite (Sopro)niensi, Rolando dapiferorum et comite Nitriensi, Mauricio pincernarum, Stephano agasonum magistris, Arnoldo symigiensi, Paulo albensi magistratus et comitatus tenentibus. Anno ab incarnatione domini millesimo ducentesimo quadragésimo secundo, sextodecimo kalendas decembris, regni nostri anno octavo.

Fotografija br. 9: Kralj Bela IV. daje povlastice stanovnicima Gradeca „Zlatna bula“ 1242. godine

Isprava se naziva „Zlatna bula“ zbog svog zlatnog visećeg pečata. On je utisnut na kraju isprave, koja je čitko ispisana goticom, na pergamentu, dimenzija 57 puta 46 centimetara. Isprava se danas nalazi u HDA u Zagrebu po signaturom: *HR-DAZG/S – 6835*.

Od svih gradova koji su u XIII. (i XIV.) stoljeću dobili status slobodnog kraljevskog grada, Zagreb, tadašnji Gradec, dobio je najveće ovlasti. Područje Gradeca obuhvaćalo je područje Zagrebačke biskupije, a sam naziv *Gradec* odnosio se na brežuljak na kojemu je bila sagrađena utvrda s kulama. Taj su brežuljak naseljavali i domaći i strani stanovnici, a od stranaca najviše su se isticali Njemci. Gradec je stradao pod navalom Tatara, pa su stanovnici

morali napustiti grad.⁷⁸ Ova je situacija potaknula Belu IV. da proglasi Gradec slobodnim kraljevskim gradom te da na tom području potakne naseljavanje strancima kako bi se naselje obnovilo i razvilo. Kako ističe Nada Klaić, pojašnjavajući motive koji su kralja potaknuli na ovu odluku: “Bela IV. imao je priliku za tatarske provale uvjeriti se kako su otvorena naselja nestajala pa je, zabrinut za sudbinu stanovnika na svom, kraljevskom području, odredio da se stanovnici iz podgrađa presele na brdo i ondje utvrde”⁷⁹.

Kralj je povelju Gradecu izdao 16. studenoga 1242. godine (dok je boravio u Virovitici). Povelja je donesena nakon što se kralj savjetovao sa svojim velikašima, među kojima se isticao ban Dionizije, a činjenica da je ova povelja bila ovjerena zlatnim pečatom, čini ovu povelju drugačijom od ostalih te je na temelju toga povelja i nazvana *Zlatna bula*.

Zlatna bula stanovnicima Gradeca dala je pravo da sami biraju gradskog suca, da se slobodno kreću unutar Kraljevstva oslobođeni od plaćanja pristojbi, da slobodno raspolazu svojom imovinom, da mogu održavati sajam i dr. S druge strane, kralj je stanovnike obvezao na to da moraju podići zidine oko grada te da troškove za taj pothvat snose sami te da u slučaju rata moraju podržati kralja određenim brojem vojnika, uz dodatnu napomenu da su stanovnici također obvezni ugostiti kralja, hercega i bana s određenom količinom hrane i pića.⁸⁰ No, kralj je također odredio da se ove odredbe odgađaju za pet godina, kako bi stanovnici i sam grad imali vremena “stati na noge”, a kako bi ih dodatno u tome podržao, kralj im daruje i posjede oko brežuljka. Grad je i kasnije dobivao razne povlastice od strane vladara, što je doprinijelo da se razvija brže od ostalih slobodnih kraljevskih gradova.⁸¹

Gradec se nakon tatarske provale 1242. godine osniva, zapravo, kao potpuno novi grad čiji se građani u kraljevoj ispravi spominju kao *hospites* - doseljenici koji grade kuće, ali i prenose svoje kuće na brdo Gradec s neke druge, vjerojatno obližnje, lokacije.⁸² Gradec se među svim slavonskim priveligiranim gradovima isticao jer je donekle već imao ili ubrzo izgradio utvrde. Time je doprinio sigurnosti cijelog područja i postao iznimno važan, što mu je pospješilo razvoj.⁸³ Zlatna bula posebno je važna za gospodarski razvoj Gradeca, odnosno Zagrteba, najviše zbog prava na održavanje dnevnih i tjednih sajmova, uz stjecanje velikoga

⁷⁸Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata: od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1972. - 1973.) (5 sv.). Knjiga 1.: „Prvo doba: Vladanje knezova i kraljeva hrvatske krvi (641. - 1102.)“; „Drugo doba: Vladanje kraljeva Arpadovića (1102. - 1201.)“, 256. - 257.

⁷⁹ KLAJĆ, 1976., 295.

⁸⁰ Lelja Dobronić, *Slobodni kraljevski grad Zagreb* (Zagreb: Školska knjiga, 1992.), 6. - 15.

⁸¹ KLAJĆ, 1976., 296.

⁸² Zrinka Nikolić Jakus, „Počeci srednjovjekovnog grada“ u: *Povijest grada Zagreba*, ur. Ivo i Slavko Goldstein, Novi liber, Zagreb, 2012. str. 36

⁸³ Isto.

zemljoposjeda, čija je sjeverna granica bila sljemenska kosa, zapadna potok Vrapčak, a južna rijeka Sava.⁸⁴

Zlatna bula označila je i početak djelovanja gradske uprave zagrebačkog Gradeca, pa tako nakon ove isprave na adresu Zagrebačkog Gradeca počinju pristizati i povelje drugih vladara, te druge isprave i spisi nastali radom same uprave.⁸⁵

Osnovni sadržaj Zlatne bule čine odredbe koje započinju riječima: “Ovo su uvjeti i slobode itd.” (“Conditiones itaque et libertates etc.”). U ispravi je jasno i nedvosmisleno naveden način postupanja u slučaju potrebe izuzeća suca: “ako je sudac sumnjiv (*suspetus*) i tužitelj iznese neki zakoniti razlog izuzeća (*legitima causa recusationis*), sude svi starješine (*omnes maiores*).⁸⁶

Postoje previranja među povijesničarima oko toga jesu li pri sastavljanju Zlatne bule ključnu ulogu odigrali strani utjecaji. Tako Božidar Latković navodi da se taj strani utjecaj odnosi na germanski i mađarski utjecaj, koji se, pak, temelje na ispravama iz Beča (1221.) i Pešte (1244.).⁸⁷ No, Lujo Margetić opovrgava ove tvrdnje te navodi da je Zlatna bula utemeljena na pravnom sistemu toga vremena i toga područja, ističući da je isprava iz Beča potpuno drugačija u svojim odredbama od Zlatne bule te da je također spomenuta isprava iz Pešte “siromašnija povlasticama” od Zlatne bule. Margetić zaključuje da je na pravni sastav Zlatne bule utjecao boravak kralja Bele IV. u dalmatinskim gradovima za vrijeme provale Tatara.⁸⁸ Latković će kasnije ipak podsjetiti na Margetićev zaključak o tome da su razlike između ovih pravnih tradicija zapravo manje nego što se to na prvi pogled činilo, “odnosno da utjecaj pravnih shvaćanja dalmatinskih gradova na pravne ustanove zagrebačkog Gradeca, kojemu su pogodovali i jaki odnosi središnje Dalmacije s hrvatsko-ugarskom vladarskom dinastijom, nipošto nije zanemariv”⁸⁹.

Kako na temelju Latkovićevih teza zaključuje Željko Radić: “...zagrebačka Zlatna bula neusporedivo (je) bogatija od bilo kojega drugog našeg gradskog privilegija, po čemu se

⁸⁴Hrvatska enciklopedija, s.v.Zlatna bula Bele IV., <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=67295>.
Pristup: 04.03.2019.

⁸⁵Mato Grabar, “Prilog povijesti pismohrane slobodnoga i kraljevskoga grada zagrebačkog Gradeca od 1242. do 1850. godine”, *Arhivski vjesnik*, No. 41(1998.), str .95-109.

⁸⁶Lujo Margetić, “Uzori i izvori Zlatne bule za zagrebački Gradec”, *Croatica Christiana periodica*, Vol. 24 No. 46(2000.), 10. – 20.

⁸⁷Božidar Latković, *Zlatna bula iz 1242. – Gradec - srednjovjekovno porijeklo Zagreba* (Rijeka: Izdavačka kuća Adamić, 2005.), 79. - 81.

⁸⁸MARGETIĆ, 2000., 13. - 15.

⁸⁹Željko Radić, Božidar Latković, “LA BULA AUREA DE 1242 Gradec - Origen Medieval de Zagreb ZLATNA BULA IZ 1242. Gradec - srednjovjekovno porijeklo Zagreba”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, Vol. 43, No. 1 (2006.), br. Str. 155.-156.

gotovo približava komunalnim statutima - te njezinoj usporedbi sa drugim sličnim dokumentima, u prvom redu s privilegijima Beča i Pešte. Zagrebačka Zlatna bula svakome je od tih dvaju dokumenata u nekim svojim aspektima slična, ali i različita od njih, što obezvrjeđuje pretpostavku da su jedan ili drugi mogli poslužiti kao predložak pri njezinu sastavljanju⁹⁰.

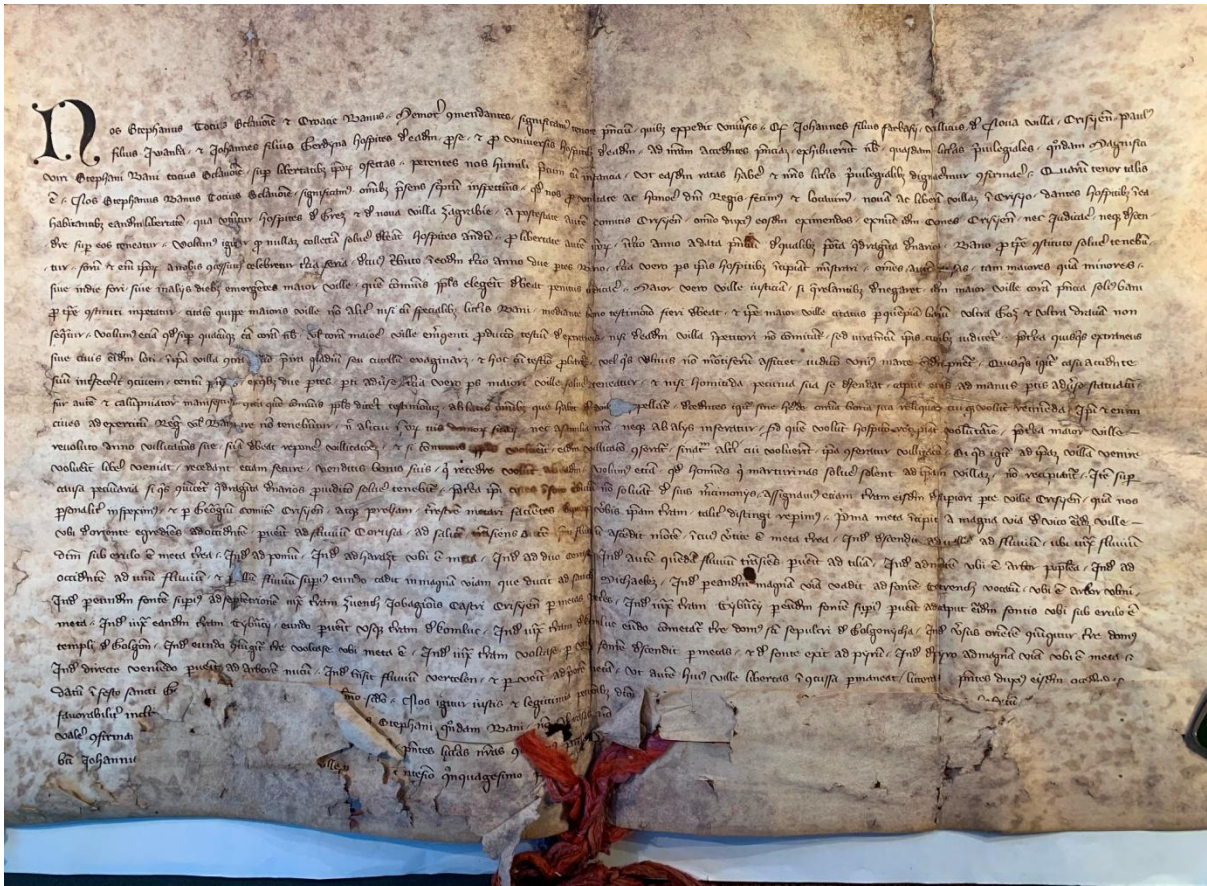
3.8. Križevci 1252.

Transkript

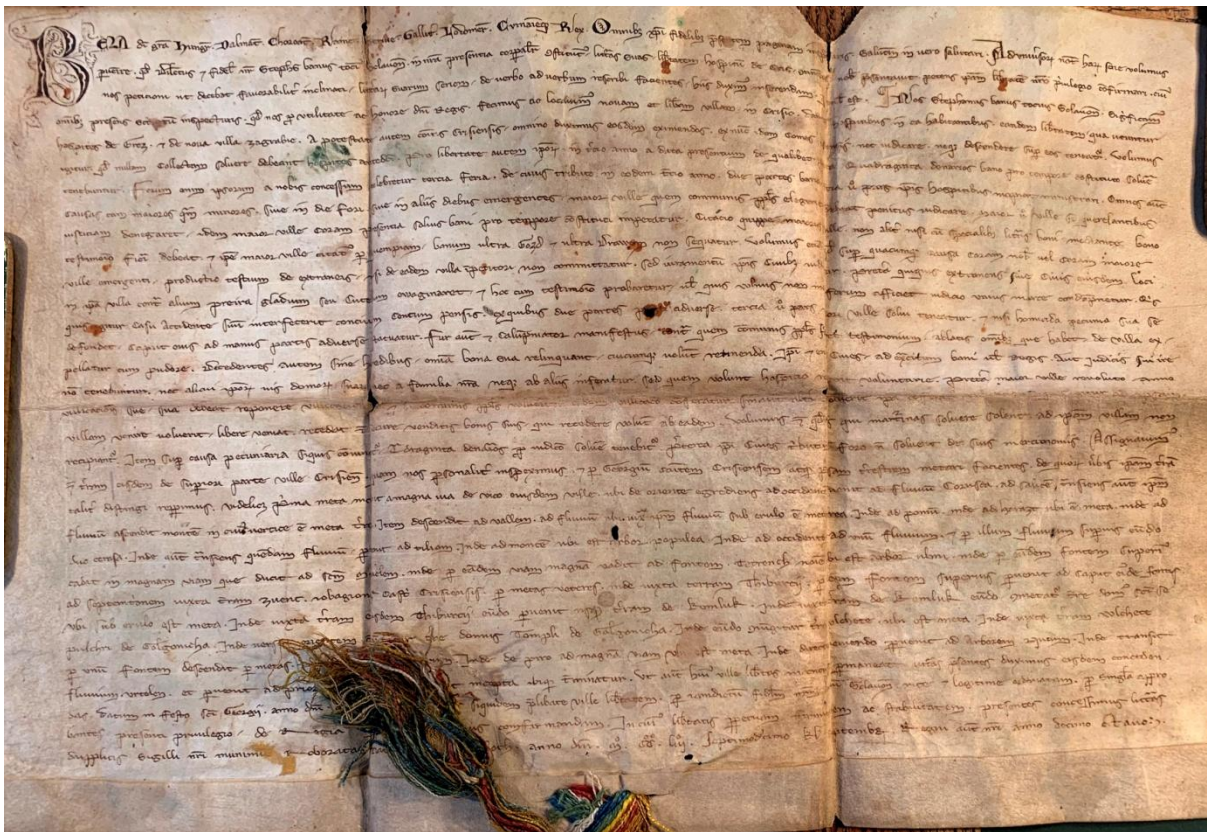
Nos Stephanus banus tocius Sclavonie significamus omnibus presens scriptum inspecturis, quod nos pro utilitate ac honore domini regis fecimus ac locavimus novam et liberam villam in Crisio, dantes hospitibus in ea habitantibus eandem libertatem, qua utuntur hospites de Grez et de Nova villa Zagrabie. A potestate autem comitis Crisiensis omnino duximus eosdem eximendos, ex nunc idem comes Crisiensis nec iudicare neque descendere super eos teneatur. Volumus igitur quod nullam collectam solvere debeant hospites antedicti. Pro libertate autem ipsorum in tercio anno a data presencium de qualibet porta quadraginta denarios bano pro tempore constituto solvere tenebuntur. Forum enim ipsorum a nobis concessum celebretur tercia feria, de cuius tributo in eodem tercio anno, due partes bano, tercia vero pars ipsis hospitibus incipiat ministrari. Omnes autem causas tam maiores quam minores, sive in die fori, sive in aliis diebus emergentes maior ville, quem communis populus elegerit, debeat penitus iudicare. Maior vero ville si querelantibus iusticiam denegaret, idem maior ville coram presencia solius bani pro tempore constituti impetatur. Citacio quippe maioris ville, non aliter nisi cum specialibus litteris bani mediante bono testimonio fieri debeat et ipse maior ville citatus per quempiam banum ultra Gozd et ultra Drawam non sequatur. Volumus eciam quod super quacumque causa coram nobis vel coram maiore ville emergenti productio testium de extraneis nisi de eadem villa (!) inpetitori non committatur, sed iuramentum ipsis civibus iudicetur. Preterea quiquis (!) extraneus sive civis eiusdem loci in ipsa villa contra alium pre ira gladium seu cu(l)tellum ewaginare et hoc cum testimonio probaretur, vel quis wlnus non mortiferum afficiet, iudicio unius marce condampnetur.

⁹⁰Ibid.

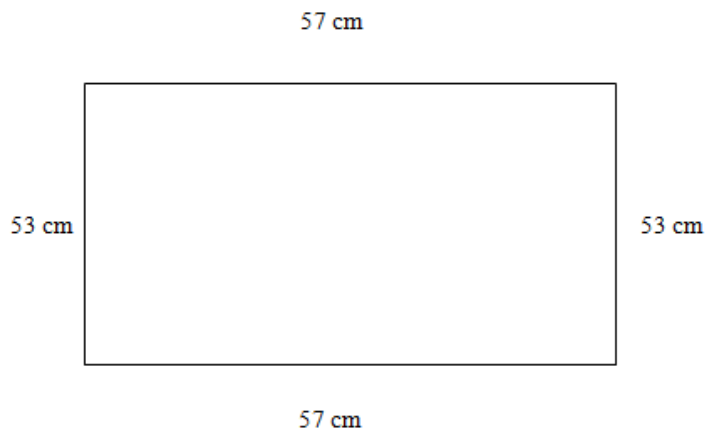
Quisquis igitur casu accidente suum interfecerit concivem, centum pensis, ex quibus due partes parti adverse, tertia vero pars maiori ville solvi teneatur; et nisi homicida pecunia sua se defendet, caput eius ad manus partis adverse statuatur. Fur autem et calumpniator manifestus contra quem communis populus faceret testimonium, ablati omnibus que habet de villa expellatur cum pudore. Decedentes autem sine heredibus omnia bona sua relinquunt, cuicunque volunt retinenda. Ipsi etenim cives ad exercitum bani vel regis aut iudicis servire non tenebuntur, nec alicui ipsorum vis domorum suarum nec a familia nostra neque ab aliis inpetatur, sed quem volunt hospicio recipiant voluntarie. Preterea maior ville revoluto anno villicacionis sue suam debeat reponere villicacionem et si communis populus voluerit, eidem villicacio conferatur, sin autem alteri cui voluerint, ipsa conferatur villicacio. Si quis igitur ad ipsam villam venire voluerit, libere veniat, recedat et secure venditis bonis suis, qui recedere volunt ab eadem. Volumus eciam, quod homines qui marturinas solvere solent, ad ipsam villam non recipiantur. Item super causa pecuniaria, si quis convincetur, quadraginta denarios pro iudicio solvere tenebitur. Preterea ipsi cives tributum in foro non solvent de suis mercimoniis. Assignavimus eciam terram eisdem de superiori parte ville Crisiensis, quam nos personaliter inspeximus et per Georgium comitem Crisiensem atque Prelsam terrestrem metari facientes, de quorum verbis ipsam terram taliter distingui repperimus: videlicet prima meta incipit a magna via de vico eiusdem ville, ubi de oriente egrediens ad occidentem pervenit ad fluvium Corusca, ad salicem transiens autem ipsum fluvium ascendit montem in cuius vertice est meta terrea. Item descendit ad vallem ad fluvium ubi iuxta ipsum fluvium sub erulo est meta terrea; inde ad harazt ubi est meta; inde ad duo cerasa, inde autem transiens quendam fluvium pervenit ad tiliam; inde ad montem ubi est arbor populea; inde ad occidentem ad unum fluvium et per illum fluvium superius eundo cadit in magnam viam, que ducit ad sanctum Micaelem; inde per eandem viam magnam vadit ad fontem Tetrench nomine, ubi est arbor ulmi; inde per eundem fontem superius pervenit ad caput eisdem pontis, ubi sub erulo est meta; inde iuxta terram eiusdem Thiburcii eundo pervenit usque terram de Kemluk, inde iuxta terram de Kemluk eundo commetatur terre domus sancti sepulchri de Golgonicha; inde versus orientem coniungitur terre domus templi de Golgonicha; inde eundo coniungitur terre Wlchete ubi est meta; inde iuxta terram Wlchete per unum pontem descendit per metas et de ponte exit ad pirum; inde de piro ad magnam viam ubi est meta; inde directe veniendo pervenit ad arborem nucum; inde transit fluvium Vrtelen et pervenit ad priorem metam, ubi fuit incepta, ibique terminatur. Ut autem huius ville libertas inconcussa permaneat, litteras presentes duximus eisdem concedendas. Datum in festo sancti Georgii, anno domini MoCCoLIIo.

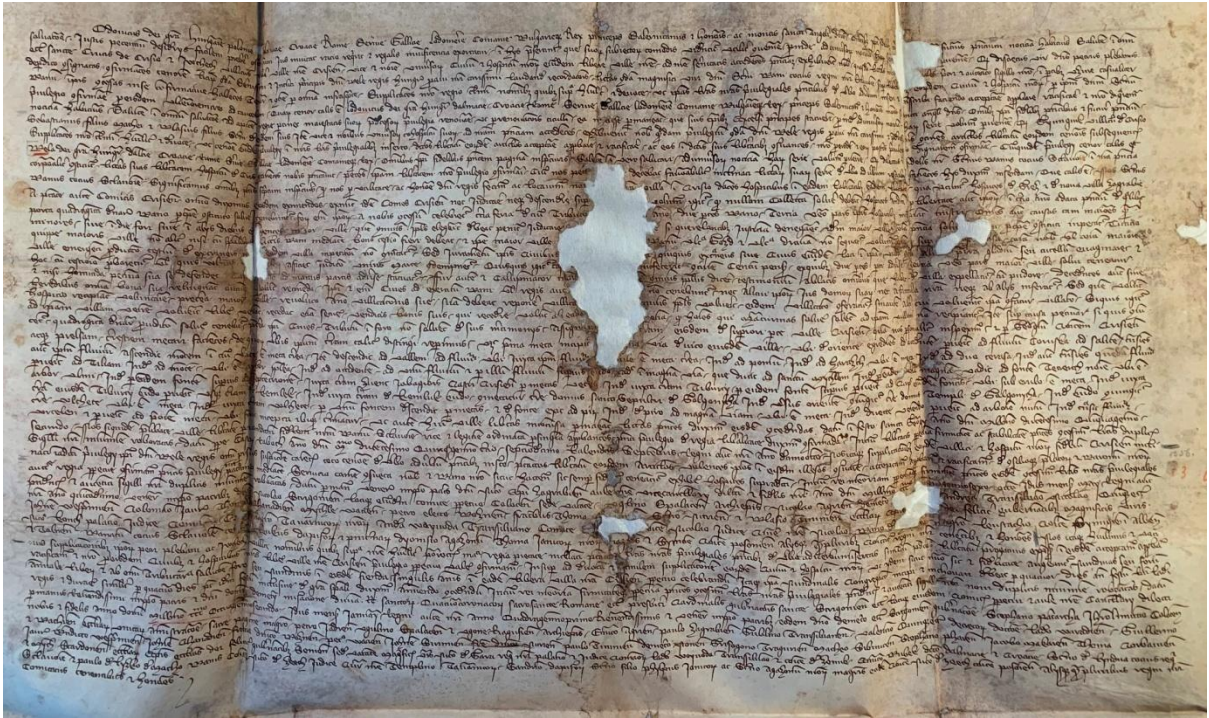
Fotografija br. 10: Ban Stjepan podjeljuje Križevcima privilegij 1252. godine

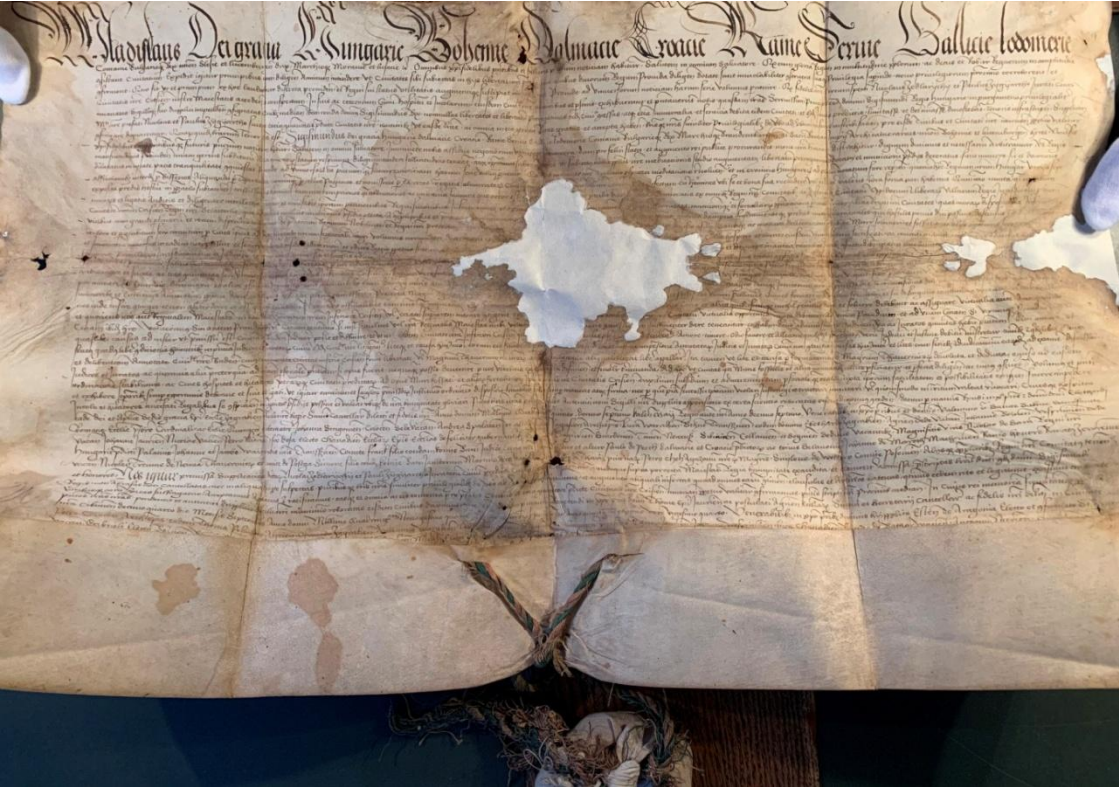
Fotografija br. 11: Kralj Bela 1253. potvrđuje prava “Novae villae in Cris” koja uživa ista prava kao i stanovnici Nove Vile u Zagrebu (potvrda privilegije bana Stjepana iz 1252.)

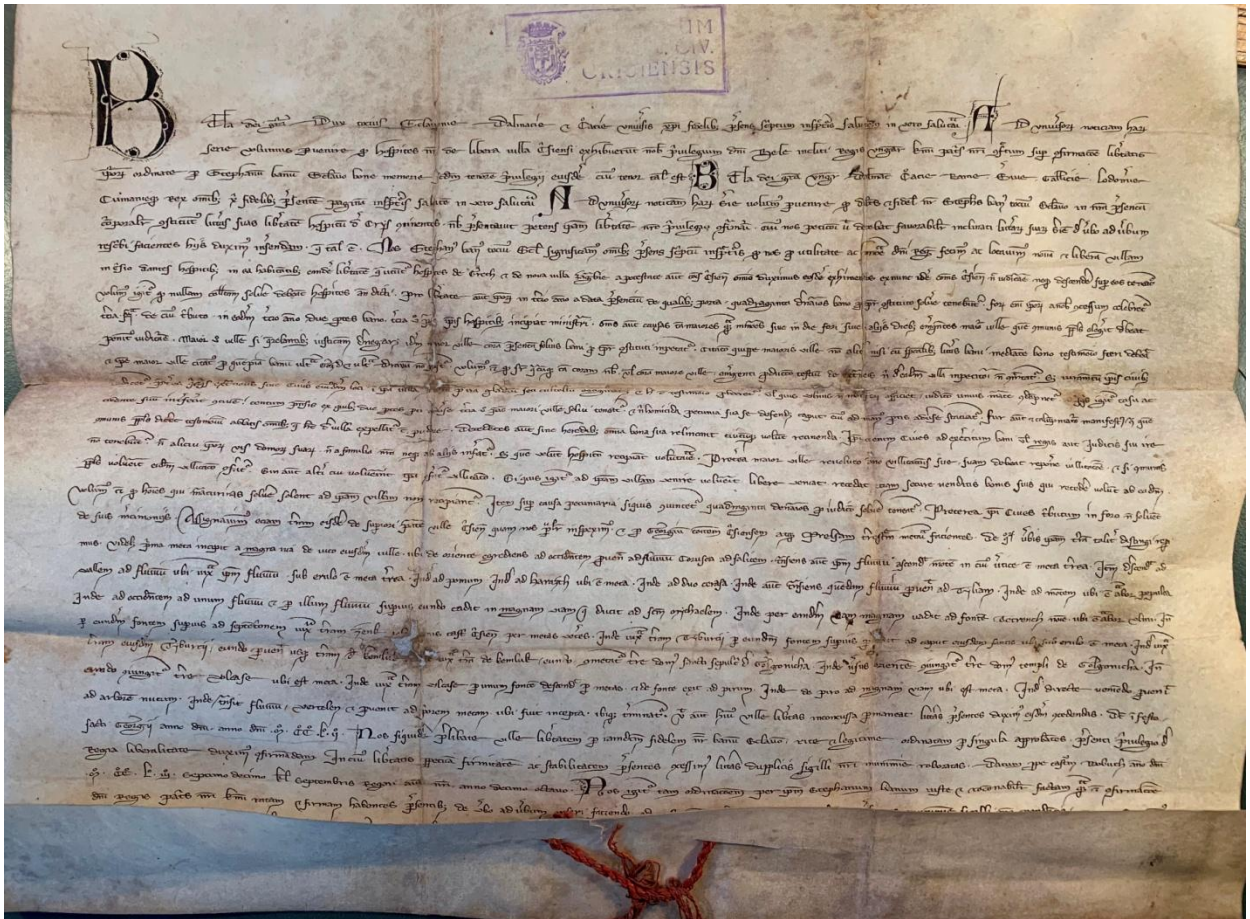
Slika br. 4: Dimenzija isprave Beline privilegije iz 1253. godine.

Fotografija br. 12: Kralj Ludovik potvrđuje i proširuje privilegije grada Križevaca 1382. godine

Fotografija br. 13: Ban Stjepan potvrđuje privilegij novog i slobodnog mjesta Križevca 1351. godine

Fotografija br. 14: Bela potvrđuje privilegiju Križevcima 1269.

Isprava se se danas čuva u HDA u Zagrebu pod signaturom: *HR-DABJ-397*
Poglavarstvo slobodnog i kraljevskog grada Križevci.

Kralj Bela dodjeljuje Križevcima status slobodnog kraljevskog grada poveljom iz 1253. godine, koja se temelji na listini bana Stjepana iz 1252. godine. Povelja kralja Bele IV. započinje riječima: “Bela, milošću božjom kralj Ugarske, Dalmacije, Hrvatske, Rame, Srbije, Lodomerije, i Kumanije svim Kristovim vjernicima koji će vidjeti ovu stranicu, pozdrav u spasonosnoj istini. Ovim riječima želimo svima dati na znanje da je voljeni i vjerni naš Stjepan, ban čitave Slavonije, pred nama osobno prisutan, predočio nama svoju ispravu koja sadrži slobostine stanovnika Križevaca, tražeći da se te slobostine potvrde našom ispravom. Mi, toj molbi, kako i dolikuje, milostivo naklonjeni, smatrali smo, davši tekst njegove isprave

prepisati od riječi do riječi, da ga ovdje treba umetnuti, a on je slijedeći...”⁹¹, nakon čega slijedi listina bana Stjepana izdana Križevcima godinu dana ranije.

Prava koja su dobili Križevci ovom poveljom spadaju među najopsežnija prava koje je u to vrijeme, odnosno u XIII. stoljeću, dobilo neko naselje, a može se zaključiti da su prava koja su dobili Križevci obimom slična onima koja je dobio Gradec 1242. No, treba ipak napomenuti da su prava koja su dobili Križevci ipak manja od privilegija koje je dobio Gradec. Razlog zbog kojega su Križevci toliko povlašteni jest činjenica da su u to vrijeme središte Slavonije i kao takva predstavljaju veliko interesno područje koje, između ostaloga, uživa i status banskoga sjedišta. Ban tada ima ulogu vrhovnoga suca Gornjega grada te je na temelju toga povezanost bana s ovim gradom bila jača nego što je to bio slučaj s drugim naseljima.⁹²

Pravo na održavanje sajмова, jedna je od ključnih povlastica koje su dodijeljene Križevcima ovom privilegijom, a kao i u slučaju drugih gradova koji su dobili status slobodnog kraljevskog grada, odnosno trgovišta, i Križevčani mogu sami birati svoga suca, te im je plaćanje poreza odgođeno za tri godine. I u slučaju Križevaca, povelja omogućuje slobodu kretanja i slobodu upravljanja imovinom. Na temelju povelje, Križevci su dobili veliki broj posjeda, posebno obradive površine, kao što su vinogradi, oranice i livade, što je uvelike doprinijelo gospodarskom razvoju grada, posebno s obzirom na činjenicu da su građani Križevaca tada bili većinom poljoprivrednici, a manje trgovci i obrtnici.

Iako je križevačka privilegija uglavnom standardna i po sadržaju i po formi, odnosno ne razlikuje se bitno od ostalih privilegija toga doba, ona je ipak po nekim stvarima posebna, a jedna od tih stvari je i činjenica da ju originalno izdaje ban, a ne kralj, odnosno herceg, odnosno Bela ili Koloman kao što je slučaj s ostalim ovdje analiziranim ispravama, do toga doba. Ban je tako izuzeo stanovnike ispod vlasti *comesa*, te prisvaja *portu*, ali ne za kralja, nego za sebe, s tim da iznos porte nije uobičajenih 20 denara nego 40, a uz to ban prisvaja i dvije trećine prihoda od sajma. U slučaju križevačke povelje, *maior ville* ima pravo sudovanja, ali je prizivni sud ipak banski. Posebnost križevačke privilegije je i odredba o zabrani naseljavanja obveznicima marturinske daće, što nije bio slučaj kod kraljevskih odredbi.

⁹¹CD XI, 1913.

⁹²Neven Budak, „Budući da smo htjeli na brdu Gradecu sagraditi slobodni grad...“, u: *Zlatna bula 1942. - 1992., Katalog izložbe*, ur. Zlatko Stubić (Zagreb: Muzej grada Zagreba, 1992.), br. str. 21-32.

Ime vladara u svim se analiziranim dokumentima navodi u trećem licu jednine, osim u križevačkom privilegiju, u kojemu ban Stjepan koristi formu *pluralis maiestatis* (“Nos Stephanus, banus...”).

Križevački privilegij od ostalih ovdje analiziranih razlikuje se i prema nalazu salutacije koju nalazimo u običnim privilegijima umjesto *formule perpetuitatis* koja se navodi u svečanim privilegijama. Salutacije najčešće glasi *salutem et omne bonum*, ili *salutem in eo qui regibus dat salutem*, no po ovom pitanju križevački je privilegij iznimka jer u njemu ne pronalazimo salutaciju (kao ni eventualno *formuluperpetuitatis*).

Također, u križevačkom privilegiju, što se forme isprave tiče, ne nalazimo ni *arengu*, kojom počinje tijelo isprave – *korpus*. Arenga je navod kojim se izražava neka misao: filozofska, teološka, moralna ili pravna, čime se izriče kraljeva važnost, ali i njegova briga za narod, što za cilj ima istaknuti kraljevu darežljivost, koja se iskazuje samim privilegijem.⁹³ U svim analiziranim dokumentima nalazimo ovaj dio, osim u križevačkom privilegiju.

3.9. Jastrebarsko 1257.

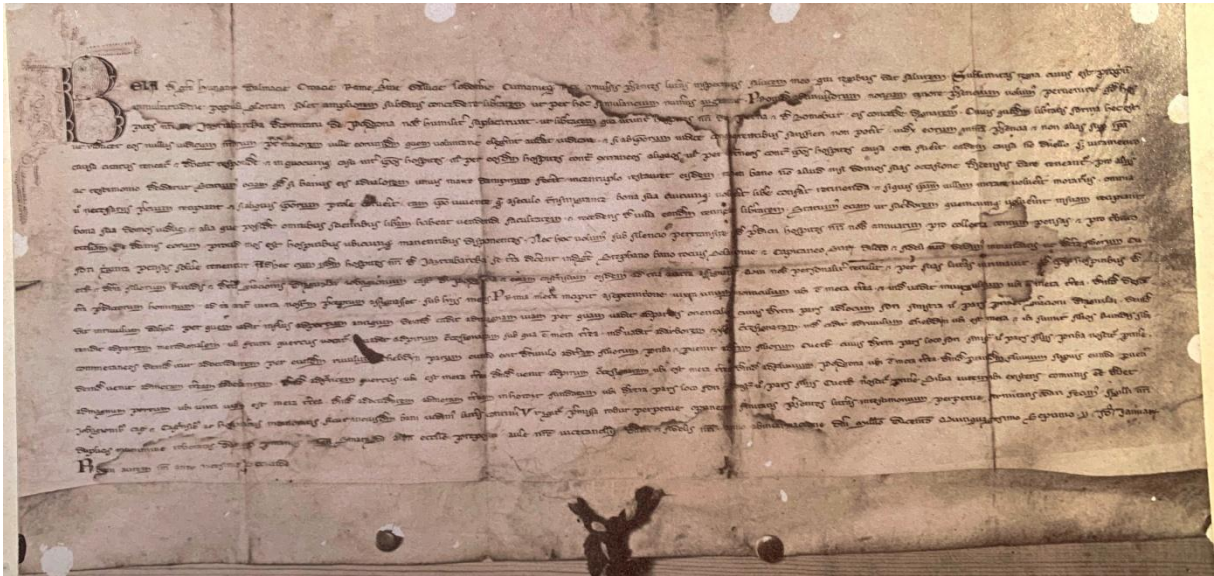
Transkript

Bela dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Cumanieque rex universis presentes litteras inspecturis salutem in eo qui regibus dat salutem. Sublimitas regia cuius est proprium in multitudine populi gloriari, solet ampliozem subditis concedere libertatem, ut per hoc famulancium numerus augeatur. Proinde ad universorum noticiam tenore presencium volumus pervenire, quod hospites nostri de Jaztrabarcka de comitatu de Podgoria nobis humiliter suplicarunt, ut libertatem qua utuntur hospites nostri de Petrina et de Zomobur eis concedere dignaremur, cuius quidem libertatis forma hec est. Ut videlicet eos nullus iudicum nostrorum preter maiorem ville eorundem, quem voluntarie elegerint, audeat iudicare et si ab ipsorum iudice conquerentibus satisfieri non poterit, iudex eorum in nostra presencia et non alias super ipsa causa citatus teneatur et debeat respondere, et in quocunque casu inter ipsos hospites vel per eosdem hospites contra extraneos aliquos vel

⁹³TANODI, 1944., 6.

per extraneos contra ipsos hospites causa orta fuerit, eadem causa non duello sed iuramento ac testimonio decidatur. Statuimus eciam, quod si banus eis ad valorem unius marce dampnum fecerit, in centuplo restau(ra)ret eisdem, tamen bano non aliud nisi domos suas occasione descensus dare teneantur, pro aliis vero necessariis precium recipiant. Et si quis ipsam villam intrare voluerit moraturus, omnia bona sua, domos videlicet et alia que possidet omnibus scientibus liberam habeat vendendi facultatem et recedens de villa eandem retineat libertatem. Statuimus eciam, ut sacerdotem quemcunque voluerint in suam recipiant ecclesiam, de decimis eorum proud (!) mos est hospitibus ubicunque manentibus disponentes. Nec hoc volumus sub silencio pertransire, quod predicti hospites nostri nobis annuatim pro collecta centum pensas et pro tributo fori triginta pensas solvere tene(a)ntur. Ad hec cum iidem hospites nostri de Jaztrabarcka se terra dicerent indigere, Stephano bano tocius Slavonie et capitaneo Stirie dilecto et fideli nostro dedimus in mandatis, ut de terra filiorum Cvetk et de terra filiorum Kundis et de terra generacionis Draguzlay iobagionum castri de Podgoria et eciam castrensiis eisdem ad tria aratra assignaret, qui nobis personaliter retulit et per suas litteras intimavit, quod ipsis hospitibus de terra predictorum hominum ad tria aratra iuxta nostrum preceptum assignasset sub hiis metis: Prima meta incipit a septemtrione iuxta unum monticulum ubi est meta terrea et inde vadit in virgultum, ubi est meta terrea, deinde descendit in rivulum Dalych, per quem vadit inferius ad portum antiquum, deinde cadit ad magnam viam, per quam vadit ad partes orientales, cuius dextera pars ad locum fori, sinistra vero pars pertinet generacioni Draguzlai, deinde tendit ad partem meridionalem, ubi frutex quercus vocatur et vadit ad pirum cruce signatum, sub qua est meta terrea, inde vadit ad arborem zylfa cruce signatam, inde vadit ad rivulum Chebdyn, parum eundo exit de rivulo ad terram filiorum Priba et pervenit ad terram filiorum Cvetk, cuius dextera pars loco fori, sinistra vero pars filiis Priba noscitur pertinere, deinde venit ad metam terream ad occidentem, deinde ad fruticem quercus ubi est meta terrea, deinde venit ad pirum cruce signatam, ubi est meta terrea, deinde ad fluvium Podgoria, ubi est meta terrea, deinde per eundem fluvium superius eundo pervenit ad magnum portum, ubi iuxta viam est meta terrea, deinde ad occidentem ad metam terream in horozt fundatam, ubi dextera pars loco fori, sinistra vero pars filiis Cvetk noscitur pertinere, silva autem ibi existens communis esse debet iobagionibus castri et castrensiis ac hospitibus memoratis, sicut in eiusdem bani vidimus litteris contineri. Ut igitur premissa robur perpetue optineant firmitatis, presentes litteras in testimonium perpetue firmitatis dari fecimus sigilli nostri duplicis munimine roboratas. Datum per manus magistri Smaragdi Albensis ecclesie prepositi aule nostre vicecancellarii

dilecti et fidelis nostri, anno ab incarnatione domini millesimo ducentesimo quinquagesimo septimo, II. idus ianuarii, regni autem nostri anno vigesimo secundo.

Fotografija br. 15: Kralj Bela IV. 1257. godine daje slobostine Jastrebarskom

Fotografija br.16: Ban Mikac 1340. godine potvrđuje povelju koju je dao kralj Bela Jastrebarskom 1257.

Orginalna isprava nije bila dostupna u HDA u Zagrebu tijekom pisanja ovog rada jer se nije nalazila u kutiji arhiva trgovišta Jastrebarsko već je bio priložen njen prijepis i fotografija. Orginalna isprava nije predana na čuvanje u HDA u Zagrebu.

Jastrebarsko je status slobodnog kraljevskog grada, odnosno *slobodnog kraljevskog trgovišta*, dobilo 12. siječnja 1257., a povelju o tome gradu je dodijelio Bela IV. (grad je taj

status zadržao do 1293. kada pada pod vlast velikaša (slično kao i u slučaju Perne i Samobora koji su također, relativno nedugo nakon ostvarivanja statusa slobodnog kraljevskog grada, pali pod vlast velikaša).⁹⁴

Iste slobode koje su uživali građani Petrinje i Samobora od sada su uživali i građani Jastrebarskog. Kralj Bela IV. građanima Jastrebarskog dodjelio je:⁹⁵

1. Pravo na sudske odluke ima izabrani načelnik njihova mjesta kojeg samostalno biraju.
2. U slučaju štete koju bi počinio ban u vrijednosti jedne marke mora im vratiti stostruko. Oni su banu dužni samo dati kuću da prespava.
3. U slučaju ako netko umre bez potomaka, i dok je živ i kad umre, slobodno dodijeli svoju imovinu kome želi.
4. Slobodu bilo kojeg svećenika u njihovoj crkvi.
5. Dužni su plaćati porez od 100 pensa i kao danak za trgovinu od 30 pensa.
6. Pravo na zemlju i tri pluga koje im dodjeljuje, ban Slavonije, Stjepan.

Privilegijom je kralj odredio i granicu mjesta Jastrebarskog kao i pravo na korištenje zajedničke imovine (šume i puteva). Istu privilegiju su kasnije potvrdili ban Mikac 1340., Matija Korvin 1480., kralj Ferdinand III. 1648. i kralj Leopold I. 1670. godine.

3.10. Bihać 1262.

Transkript

Maria dei gratia regina Ungarie, universis Christi fidelibus, salutem in omnium salvatore. Ad universorum notitiam, tam presentium, quam futurorum, harum serie volumus pervenire, quod nos hospitibus nostris de Byheg, talem concessimus libertatem, ut villicum inter se eligant, quem voluerint et nobis representant confirmandum, qui omnes causas, tam minutas quam arduas scilicet homicidii, furti et latrocinii inter suos duos exortas possit iudicare et

⁹⁴Hrvatska enciklopedija, s. v. *Slobodni kraljevski gradovi i trgovišta*

⁹⁵CD V, 577.

iudicia recipere. Factum vero homicidii, furti et latrocinii, quod inter suos ex parte una et extraneos ex altera fuerit exortum, una cum iudice nostro debeat iudicare et duas partes iudicii iudex noster, tertiam vero partem villicus ipsorum percipere debeant. Item si qui ex eisdem sine herede decesserint, liberam habeant cuicumque voluerint bona sua relinquendi facultatem. Item quicumque sacerdotes sive clerici in dicto castro locum pro defensione personarum seu rerum suarum receperint, et officio eiusdem ecclesie non fuerint obligati, si sine herede decesserint, liberam habeant cuicumque voluerint relinquendi facultatem bona sua; et istos tales sacerdotes et clericos villicus eiusdem ville in causis temporalibus possit iudicare, et in possessionibus et rebus suis mobilibus possit condemnare, non tamen de personis eorundem se intromittere debeat, seu presumat. Item quicumque de eodem castro recedere voluerit venditis edificiis suis, que habet in predicto castro, libere recedere possit. Item sacerdotem eligant, quem voluerint, et episcopo parrochiali presentent per nostram presentationem confirmandum, cui decimas ipsorum persolvant iustas et consuetas. Item, si qui extranei cives eiusdem ville in causam traxerint, coram villico ipsorum in iudicio et in productione testium eandem habeant libertatem, quam cives de Guerech, et alii hospites ultra Dravam existentes habere consueverunt. Et si villicus ipsorum satisfacere non curaret ordine iudiciario, tunc ipsum villicum in nostra curia debeant convenire. Item de mercimoniis suis propriis, que quinque marchas vel infra valebunt, iidem cives nullam tricesimam solvere teneantur. Item in solutione tributorum ubicunque locorum, eandem habeant libertatem, quam dominus rex iam dudum eisdem concessit. Item nulli preter dominum regem nos descensum dare teneantur. Item a iurisdictione bani et descensu, omnino sint exempti. Item in foro ipsorum nec ipsi cives, nec etiam iudex noster tributum recipiant; item singulis annis singulos quindecim marchas in festo sancti Martini nobis dare teneantur. Item terram Voyhna predictis civibus de Byheg contulimus iure perpetuo possidendam, in eisdem metis et terminis, sicut magister Farcasius, notarius domini regis et Fabianus, vicebanus, et Abraam, comes de Moroucha in presentia abbatis de Topylca reambulaverunt, et certis metis de terra abbatis distinxerunt. Hoc etiam nolumus pretermittere, ut iidem cives de mercibus suis ultra quinque marcas valentibus iustam tricesimam solvere teneantur. Ut autem nostra donatio, seu libertates ipsorum robur perpetue obtineat firmitatis, nec ab aliquo in irritum possit revocari, presentes eisdem concessimus duplicis sigilli nostri munimine roboratas. Datum anno ab incarnatione Domini MCCLX. secundo.

Druga polovica XIII. stoljeća je za ugarske gradove označava početak “jedne nove ere”, odnosno razdoblja u kojem će posredstvom njemačkih i čeških rudara ugarski rudnici

proizvoditi više od polovine europskog srebra, no iako su ugarski gradovi kao važni ekonomski centri zabilježeni mnogo ranije, tek od prvih desetljeća 13. stoljeća na ovom prostoru se javljaju slobodni kraljevski gradovi.

Za vrijeme vladavine kralja Bele IV (1235 - 1270) izdane su prve povelje o ovim ustupcima i to Fehervaru 1237. i Nagyszombatu (današnjoj Trnavi u Slovačkoj) 1238. godine. Od gradova koji će kasnije ući u sastav Bosne, a koji su dobili ovakvu povelju izdvaja se Bihać. Poveljom kraljice Marije, supruge kralja Bele IV., ovaj grad je dobio dragocjene ustupke. Po drugi put Bihać je dobio privilegije od kralja Ladislava 1279. godine, što su potvrdili i kraljevi Karlo i Ludovik.

Odredbe Marijina privilegija Bihaću iz 1262. godine pokazuju da stanovnici Bihaća već, i prije izdavanja privilegija, uživaju određene povlastice, primjerice, vezano uz plaćanje dadžbina. Razlog tome je vjerojatno iznimno povoljan geoprometni položaj Bihaća - na samoj granici srednjovjekovne Hrvatske i Slavonije, odnosno u točki spajanja srednjoeuropskog i sa sredozemnog bazena, na tzv. *vojničkoj cesti*.

Status slobodnog kraljevskog trgovišta (varoši) Bela IV. Bihaću službeno dodjeljuje 1262. godine preko svoje žene kraljice Marije. No, za razliku od drugih gradova koji su u to vrijeme dobili status slobodnoga kraljevskog grada, odnosno varoši, kao što su Gradec (Zagreb), Varaždin, Virovitica, Bihać je dobio i neke dodatne privilegije koje ostali gradovi nisu imali: primjerice, oslobađanje obaveze besplatnog ustupanja kuća za boravak hrvatskom banu i njegovoj pratnji, što je bio svojvrnsni simbol potčinjenosti, čijim je ukidanjem status slobodnog grada u slučaju Bihaća dobio jednu dodatnu, važnu dimenziju.

Inače, pravo na dodjelu privilegija pripalo je upravo kraljici jer su prema važećem ugarskom srednjovjekovnom pravu, svi riječni otoci bili u vlasništvu kraljica, s obzirom na to da je naselje Bihać formirano na otoku.

Temeljem privilegija što ga je Bihaću dodjelila kraljica Marija, ovom "strateški i ekonomski vrlo važnom naselju" odobrene su slobode koje su imali i drugi slični gradovi: Bihać je tako također dobio pravo izbora suca i župnika, slobodu seljenja i oporučivanja te porezne olakšice. "Štoviše, građani su u potpunosti izuzeti od banske jurisdikcije, a nisu mu bili dužni davati niti ikakvu zalazninu"⁹⁶.

⁹⁶Neven Budak, "Uloga bihačke komune u obrani granice", *Historijski zbornik*, god. XLII (1)(1989.), 163. – 170.

Privilegij kraljice Marije donio je Bihaću i zemljište te oprost od carina, što posebno oslikava razvoj trgovine u naselju: “stanovnici ne moraju plaćati tribute u punom iznosu ni u kojem mjestu, i to prema povlasticama koje im je kralj, prema riječima kraljice, već odavno dao”. Kralj Ladislav potvrdio je, pri potvrđivanju privilegije, da “nitko između Drave i mora ne smije zahtijevati nikakvih podavanja od Biščana, što znači da je čitavo to područje ulazilo u djelokrug njihova poslovanja”.⁹⁷

Riječ je o veoma značajnim povlasticama koje Bihać zacijelo duguje svom strateškom geoprometnom položaju, na pravcu od Panonske nizine prema moru, odnosno na granici hrvatsko-dalmatinskog i slavonskog područja, a svakako je važno istaknuti činjenicu da je put za Bosnu također prolazio kroz Bihać.⁹⁸

U privilegiju izdanom Bihaću još uvijek se koriste termini *castrum* i *villa*, no već od 1271. godine građani se nazivaju *tota communitas*, a 1354. u Ludovikovoj potvrdi nalazi se izraz *civitas*.⁹⁹

Godina 1262., kada je Bihać postao slobodna kraljevska varoš, odredila je daljnji razvoj ne samo Bihaća nego i njegove okolice, što svakako svjedoči o važnosti privilegija dodijeljenog Bihaću. O burnom karakteru tadašnjih povijesnih zbivanja svjedoči pak činjenica da je Bihać zatražio obnavljanje svog privilegija kraljevske slobode već 1279. godine.¹⁰⁰

3.11. Zelina 1328.

Transkript

Nos Mykch banus tocius Sclauonie et comes Symigiensis significamus quibus expedit tenore presencium vniuersis, quod quicunque libere condicionis homines causa commorandi ad liberam villam domini nostri regis, videlicet forum Zelna in Moroucha existentem uenire

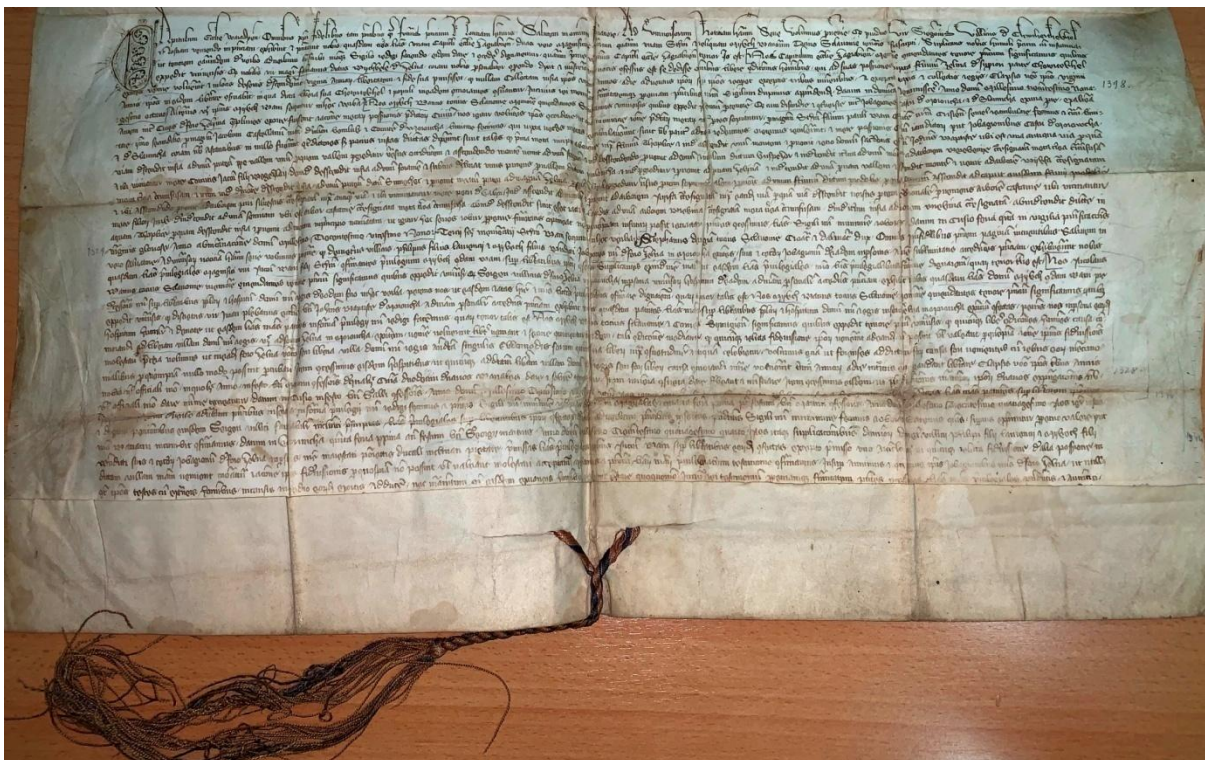
⁹⁷BUDAK, 1989., 163. – 170.

⁹⁸Ibid.

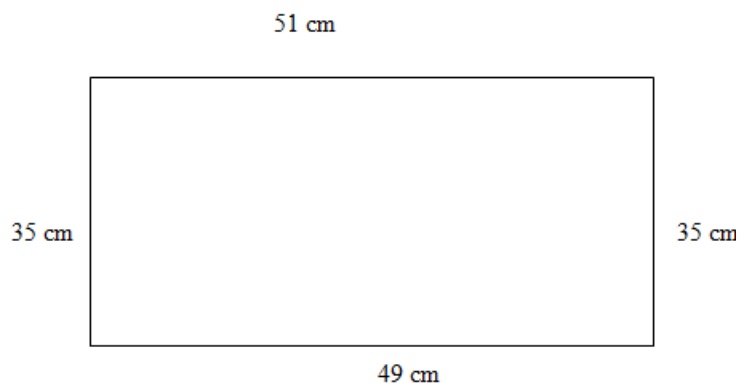
⁹⁹BUDAK, 1989., 163. – 170.

¹⁰⁰Mladen Ančić, „Bihaćki kraj od 1262. do početka XV. stoljeća“, *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine* 25, Sarajevo 1985, 193. - 230.

uoluerint, libere ueniant et secure commorentur in eodem tali condicione mediante, quod quicumque relicta fideiussione ipsorum uenerint ad eandem, non possint vel valeant per quempiam racione ipsius fideiussionis molestari. Preterea volumus, ut in eodem foro Zelna vocato seu libera villa domini nostri regis antedicta singulis ebdomadis forum quinta feria libere iuxta consuetudinem antiquam celebretur. Volumus eciam, ut forenses ad dictum forum causa fori venientes cum rebus eorum mercimonialibus per quempiam nullo modo possint perturbari. Item concessimus eisdem hospitibus, ut quicumque ad dictam liberam villam domini nostri regis seu fori libertatis causa commorandi uenire uoluerint, trium annorum a die introitus eorum gaudeant libertate; elapsis uero ipsis tribus annis nobis vel officiali nostro in quolibet anno in festo beati Martini confessoris de qualibet curia duodecim denarios banales dare et soluere teneantur. Item munera consueta dare debeant et ministrare. Item concessimus eisdem, ut post deposicionis iuramentorum ipsorum denarius expugnacionis nobis vel officiali nostro dare minime teneantur. Datum in Crisio, in festo beati Galli confessoris, anno domini millesimo trecentesimo uigesimo octauo.

Fotografija br. 17: Isprava Varadinskog kaptola iz 1408. godine

Slika br. 5: Dimenzija isprave Varadinskog kaptola iz 1408. godine

Isprava Varadinskog kaptola iz 1408. godine koja je ujedno i „statut“ Zeline danas se čuva u HAZU u Zagrebu pod signaturom: *D-V-31*. Na ispravi je nit zlatno-plave boje, isprava je čitljiva i nigdje oštećena.

Smatra se da je srednjovjekovni Zelin (Zelingrad) izgrađen nakon provale Tatara, odnosno nakon 1242. godine, i to s ciljem utvrđivanja još jednog grada “u koji bi se narod mogao sklanjati pred eventualnim budućim osvajačima”. Grad je izgrađen svakako prije 1295. godine, kada se prvi put spominje u jednoj ispravi kojom “Ivan, sin palatina Dionizija, daruje zemlju Nespeš Pavlu i sinu njegova brata Fabijanu za njihova vjerna služenja. Međaši zemlje Nespeš koji se navode u ispravi jesu ljudi iz Drenove, ljudi iz Psarjeva Gornjeg i Psarjeva Donjeg, te knez Pavao Čurkan, kaštelan grada Zeline (“Paulo Churkan comite castellano de Zelna existente”). Budući da je tada Zelingrad imao kaštelana, vjerojatno je bio u kraljevskoj vlasti.”¹⁰¹

Godine 1326. kralj Karlo daruje grad magistru Ludbreškom, no pojavili su se problemi u trenutku kada je magistrar trebao stupiti u posjed grada. “Iz više se isprava saznaje da su granice posjeda koji pripadaju Zelingradu i posjeda domaćeg plemstva iz zelinskog

¹⁰¹Mladen Houška, Romana Mačković, “Srednjovjekovni Zelingrad”, *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu*, Vol. 42 (211), No. 6(2009.), str. 47-60.

kraja sporne. Zbog toga više put u Zelini zasjeda skupština moravečke župe kako bi riješila sporna pitanja.”¹⁰²

Status slobodnog trgovišta Zelini dodjeljuje ban Mikac Mihaljević 16. listopada 1328. godine, na temelju tzv. isprave o sloboštinama, što je označilo početa razvoja grada. Ban u svojoj ispravci poziva “Ijude slobodnog staleža koji žele živjeti u slobodnom selu gospodina našega kralja Zelini u Moravču”¹⁰³. U to je vrijeme Zelina je bila središte župe Moravče, koja je obuhvaćala područje od Laza do Bedenice, od Globočeca do ceste Zagreb – Zelina – Varaždin. Poziv koji je ban uputio u povelji bio je veoma motivirajući s obzirom na činjenicu da je omogućavao onome tko bi se naselio u Zelini da tri godine ne mora plaćati daće. To je bilo osobito privlačno za obrtnike, pa se grad razvijao upravo na temelju obrtništva i trgovine.

3.12. Krapina 1347.

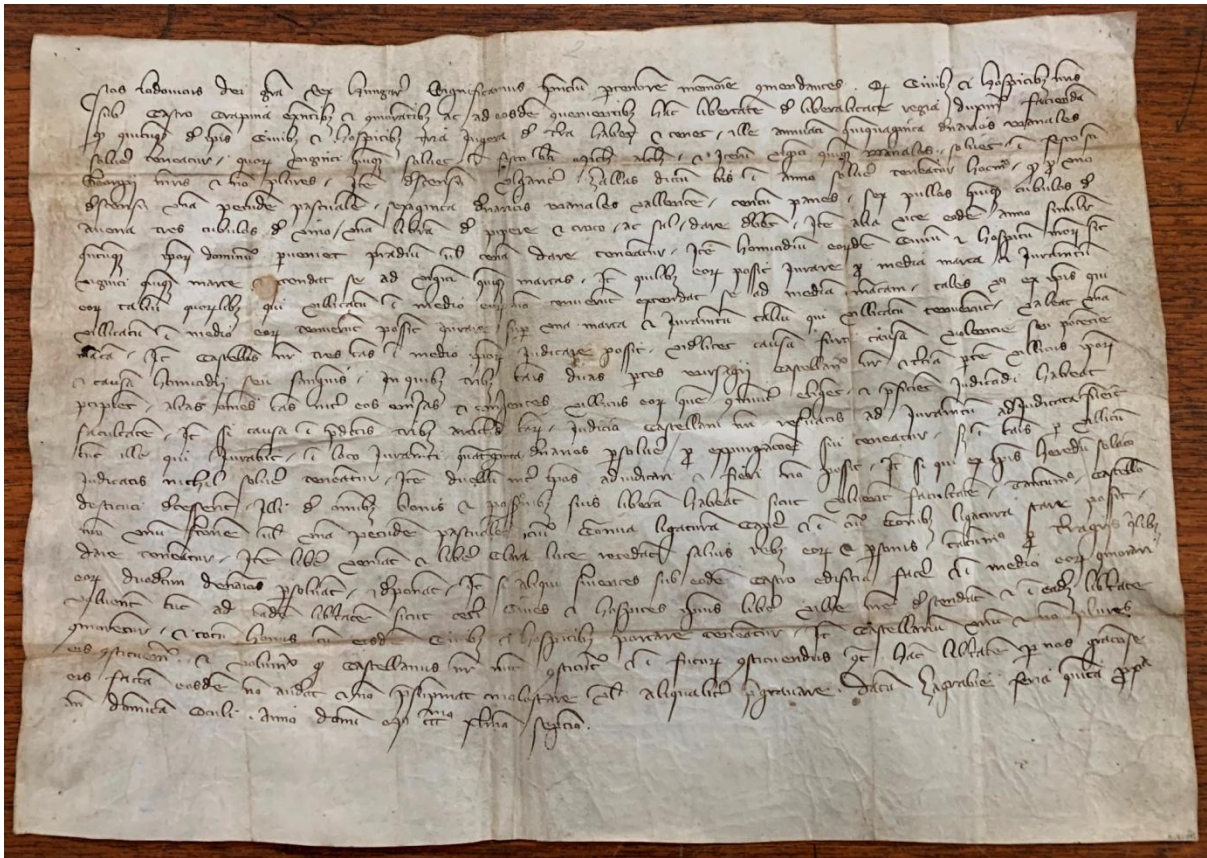
Transkript

Nos Lodouicus dei gracia rex Hungarie significamus presencium per tenorem memorie commendantes, quod ciuibus et hospitibus nostris sub castro Crapina existentibus et commorantibus, ac ad eosdem conuenientibus hanc libertatem de liberalitate regia duximus faciendam: Quod quicumque de ipsis ciuibus et hospitibus tria iugera de terra habet et tenet, ille annuatim quinquaginta denarios banales soluere teneatur, quorum viginti quinque soluet in festo beati Michaelis archangeli et iterum viginti quinque banales soluet in festo sancti Georgii martyris et non plures. Item descensum vulgariter zallas dictum bis in anno soluere teneantur hoc modo, quod pro vno descensu vnam pecudem pascualem sexaginta denarios banales vallentem, centum panes, sex pullos, quinque cubulos de auena, tres cubulos de vino, vnam librám de pipere et croco, ac sal dare debent; item alia vice eodem anno. Similiter quantumcunque ipsorum dominus perueniet, prandium uel cenam dare teneantur. Item homicidium eorundem ciuium et hospitem nostrorum sint viginti quinque marce et extendat

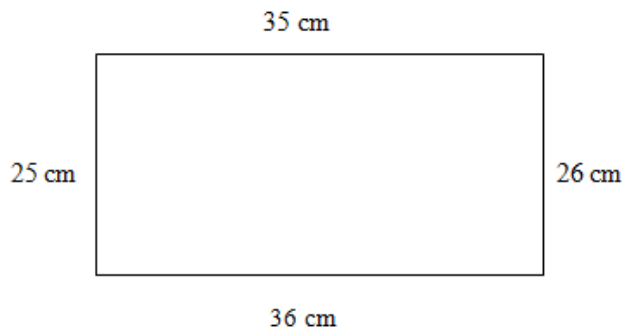
¹⁰²Ibid. Prema: CD XI, 1913., 91.

¹⁰³CD XI, 1913., 91

se ad viginti quinque marcas. Item quilibet eorum possit iurare pro media marca et iuramentum eorum talium quorumlibet qui villicatum in medio eorum non tenuerunt, extendat se ad mediam marcam. Tales vero ex ipsis qui villicatum in medio eorum tenuerunt, possint iurare super vna marca, et iuramentum talium qui villicatum tenuerunt valeat vnam marcam. Item castellanus noster tres causas in medio ipsorum iudicare possit, videlicet causam furti, causam violencie seu potencie et causam homicidii seu sanguinis, in quibus tribus causis duas partes birsagii castellanus noster et terciam partem villicus ipsorum percipient. Alias omnes causas inter eos emersas et emergentes villicus eorum, quem communiter eligent et preficient, iudicandi habeat facultatem. Item si causa in predictis tribus articulis causarum iudicio castellani nostri reseruatis ad iuramentum adiudicata fuerint(1), tunc ille qui iurabit in loco iuramenti quatragesima (!) denarios persolvere pro expurgacione sui teneatur; set(!) in causis per villicum iudicatis nichil soluere teneantur. Item duellum inter ipsos adiudicari et fieri non possit. Item si qui ex ipsis heredum solacio destituti decesserint, illi de omnibus bonis et possessionibus suis liberam habeant sicut voluerint facultatem, tantummodo castellano nostro vnum fertonem uel vnam pecudem pascualem, cuius cornua ligaturam capere, et in cuius cornibus ligatura stare possit, dare teneantur. Item libere veniant et libere clara luce recedant saluis rebus eorum et personis, tantummodo pro terragiis quilibet eorum duodecim denarios persoluant et deponant. Item si aliqui seruietes sub eodem castro edificia facere et in medio eorum commorari voluerint, tunc ad eandem libertatem sicut ceteri ciues et hospites ipsius libere ville nostre descendant et in eadem libertate commorentur, et totum honus(!) cum eisdem ciuibus et hospitibus portare teneantur. Item castellanum vnum et non plures eis constituemus et volumus, quod castellanus noster nunc constitutus et in futurum constituendus contra hanc libertatem per nos graciosae eis factam eosdem non audeat et non presummat molestare vel aliquo modo pregrauare. Datum Zagrabie, feria quinta proxima ante dominicam oculi, anno domini MCCCXL septimo.

Fotografija br. 18: Ludovik kralj ugarski daje slobode trgovištu Krapini 1347. godine.

Slika br. 6: Dimenzija isprave trgovištu Krapina iz 1347. godine

Privilegiju gradu Krapini kao slobodnom trgovištu daje kralji Ludovik I. 1. svibnja 1347. godine. Isprava se čuva u Državnom arhivu u Varaždinu pod signaturom: *HR DAVŽ 4 Poglavarstvo slobodnog i kraljevskog povlaštenoga trgovišta Krapina, kutija 1a, br. 1.*

Hrvatsko-ugarski kralj Ludovik I. Anžuvinao dodijelio je Krapini status slobodnog kraljevskog trgovišta 1. ožujka 1347. Povelja je izdana na temelju molbe predstavnika grada Krapine, koji su došli kralju svoju molbu izložiti u Zagreb. Povlastice slobodnog kraljevskog grada ostale su na snazi sve do ukidanja feudalizma godine 1848. godine. Gradu je poveljom dana znatna samouprava, a, kao i u slučaju drugih gradova, povelja snažno potiče razvoj trgovine, odnosno gospodarstva.¹⁰⁴

1. ožujka 1347. godine kralj Ludovik boravio je u Zagrebu, te tijekom boravka izdaje povelju „*Ciuiibus et hospitibus nostris sub castro Krapyna existentibus*“. Iz te povelje doznajemo, da je kraljevskim gradom Krapinom upravljao kaštelan (*castellanus*). Stoga u ispravi stoji naputak da će u buduće biti u gradu samo po jedan kaštelan, a ne više njih, i taj ne će smjeti ništa raditi protiv povlastica i sloboda, koje je kralj netom trgovištu (*libere ville*) podijelio.¹⁰⁵

Građani Krapine su uživali ove povlastice:

1. Da svaki mještatin, koji ima tri rali zemlje, mora na godinu plaćati samo pedeset banskih dinara u ime poreza, i to jednu polovicu na dan sv. Mihalja, a drugu na Jurjevu.
2. U ime stanovanja ili salaša (Descensus) moraju svi ukupno plaćati dva puta na godinu, i to za prvu stanarinu jedno živinče (pecus), što vrijedi 60 banskih dinara, 100 hljebova kruha, šest pileta, šest mjera zob, tri vedra vina, te jedan libar papra, šafrana i soli. U ime druge stanarine moraju dati gospodararu grada jedan objed ili večeru.
3. Za ubojstvo moraju plaćati 25 maraka.
4. Svaki mještatin, osim onog koji je sudac, imao je za učinjeni kvar u vrijednosti od polovice marke položiti kletvu, a onaj koji je bio sudac (*qui tenuit vilicatum*) mogao samo za vrijednost čitave marke.

¹⁰⁴Hrvatska enciklopedija, s.v. *Krapina*, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=33740>. Pristup: 04.03.2019.

¹⁰⁵Vjekoslav Klaić, „Krapinski gradovi i predaje o njima“. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 10 (1)(1909.), 1-32.

5. Kraljevski kaštelan grada imao je samo pravo suditi mještanima u tri slučaja: za tatbinu, za fizički napad ili za ubojstvo (krv). Onda je išlo biršaga (birovine) tri trećine kaštelanu, a jedna trećina mjesno sucu. U svih ostalih slučajeva imao je suditi sudac mjesni (*villicus*), kojega su mještani imali pravo sami izabirati.
6. U parnici spomenutih ovih tri zločina radi kojih je sudio kaštelan, moralo se platiti sa 40 dinara, a u parnicama što su bile pred sudcem nije plaćao mještanim
7. Sukob je bio zabranjen pred sudom i izvan suda.
8. Ako je koji mještanim bez odvjetka umro, bijaše mu prosto porazdijeliti imanje kako mu drago i ostaviti komu je htio, jedino kaštelanu morao je ostaviti jednu četvrtinu marke, kao posmrtni dar, i neki drugi žrtveni dar (*unum fertorem*)
- 8) ili jedno marvinče odraslo za pašu, s tako velikim rogovi, da se moglo privezati za robove
9. Svaki je mještanim mogao odlaziti i dolaziti u dane trgovine s robom i bez robe, bez da je išta za ovo plaćao, samo za zemljarinu (*terragium*) morao je svaki trgovac platiti 12 dinara.
10. Ako je neki sluga ispod gradskih zidina, to jest u mjestu, sagradio kuću, želeći stanovati u mjestu, onda se je smatrao mještanimom, uživajući iste povlastice kao i ostali.
11. U gradu mogao je mogao biti samo jedan kaštelan, a ne više.
12. Isti kaštelan morao se strogo držati svih ovih po kralju izdanih naredba i pravica krapinskih (*quod castellanus noster nunc constitutus et in futurum constituendus contra hanc libertatem per nos gracie eis factam eosdem non audeat et non presummat molestare vel aliquantulum pregrauare*).

Slika br.7:*Portret hrvatsko-ugarskog kralja Ludovika I. prema slici Ivana Mateljaka*

Krapina, isto kao i Koprivnica, dobiva od kralja Ludovika I. određene povlastice, ali ne dobiva kao i Koprivnica “pravo mača” zbog krapinskog kaštelana.

3.13. Koprivnica 1356.

Transkript

Lodouicus dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Seruie, Gallicie, Lodomerie, Comanie, Bvlgarieque rex, princeps Sallernitanus et Honoris montis sancti Angeli dominus omnibus Christi fidelibus presentibus et futuris presencium noticiam habituris salutem in omnium saluatore. Regie speculationis et solitudinis esse debet inuigilare subditorum remedio et quieti et eos prosequi ampliori munificencia gracia specialis, vt tanto illi ex fidelibus fideliores et deuociores se exhibeant ex deuotis, quanto pociori libertatis beneficio ex regalis prouisionis dono. eos contigerit gratulari. Proinde ad vniuersorum noticiam harum serie volumus peruenire, quod nos volentes ciues et hospites nostros fideles de Kapruncha, vt ipsi fidelitate et eciam numerositate augeantur ad instar aliarum ciuitatum nostrarum regalium capitalium, libertatibus et gracia regiis decorare. Ad instanciam eorundem humilem et deuotam, libertates infrascriptas, quibus eciam inter ceteras ciuitas nostra Grecensis a

tempore fundacionis eiusdem est gauisa, duximus eisdem concedendas, ita, vt a modo imposterum dicta Kapruncha tamquam libera et capitalis ciuitas regalis censeatur, ciuesque eiusdem infra denotatis libertatum prerogatiuis more ciuium Grecensium perpetuis temporibus gratulentur. Ita videlicet, quod quadraginta marcas, solummodo in vsuali moneta et pro tempore currenti, marcam quamlibet cum quinque peasis computando, in die strennarum et non ante neque post, ipsi ciues per nuncios suos precise et absque interpellacione qualibet nobis mittere et soluere pro censu annuo teneantur. Condiciones itaque et libertates hospitem seu ciuium in predicta ciuitate habitantium et conuenientium tales habeantur: Quod quicumque ciuis alium ciuem vituperis, oprobriis aut contumeliis affecerit, si inde conuictus fuerit, leso decern pensas, in communes expensas centum denarios soluat. Qui si post trinam correccionem se non emendauerit, rebus omnibus in commune applicatis, tamquam infamis de ciuitate turpiter expellatur. Si quis eciam aliam alteri dederit, uel per crines maliciose traxerit, eandem penam paciatur. Si vero hoc iudice sedente pro tribunali, vel alias vbicumque in eius conspectu perpetrare presumpserit, pena dupli plectatur, quod si hoc in persona iudicis vel cuiuscumque sui assessoris attemptauerit, decern marcas vsualis monete pro pena exoluat, quod si soluendo non fuerit satisfactum, manum amittat. Si quis vero cultello, gladio, lancea aut sagitta, vel aliquo tali modo alium vulnerauerit, et vulneratus sine defectu membrorum resanatus fuerit, medico lesi satisfaciat et leso viginti quinque pensas, quinque vero ad vsus ciuitatis persoluat. Si vero in aliquo membrorum debilitatus fuerit, medico lesi satisfaciat et leso decern marcas, et ad vsus ciuitatis duas marcas persoluat. Si quis vero hominem interfecerit et affugerit, due partes rerum suarum cedant parentibus occisi, pars tertia ciuitati; si autem captus fuerit, secundum consuetudinem, de ipso vindicta sumpatur, nisi quis in ludo sine premeditata malicia aliquem interfecerit; in hoc enim casu centum pensas cognatis interfecti, viginti vero pensas ad communes vsus refundat interfecto, cui si facultas non suffecerit, ciuium arbitrio relinquatur. Item, si quis de extraneis intrans ciuitatem, siue in vico, siue in domo, siue in foro similia ut supra notatum est, perpetrauerit, per iudicem ciuitatis iudicetur et eisdem penis subiaceat condemnatus. Si vero ex incolis ciuitatis aliquis siue extraneus infra terminos ciuitatis in furtis vel latrocinio deprehensus fuerit, per iudicem ciuitatis puniatur. Item si quis extraneus aliquem de ciuitate in causa pecuniaria vel illata iniuria voluerit conuenire, coram iudice ciuitatis conueniat, et nulla causa ad duellum iudicetur, sed per testes et iuramenta terminetur, siue sit cum extraneis siue cum indigenis, et quod ipsi testes iurati in deponendo testimonio sigillatim et singulariter examinentur; testes autem eiusdem libertatis et condicionis cuius sunt isti assumuntur eodem modo; siue extraneus inueniat apud incolas,

siue incola apud extraneos equum(!), bouem aut aliquas res furtiuas, semper testes vt supradiximus producantur. Item ciues de predicta ciuitate nullius iudicio, nisi iudicis ciuitatis astare teneantur, quod si iudex suspectus habeatur et actor legitimam causam recusacionis allegauerit, conuocatis omnibus maioribus ciuitatis, ipso iudice presente negotium deeidatur, de quorum sententia, si adhuc contingeret dubitari, et actor inportunus eos ad regiam citauerit presenciam, solus iudex pro aliis omnibus ad regem ire teneatur. Eodem modo pro quacumque causa iudicem ciuitatis et ciues, vel ciues solos ad regiam presenciam quis citaret, non tenetur ire nisi solus iudex ciuitatis. Et si aliquis aliquem ciuem vel ciues non requirens antea a iudice ciuitatis iusticiam sibi fieri, ad regem citauerit pro illo vel Ulis, iudex ire tenebitur et ei citator refundet expensas, eo quod contempta auctoritate regalis priuilegii sibi cogniti irrequisito iudice ciuitatis fatigabit eum frustra laboribus et expensis; ciues autem liberam habeant vndecumque voluerint eligendi facultatem iudicem ciuitatis nobis presentandum, et mutandi eundem annuatim; plebanum eciam, qui eis vtilis fore videbitur, eligant in ecclesiam eorundem pro sue arbitrio voluntatis. Sane, si quis in calumpnia vel falso testimonio manifeste conuictus fuerit, vel eciam deprehensus, nec in iudicem, nec in eius assessorem seu consiliarium deinceps admittatur. Item, si quis de ciuitate sine herede decesserit, de rebus suis mobilibus liberam habeat cuicumque voluerit disponendi facultatem, res vero immobiles et domos, curiam, vineas et hedificia suorum conciuum habito consilio, vxori sue, vel alicui cognatorum suorum relinquat; ita tamen, quod nec per ipsum nec per vxorem, nec per cognatos a iurisdictione ciuitatis possit alienari, seu eximi vel auelli. Item, si quis intestatus decesserit et nec vxorem nec filios, nec cognatos habuerit, due partes rerum suarum per viros fidedignos ad hoc consilio conciuum deputatos, pauperibus et ecclesie eiusdem ciuitatis distribuantur, tertia vero pars ad vtilitatem ciuitatis reseruetur. Item statuimus, quod in eadem ciuitate forum solempne in ebdomada, videlicet die lune celebretur et preter hoc forum cottidianum, cottidie habeatur. In cuius rei memoriam perpetuamque firmitatem presentes eisdem concessimus litteras nostras priuilegiales pendentes autentici duplicis sigilli munimine roboratas. Datum per manus venerabilis in Cristo patris domini Nicolai dei et apostolice sedis gracia archyelecti confirmati Colocensis, aule nostre cancellarii, dilecti et fidelis nostri, anno domini millesimo trecentesimo quinquagesimo sexto, pridie nonas nouembris, regni autem nostri anno quintodecimo. Venerabilibus in Cristo patribus, dominis Nicolao Strigoniensi, locique eiusdem comite perpetuo, Vgolino Spalatensi archyepiscopo, Nicolao Agriensi, Demetrio Waradyensi, Nicolao Quinque ecclesiensi, Transilvana sede vacante, Colomano Jauriensi, Johanne Wesprimiensi, Stephano electo confirmato Zagrabiensi, Thoma Chanadiensi, Mychaele Wachyensi, Petro Boznensi, fratribus

Thoma Syrmieni, Stephano Nitriensi et Blasio Tininiensi, ecclesiarum episcopis, ecclesias dei feliciter gubernantibus. Magnificis viris Nicolao Konth palatino et iudice Comanorum, Cykou magistro tawarnicorum nostrorum, Andrea woywoda Transilvano, comite de Zanuk, comite Nicolao iudice curie nostre, Nicolao bano de Machow, magistro Leustachio comite Symigiensi, Albensi et Tolnensi, banatum tocius Sclauonie tehente, Leukas dapiferorum et pincernarum, Dyonisio agazonum et Thoma ianitorum nostrorum magistris, et Symone comite Psoniensi, aliisque quampluribus comitatus regni nostri tenentibus et honores.

Fotografija br. 19: Privilegija kralja Ludovika iz 1356. godine slobodnom kraljevskom gradu Koprivnici

Isprava kojom je 1356. godine grad Koprivnica dobila status slobodnog kraljevskog grada nalazi se u Državnom arhivu u Varaždinu, pisana na pergameni koja je izjedena na desnom rubu i ponešto na sredini. Na listini visi zelena svilena vrpca bez pečata. Čuva se pod signaturom: *HR-DAVŽ-1 Poglavarstvo slobodnog i kraljevskog grada Koprivnice, br. 1.*

Grad Koprivnica postaje slobodni kraljevski grad (*Kapruncha civitas libera regia*) 4. studenog 1356. godine, na temelju isprave koju je izdao kralj Ludovik I. Anžuvina (i danas se ovaj datum obilježava kao Dan grada). Do dobivanja te povlastice, grad je bio pod vlašću bana Mikca Mihaljevića i njegovih sinova. Nakon što je dobio status slobodnog kraljevskog grada, grad se počinje naglo razvijati: građani su i u ovom slučaju imali pravo na izbor vlastitog suca te pravo na obavljanje slobodne trgovine i održavanja sajмова. Ovakve povlastice privukle su doseljavanje okolnog stanovništva te razvoj gospodarstva. Kralj je odredio da se u samom gradu jednom nedjeljno održava svečani trg i to u ponedjeljak, a osim toga neka se svaki dan održava dnevni trg.

Cijeneći veliku važnost Koprivnice, koja se našla na nezaobilaznom putu prema hrvatskim zemljama, Ludovik je odlučio podići grad na položaj glavnog kraljevskog grada. Učinio je to na taj način da je građanima obećao dati iste povlastice kakve je dobio Gradec 1242. godine.¹⁰⁶

Povlasticu je dodijelio kralj Ludovik prema primjeru drugih glavnih kraljevskih gradova "*ad instar aliarum ciuitatum regalium capitalium*". Privilegija je pisana prema običaju gradečkom "*more ciuium Grecensis*". Radi se o povlastici koja je napisana po uzoru na zagrebačku, a to se može zaključiti na temelju odredbi iz sudačke ovlasti i nasljednog prava koje su identične u obje isprave.¹⁰⁷

Razlika naspram zagrebačke privilegije može se vidjeti u tome što je obvezu zalaznine (*descensus*) i opremanje vojnika u vojnim pohodima iz Zlatne bule kralj zamijenio porezom od četrdeset maraka u tekućoj moneti koji se mora isplatiti na Novu Godinu. Ova povlastica je temeljna pravna podloga za život građana Koprivnice pa je oni, odnosno u njihovo ime sudac, notar i još trojica sugrađana nose pred Zagrebački kaptol kako bi se izradio vjerodostojan prijepis po uobičajenom ondašnjoj praksi kako bi se sačuvala od možebitnog propadanja ili gubljenja. Ova vjerna kopija Zagrebačkog kaptola od 2. veljače 1372. godine biti će dokument kojeg će u više navrata zemaljski gospodari Koprivnice prepisivati i potvrđivati, a ne sama Ludovikova povlastica.¹⁰⁸

¹⁰⁶Nada Klaić, *Koprivnica u srednjem vijeku* (Koprivnica: Centar za kulturu, OOUR Muzej grada Koprivnice, 1987.), 71.

¹⁰⁷MATIJEVIĆ SOKOL, 2014, 153.

¹⁰⁸Ibid., 154.

Ovom povlasticom je zapravo kralj Ludovik obnovio Stjepanovu odredbu o pravu na vlastitog suca s pravom višeg sudstva (*ius gladii*) tj. pravo mača, odnosno pravo izricanja smrtnih kazni. Ova povlastica je ujedno oslobodila građane od kaštelanovog pravada im sudi.

ZAKLJUČAK

Povijesno-diplomatičkom analizom ovih dvanaest privilegija gradskim naseljima u XIII. i XIV. stoljeću mogli smo saznati koje povlastice su dobivali građani pojedinih mjesta na području srednjovjekvne Slavonije. Privilegije koje su građani dobili znatno su im olakšale život i doprinijele su gospodarsko-ekonomskom razvoju. Povlaštenjem građani su počeli uživati veća prava i slobode. Povlastice su bile obostrana korist, kako za građane tako i za njihove vladare. Neka gradska naselja su dobivala slobodu trgovine, odnosno trgovišta, dok su druga dobivala i status slobodnog kraljevskog grada.

Za život srednjovjekovnog grada je pravo trgovanja jedna od najvažnijih povlastica jer se tek onda grad počeo otvarati prema van, prema trgovcima koji su možda stojećima prolazili momo grada, ali nisu smjeli izlagati svoju robu na prodaju. Osim trgovine građani su dobivali i povlašteno sudstvo, vlastito pravo na izbor suca, plaćali su manji porez i sl.

Prva privilegija koju smo analizirali u ovom radu je privilegija Bele IV. gradu Varaždinu 1220. godine. Varaždinci se tom privilegijom razlikuju od ostalih slavonskih varoši po tome što ih kralj naziva *burgenses*, a ne *hospites*.

Perna (Topusko) 1225. godine dobiva povlasticu od kralja Bele IV. i ona se razlikuje od ostali povlastica po tome što sudstvo više ne pripada načelniku *maior ville*, nego ono pripada pokrovitelju *defensor*, a njega postavlja herceg.

Viroviticu su najviše naselili kolonisti *hospites* i oni su 1234. godine uživali kraljevsku zaštitu. Na čelu je bio načelnik *maior ville*, a njega su stanovnici Virovitice mogli birati potpuno sami, ali potvrda je morala biti od strane hercega.

Najvećistupanj povlastica za vrijeme Arpadovića dobili su stanovnici Gradeca u *Zlatno Buli* Bele IV. 1242. godine. To je bio tip povlastice koji je građanima *ciues* i došljacima *hospites* na brdu Gradecu osigurao najširu autonomiju i samoupravu. U toj privilegiji bile su popisane s jedne strane obveze građana a s druge strane obveze došljaka. Glavna obveza koja se spominje je ona vezana uz utvrđivanje grada.

Došljaci koji su se naselili u slobodnu kraljevsku varoš, odnosno *libera villa domini nostri regis*, odnosno koji se nasele u trgovište *forum* Zelina u Moravču 1328. godine dobivaju povlastice slobodnog trgovanja jedan dan u tjednu.

Koprivnica je dobila povlasticu od hercega Stjepana 1353. godine, a ona je zapravo odgovor na molbu građana *ciues* i naseljenika *hospites*. Ovom su povlasticom građani i došljaci bili izuzeti od sudbene jurisdikcije bilo kojeg vanjskog suca ili službenika. Ova povlastica ima sličnost sa *Zlatnom bulom* Bele IV. Gradecu kad se govori o utvrđivanju grada ina taj način se ispune uvjeti za dobivanje statusa i naziv grada *civitas*.

Petrinja status slobodnog kraljevskog grada dobiva 1240. godine od strane hercega Kolomana. Privilegiju im izdaje u želji da im podijeli pravdu, ali iz razloga da onda oni sami njemu moraju biti od pomoći. Ovom privilegijom reguliran je i godišnji porez kojeg građani moraju plaćati za zemlju koja se nalazi oko naselja, konkretno Kneževo polje.

Herceg Koloman daje Samoboru 1242. godine iste povlastice koje su tada imali građani Petrinje. Ovom povlasticom je regulirano sudstvo na način da više neće suditi kraljevski suci, nego načelnik *maior ville*, kojeg stanovnici Samobora samostalno biraju.

Povlastica koju su dobili stanovnici Jastrebarskog od Bele IV. 1257. godine sadržajno se ne razlikuje od petrinjske i samoborske. U toj privilegiji stanovnici se oslovljavaju kao *forenses* s obzirom da je Jastrebarsko naselje na trgu *forum* pa vjerojatno otuda i dolazi ta izvedenica *forenses* za stanovnike Jastrebarskog.

Dio Križevaca poznat kao Gornji grad svoj privilegij dobiva 1252. godine od Bana Stjepana. Gornji grad je ujedno i mlađi od Donjeg grada. Grad dobiva prava poput onih koje je dobio Gradec 1242. godine. Nije sporno da se prava Gornjeg grada u odnosu na Gradec ponešto razlikuju te nisu toliko opsežna. Prava Gornjeg grada naspram Gradeca su manja. Privilegijom se uređuje pravo sajmenih dana, pravo sudovanja križevačkog gradskog suca kojeg odsad biraju sami. Privilegijom je uređeno i plaćanje poreza prema porti te su propisane kazne u slučaju počinjenja zločina.

Status slobodnog kraljevskog trgovišta (varoši) Bela IV. Bihaću službeno dodjeljuje 1262. godine preko svoje žene kraljice Marije. No, za razliku od drugih gradova koji su u to vrijeme dobili status slobodnoga kraljevskog grada, Bihać je dobio i neke dodatne privilegije koje ostali gradovi nisu imali: oslobađanje obaveze besplatnog ustupanja kuća za boravak

hrvatskom banu i njegovoj pratnji. U privilegiju izdanom Bihaću još uvijek se koriste termini *castrum* i *villa*, dok se kasnije građani nazivaju *tota communitas* ili *civitas*.

Krapina svoju povlasticu dobiva 1347. godine od strane Ludovika I. U tom razdoblju gradom su upravljali kašteleni (*castellanus*). Stoga u ispravi stoji naputak da će u buduću bit u gradu samo po jedan kaštelan, a ne više njih, i taj ne će smjeti ništa radi protiv povlastica i sloboda, koje je kralj netom podijelio trgovištu (*libere ville*).

Diplomatičkom analizom pokazali smo kako isprave sadrže sve kraljevske elemente koji se naravno, razlikuju od isprave do isprave. U samom zaključku ovog rada treba naglasiti kao svaku ispravu možemo svaki puta iznova proučavati, tumačiti, uspoređivati i svaki puta ćemo doći do možda nekog novog zaključka. Stoga je diplomatika kao pomoćna povijesna znanost itekako važna znanstvena disciplina medievistima.

BIBLIOGRAFIJA

Izvori:

Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, sv. I-XVIII, ur. T. Smičiklas (II-XIII), E. Laszowski i M. Kostrenčić (XIII), M. Kostrenčić (I, XIV-XVI), S. Gunjača (XVII), D. Rendić-Miočević (XVIII), Zagreb. (U se koristi kratica CD.)

Literatura:

ADAMČEK, Josip. *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine 15. do kraja 17. st.*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1980.

ANČIĆ, Mladen: „Bihaćki kraj od 1262. do početka XV. stoljeća“, *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine* 25, Sarajevo 1985, 193. - 230.

ANDROIĆ, Mirko. „Pitanje autentičnosti takozvanog Andrijinog varaždinskog privilegija iz 1209. godine“, *Arhivski vjesnik* 1 (1958) 447. - 479., 448.

BUDAK, Neven. *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku*. Zagreb – Koprivnica, 1994., 45.

BUDAK, Neven. „Budući da smo htjeli na brdu Gradecu sagraditi slobodni grad...“, u: *Zlatna bula 1942. - 1992.*, Katalog izložbe (ur.: Zlatko Stubić), Muzej grada Zagreba, Zagreb, 1992.

BUDAK, Neven: „Uloga bihačke komune u obrani granice“, *Historijski zbornik*, god. XLII (1), 1989., 163. – 170.

DOBRONIĆ, Lejla. *Slobodni kraljevski grad Zagreb*, Školska knjiga, Zagreb 1992., 6. – 15.

GRABAR, Mato: “Prilog povijesti pismohrane slobodnoga i kraljevskoga grada zagrebačkog Gradeca od 1242. do 1850. godine”, *Arhivski vjesnik*, No. 41, 1998.

HOUŠKA, Mladen, MAČKOVIĆ, Romana: “Srednjovjekovni Zelingrad”, *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu*, Vol. 42 (211), No. 6, 2009.

Hrvatska enciklopedija. *Diplomatika*. Leksikografski zavod, Zagreb, 1999. – 2009-, ur.: Brozović, D., Kovačec, A. i Ravlić, S. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=15328>. Pristup: 02.03.2019.

Hrvatska enciklopedija: *Krapina*, Hrvatski leksikografski zavod, Zagreb. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=33740>. Pristup: 04.03.2019.

Hrvatska enciklopedija. *Slobodni kraljevski gradovi i trgovišta*, Leksikografski zavod, Zagreb, 1999. – 2009-, ur.: Brozović, D., Kovačec, A. i Ravlić, S. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56666>. Pristup: 04.03.2019.

Hrvatska enciklopedija: *Zlatna bula Bele IV.*, Leksikografski zavod, Zagreb, 1999. – 2009-, ur.: Brozović, D., Kovačec, A. i Ravlić, S. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=67295>. Pristup: 04.03.2019.

KLAIĆ, Nada. *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Globus, Zagreb, 1990., 260. – 261.

KLAIĆ, Nada. *Koprivnica u srednjem vijeku*. Koprivnica: Centar za kulturu, OOUR Muzej grada Koprivnice, 1987.

KLAIĆ, Nada. *Povijest Zagreba*. Liber, Zagreb, 1982.

KLAIĆ, Nada. *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*. Školska knjiga, Zagreb, 1976.

KLAIĆ, Vjekoslav. *Povijest Hrvata: od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1972. - 1973. (5 sv.). Knjiga 1.: „Prvo doba: Vladanje knezova i kraljeva hrvatske krvi (641. -1102.)“; „Drugo doba: Vladanje kraljeva Arpadovića (1102. – 1201.)“

KLAIĆ, Vjekoslav. Krapinski gradovi i predaje o njima. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 10 (1), 1909. 1-32.

LATKOVIĆ, Božidar: *Zlatna bula iz 1242. – Gradec - srednjovjekovno porijeklo Zagreba*, Izdavačka kuća Adamić, Rijeka 2005., 79. - 81.

MATIJEVIĆ SOKOL, Mirjana. „Povlastica Andrije II. Varaždina iz 1209. godine (povijesno-diplomatička analiza)“, u: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209.-2009.: Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine u Varaždinu*. Ur.: Miroslav Šicel i Slobodan Kaštela, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Varaždin – Zavod za znanstveni rad, Varaždin - Grad Varaždin–Varaždinska županija, 2009., 19-26.

MATIJEVIĆ SOKOL, Mirjana: *Studia diplomatica. Rasprave i prinosi iz hrvatske diplomatike*. Zagreb: FF press, 2014., 145.

MARGETIĆ, Lujo: “Uzori i izvori Zlatne bule za zagrebački Gradec”, *Croatica Christiana periodica*, Vol. 24 No. 46, 2000., 10. – 20.

NIKOLIĆ JAKUS, Zrinka: „Počeci srednjovjekovnog grada“ u. *Povijest grada Zagreba*, ur. Ivo i Slavko Goldstein, Novi liber, Zagreb, 2012. str. 36-37.

RADIĆ, Željko, LATKOVIĆ, Božidar: “LA BULA AUREA DE 1242 Gradec - Origen Medieval de Zagreb ZLATNA BULA IZ 1242. Gradec - srednjovjekovno porijeklo Zagreba”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, Vol. 43, No. 1, 2006.

RAUKAR, Tomislav, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Školska knjiga, Zagreb, 1997., 190.; Klaić, 1899., 293.

Rječnik hrvatskoga jezika. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2001.

STIPIŠIĆ, Jakov. *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb, Školska knjiga, 1984., 142.

TANODI, Zlatko. *Zagrebačka "Zlatna bula"*. Doktorska disertacija, Hrvatska državna tiskara, Zagreb 1944., 5.

TANODI, Zlatko. "Ispravnost varaždinske darovnice iz godine 1209.". *Časopis za hrvatsku povijest 1*, 1943., 289. – 315.

TANODI, Zlatko: *Poviestni spomenici slobodnog kraljevskog grada Varaždina*. 1942. 160.-163.

POPIS FOTOGRAFIJA I SLIKA

Fotografija br. 1: Povlastica kojom kralj Andrijina II. dodjeljuje Varaždinu povlastice slobodnog kraljevskog grada 1209. godine, *STR. 10*

Fotografija br. 2: Kralj Stjepan V. 1272. prepisuje i potvrđuje ispravu Bele IV. iz godine 1242. , *STR. 11*

Fotografija br. 3: Bela mladi kralj (Bela IV.) potvrđuje Varaždinu povlastice slobodnog grada 1220. koje mu je podjelio 1209. godine njegov otac Andrija II., *STR. 12*

Fotografija br. 4: Kralj Bela IV. dodjeljuje 1225. godine privilegij općini Perni, *STR. 18*

Fotografija br. 5: Kralj Koloman 1234. godine daje Virovitici povlastice i slobostine, *STR. 21*

Fotografija br. 6: Kralj Bela IV. 1242. godine potvrđuje privilegiju koju je dao Koloman 1240. gradu Petrinji, *STR. 24*

Fotografija br. 7: Bela IV. potvrđuje 1242. godine povlasticu koju je dao njegov brata Kolomana Samoboru, *STR. 28*

Fotografija br. 8: Kralj Ludovik 1347. godine potvrđuje privilegij kojeg je potvrdio kralj Karlo 1323. godine i Bela IV. 1242. godine gradu Samoboru, *STR. 28*

Fotografija br. 9: Kralj Bela IV. daje povlastice stanovnicima Gradeca „Zlatna bula“ 1242. godine, *STR. 34*

Fotografija br. 10: Ban Stjepan podjeljuje Križevcima privilegij 1252. godine, *STR. 39*

Fotografija br. 11: Kralj Bela 1253. potvrđuje prava “Novae villae in Cris” koja uživa ista prava kao i stanovnici Nove Vile u Zagrebu (potvrda privilegije bana Stjepana iz 1252.), *STR. 40*

Fotografija br. 12: Kralj Ludovik potvrđuje i proširuje privilegije grada Križevaca 1382. godine, *STR. 41*

Fotografija br. 13: Ban Stjepan potvrđuje privilegij novog i slobodnog mjesta Križevca 1351. godine, *STR. 41*

Fotografija br. 14: Bela potvrđuje privilegiju Križevcima 1269. *STR. 42*

Fotografija br. 15: Kralj Bela IV. 1257. godine daje slobostine Jastrebarskom, *STR. 46*

Fotografija br.16: Ban Mikac 1340. godine potvrđuje povelju koju je dao kralj Bela Jastrebarskom 1257., *STR. 46*

Fotografija br. 17: Isprava Varadinskog kaptola iz 1408. godine. *STR. 51*

Fotografija br. 18: Ljudevit kralj ugarski daje slobode trgovištu Krapini 1347. godine. *STR. 54*

Fotografija br. 19: Privilegija kralja Ludovika iz 1356. godine slobodnom kraljevskom gradu Koprivnici, *STR. 60*

Slika br. 1: *Dimenzija Andrijine isprave iz 1209. STR. 10*

Slika br. 2: *Dimenzija Stjepanove isprave iz 1272. godine. STR. 11*

Slika br. 3: *Dimenzija Beline isprave iz 1220. STR. 12*

Slika br. 4: *Dimenzija isprave Beline privilegije iz 1253. godine. STR.40*

Slika br. 5: *Dimenzija isprave Vradinskog kaptola iz 1408. godine. STR. 51*

Slika br. 6: *Dimenzija isprave trgovištu Krapina iz 1347. godine, STR. 55*

Slika br.7: *Portret hrvatsko-ugarskog kralja Ludovika I. prema slici Ivana Mateljaka, STR. 57*

POPIS TABLICA

Tablica broj 1. Povlašteni gradovi i njihov naziv za stanovnike. STR. 10

Tablica br. 2. Izdavači isprava povlaštenim gradovima. STR.11

Tablica broj 3. Primjer formula datacije u ispravama. STR. 12.